ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК
БИБЛИОТЕКА ЈУЖНОСЛОВЕНСКОГ ФИЛОЛОГА
Нова серија, књ. 4

PG
1203
.B58
v.4.

Уредник
Академик *МИХАИЛО СТЕВАНОВИЋ*
директор Института за српскохрватски језик

Др ЖИВОЈИН СТАНОЈЧИЋ

СИНТАКСА ЈЕЗИКА ЛАЗЕ К. ЛАЗАРЕВИЋА

I

СИНТАГМАТСКИ ОДНОСИ

БЕОГРАД
1973.

Digitized by Google

Digitized by Google

Др ЖИВОЈИН СТАНОЈЧИЋ

СИНТАКСА ЈЕЗИКА ЛАЗЕ К. ЛАЗАРЕВИЋА

I

СИНТАГМАТСКИ ОДНОСИ

Digitized by Google

Digitized by Google

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК
БИБЛИОТЕКА ЈУЖНОСЛОВЕНСКОГ ФИЛОЛОГА
Нова серија, књ. 4

Уредник
Академик *МИХАЈЛО СТЕВАНОВИЋ*
директор Института за српскохрватски језик

Stanojčić, Živojin S

Др ЖИВОЈИН СТАНОЈЧИЋ

СИНТАКСА ЈЕЗИКА ЛАЗЕ К. ЛАЗАРЕВИЋА

I

СИНТАГМАТСКИ ОДНОСИ

БЕОГРАД
1973.

Digitized by Google

На основу мишљења Републичког секретаријата за културу СРС, број 413-97/73-02 од 6. фебруара 1973. године, ова књига ослобођена је плаћања посебног пореза на промет производа и услуга у промету

Издаје: Институт за српскохрватски језик. Београд, Кнез-Михаилова 35

Штампа: Издавачка установа „Научно дело", Београд, Вука Караџића 5

Digitized by Google

САДРЖАЈ

страна

УВОДНЕ НАПОМЕНЕ 5

1. Периодизација пишчевог језика 5

2. Принципи класификације грађе 7

СИНТАГМАТСКИ ОДНОСИ 11

А. ИМЕНСКА ДЕТЕРМИНАЦИЈА ГЛАГОЛА 11

1. Допуне глаголима у предикату 11

(a) *Допуне глаголима типа мислити, питати, показати, гледати и сл.* 12

(b) *Допуне глаголима са значењем „стећи нова својства" / „учинити, чинити" (фактитивним)* 15

(c) *Допуне глаголима типа изгледати, осећати се, звати (назвати), сматрати (држати)* 16

(d) *Допуне глаголима типа трести* 19

(e) *Допуне глаголу пунити (напунити)* 20

(f) *Словенски генитив* 20

(g) *Допуне глаголу јесам, одн. бити* 22

(h) *Допуне глаголима типа сметати, служити, саветовати и сл.* 23

2. Синтагме узрочно-циљних односа 25

(a) *Генитив с предлозима* 25

(b) *Датив* 28

(c) *Акузатив с предлозима* 29

(d) *Инструментал* 30

(e) *Локатив* 32

3. Синтагме просторних односа 35

(A) Промене на граматичком нивоу 36

(a) *Однос синтагми између / испод / изнад / испред +G : међу / под / над / пред+I/Acc.* 36

(b) *Однос синтагми c(a)+G : c(a)+Acc.* 38

(c) *Датив с глаголима који означавају кретање, управљеност или окренутост* 39

Digitized by Google

страна

(d) *Генитив с глаголима који означавају кретање, управљеност или окренутост* 40
(e) *Алтернација vb+мимо+Acc. // vb+мимо+G* 41

(B) Промене на лексичко-граматичком нивоу 42

(a) *Генитив с предлозима у и код* 42
(b) *Генитив с предлозима из и с/са* 44
(c) *Акузатив / локатив с предлозима на, у и о* 45
(d) *Акузатив с предлозима кроз и на* 46
(e) *Акузатив с предлозима у/на и за* 47

(C) Непроменљиви системи 48

4. Синтагме временских односа 49

(A) Синтагме са значењем напоредности 49

(a) *Генитив без предлога* 50
(b) *Акузатив без предлога* 50
(c) *Генитив и конструкције с њим* 52
(d) *Акузатив с предлозима* 53
(e) *Инструментал* 54
(f) *Локатив* 55

(B) Синтагме са значењем постериорности 56

(a) *Генитив с предлогом после* 57
(b) *Генитив с предлогом од* 58
(c) *Акузатив с предлозима кроз и за* 58
(d) *Локатив с предлогом по* 59

(C) Синтагме са значењем антериорности 60

(a) *Генитив с предлогом пре* 60
(b) *Генитив с предлогом до* 60
(c) *Акузатив с предлогом пред* 61
(d) *Инструментал с предлогом пред* 61

B. ГЛАГОЛСКА ДЕТЕРМИНАЦИЈА ГЛАГОЛА 63

5. Синтагме с инфинитивом и презентом 63

(A) Текст приповедачке прозе 64

(a) *Синтагме са управним глаголима моћи, хтети, морати, требати* 64
(b) *Синтагме са управним глаголима почети / престати* . 66
(c) *Синтагме с комплексно непотпуним глаголима* 67

(B) Текст писама 69

(a) *Синтагме са управним глаголима моћи, хтети, морати, требати* 69

Digitized by Google

страна

(b) *Синтагме са управним глаголима типа почети / престати* 71
(c) *Синтагме с комплексно непотпуним глаголима* 72

6. Синтагме с глаголским прилозима 75

(A) Текст приповедачке прозе 75

(B) Текст писама 84

7. Синтагме с апстрактним (глаголским) именицама 87

(a) *Конструкција с апстрактном именицом у служби субјекта* 87
(b) *Конструкција с апстрактном именицом у служби објекта* 87
(c) *Конструкција с глаголском именицом у падежу за означавање околности* 88
(c_1) *Глаголске синтагме с апстрактном именицом у облику генитива* (S/P_g) 88
(c_2) *Глаголске синтагме с апстрактном именицом у облику датива* (S/P_d) 89
(c_3) *Глаголске синтагме с апстрактном именицом у облику акузатива* (S/P_a) 89
(c_4) *Глаголске синтагме с апстрактном именицом у облику инструментала* (S/P_i) 91
(c_5) *Глаголске синтагме с апстрактном именицом у облику локатива* (S/P_l) 93
(d) *Експресивни тип синтагме с глаголском именицом* . . . 94

С. ИМЕНСКА ДЕТЕРМИНАЦИЈА ИМЕНСКИХ РЕЧИ 97

8. Синтагме с одредбом линеарног односа 99

(a) *Синтагме a-типа* (adj.+subst.) 99
(b) *Синтагме b-типа* (subst.+subst.) 100

9. Синтагме с одредбом парадигматског односа 102
(c) *Парадигматска одредба c-типа* (subst.+cf.) 102
(c_1) *Генитивске синтагме* 102
(c_2) *Дативске синтагме* 109
(c_3) *Акузативне синтагме* 109
(c_4) *Инструменталске синтагме* 111
(c_5) *Локативске синтагме* 113
(d) *Парадигматска одредба d-типа* (adj.+cf.) 115
(d_1) *Генитивске синтагме* 115
(d_2) *Дативске синтагме* 118
(d_3) *Акузативне синтагме* 118
(d_4) *Инструменталске синтагме* 119
(d_5) *Локативске синтагме* 119

ЗАКЉУЧАК 121

SUMMARY 129

ЛИТЕРАТУРА ПОМЕНУТА У РАДУ 135

СКРАЋЕНИЦЕ И ИЗВОРИ 139

ПРЕДМЕТНИ РЕГИСТАР 141

Digitized by Google

Digitized by Google

Овај рад део је програма Одсека за јужнословенске језике и општу лингвистику Филолошког факултета и Института за српскохрватски језик у Београду којим је предвиђено проучавање језика и стила истакнутих наших писаца, најзначајнијих за изграђивање књижевнојезичке норме и чији језик чини историју српскохрватског књижевног језика.

Штампање ове монографије финансирала је Републичка заједница за научни рад СР Србије на препоруку Института за српскохрватски језик и аутор им изражава своју нарочиту захвалност.

Digitized by Google

Digitized by Google

СИНТАКСА ЈЕЗИКА
ЛАЗЕ К. ЛАЗАРЕВИЋА

I
СИНТАГМАТСКИ ОДНОСИ

Digitized by Google

Digitized by Google

УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

1. ПЕРИОДИЗАЦИЈА ПИШЧЕВОГ ЈЕЗИКА

1. Лаза К. Лазаревић (1851—1891) и његово књижевно дело представљају једну од творачких епоха у развитку српскохрватског књижевног језика. А епоха у којој се као књижевник јавио у науци о српскохрватском језику већ је одређена као граничка у историји тога језика, наравно оног његовог дела који је медијум културног мишљења. Одређујући ту епоху, Александар Белић управо и каже: „Али кад је од 1860—1880. год. наша школа у потпуности примила чист народни језик,... све су се више јављали писци који су и без онаког пролажења кроз Вукову школу, како су прошли Даничић, Радичевић, Змај, Л. Костић, Б. Атанацковић и др. следовали Вуку по његовом основном захтеву: да се у књижевности употребљава чист народни језик са општом правилношћу коју је Вук од свих књижевника, ма где се они јављали, тражио. Тиме се — каже А. Белић — завршује прва епоха нашег књижевног језика и настаје нова, када писци... — отпочињу писати својим књижевним језиком, онако како се у њихову крају говори."[1] У њих, поред М. Б. Милићевића, Влад. Јовановића, Ст. Новаковића и др., А. Белић сврстава и Лазу К. Лазаревића, за кога, у једној ранијој расправи, каже да је донео у Београд свој шабачки или поцерски говор, који се — творачким приступом његовога носиоца — стопио са београдским књижевним језиком.[2]

2. У таквим прелазним епохама развитка књижевних језика, када су за еволуцију датог језика подједнако важни и његово фиксирање и слобода изражавања, јер „права норма књижевног језика не онемогућава његово богаћење него усмерава његов развитак према природи њиговој"[3] — језик једнога књижевника може бити и сублимација граматичког мишљења тога времена. Поред правилности,

---

[1] А. Белић, *Вук Караџић и наш књижевни језик*, НЈ VI, , Београд 1939, 24.

[2] А. Белић, *„Београдски стил"*, НЈ II, 7, Београд 1934, 193—200.

[3] М. Стевановић, *Однос граматичара према норми књижевног језика*, Споменица — Посебна издања САНУ, Књ. 26, Београд 1964, 198.

Digitized by Google

наиме, која проистиче из спонтаног факта да писац говори и пише језиком који му је и као књижевни језик — матерњи, језик таквог писца производ је његовог осећања и свесне тежње да изрази граматичке системе тога језика. По речима проф. Михаила Стевановића, који се у проучавању историје српскохрватског књижевног језика у неколика наврата обраћао језику Л. К. Лазаревића, доследност употребе многих категорија у његовоме језику „сведочи да је Лазаревић и овде као, уосталом, уопште имао потпуно сигурно осећање језика."[4] Једновремено. а то је дефинисање Лазаревићево као израза граматичког мишљења своје епохе, проф. М. Стевановић истиче да се правилност таквога степена у језику овога писца може објаснити „искључиво сталном пишчевом бригом и настојањем да пише што чистијим и граматички правилнијим језиком".[5] Кад закључку проф. М. Стевановића додамо и језичке анализе других испитивача, о другим језичким категоријама у Лазаревићевом језику,[6] као и своје сопствене потврде, можемо чак рећи да се језик Л. К. Лазарвића одликује и хиперграматичношћу, која није у складу са стањем у његовом матерњем дијалекту, и да је подстрек за њу сигурно добио под притиском граматичарског дела своје језичке свести.

3. Природно, констатација о последњем значи само интеграцију два чиниоца Лазаревићевог језика као језика епохе друге половине XIX века — народне (дијалекатске) основе и формираног књижевног језика београдске средине, који је по Белићевим речима заправо матерњи јзик образованих људи те средине (в. HJ II, 7, 1934, 196), а никако не значи њихово супротстављање, или чак искључивање. Л. К. Лазаревић је у томе погледу, можемо рећи, био типичан: његов индивидуални стил израз је доминантног обележја датог времена, које је по речима лингвиста довело до „слободе у примени народног језика у књижевности", а по речима историчара књижевности — до спајања наше књижевне културе са културом других народа,[7] што је, и једно идруго, врло сложени резултат екстралингвистичких чинилаца у развитку књижевног језика: промена у историјским и друштвеним условима XIX века, које су омогућавале образовање, контакте са другим културама, свесне подухвате у нормирању и др.,

---

[4] М. Стевановић, *Један прилог српскохрватској синтакси*, Зборник А. Белићу, Београд 1937, 307—314. *Попридевљање глаголског прилога на -hи*, ЈФ XVIII, 1—4, Београд 1949—1950. *Посесивне форме у српскохрватском језику*, Годишњак Скопског Филозофског факултета, IV, 1 Скопље 1939—1940, 1—50.

[5] М. Стевановић, HJ н. с. I, 1—2, Београд 1950, 33.

[6] Нпр. о аористу и имперфекту, који даје Б. М. Николић, *Прилог проучавању стила Лазе К. Лазаревића*, HJ н. с. IX, 5—6, Београд 1959, 206—212.

[7] Ж. Бошков, *Лаза К. Лазаревић — личност и дело*, Л. К. Лазаревић: Дела, Матица српска-Српска књижевна задруга, Нови Сад — Београд 1970, 21. Д. Вученов, О српским реалистима и њиховим претходницима, Београд 1970, 103.

Digitized by Google

што у историји књижевних језика, свих па и српскохрватског, функционише као такав чинилац.[8]

4. Језички системи прелазних епоха представљају једновремени израз учвршћеног система и зачетак нових црта, па — без обзира на чврстину система — увек имају и тенденције колебања. Оне су и први знак нових система.[9] Због тога, и с обзиром на значај језика овога књижевника, који је својим у количини ограниченим делом ипак био израз језика своје епохе, а који се интегрише у норму данашње епохе, остаје да се, са изучавањем његовог језичког система, тачно утврде и системи који су се у нашој фази потврдили, и системи који иду у историју српскохрватског књижевног језика.

5. Уколико је језик Лазе К. Лазаревића био грађа система датих у нормативним граматикама[10] — може се рећи да је наша наука своје задатке исцрпно обавила. Исто тако, познати су резултати лексикографског дела наших наука: лексика овога писца, као и многих других, није посебно обрађивана, али је ушла у фонд речи књижевног и народног језика који обрађује, између осталих, наш највећи речник — Речник српскохрватског књижевног и народног језика, који издаје Српска академија наука и уметности, одн. Институт за српскохрватски језик у Београду.

2. ПРИНЦИПИ КЛАСИФИКАЦИЈЕ ГРАЂЕ

6. Узимајући у обзир дефинисани значај нашега писца и потребу да се изради историја савременог књижевног језика, и то како је А. Белић експлицитно истицао — „идући од писца до писца, од књижевне врсте до књижевне врсте" (ЈФ XIX, 1—4, 1951—1952, 7), јер се у њима историја, са својим лингвистичким и са својим екстралингвистичким чиниоцима, посебно огледа, — на страницама које следе утврђује се тачан систем језика Лазе К. Лазаревића, који чини епоху и у језичкој периодизацији, као што је чини у књижевној. Систем овде дат треба да обухвати:

(I) одређивање места Лазаревићевог језика и стила у његовој епоси, и то —

---

[8] А. Белић, *О књижевним језицима*, ЈФ XIX, 1—4, Београд 1951—1952, 1—16 (и посебно за XIX век стр. 5—7). И. Грицкат, *Језик књижевности и књижевни језик*, ЈФ XXVIII, 1—2, Београд 1969, 1—34 (и посебно стр. 3).

[9] И то у смислу који прашка лингвистичка школа даје појму (и термину) потенцијалности, тј. статичком колебању, лабилности у датој епоси (в.: Vilém Mathesius, *O potenciálnosti jevů jazykových*, Věstník královské společnosti nauk, Třída filosoficko-historicko-jazykozpytná, R. 1911, Praha 1912, 1—24), која — ми бисмо рекли — мора имати везе и са динамичким (дијахроничким) у односу језичких епоха.

[10] Исп.: М. Стевановић, Савремени српскохрватски језик — Граматички системи и књижевнојезичка норма, I—II, Београд 1964—1969.

Digitized by Google

— у систему синтагматских померања,

— у систему лексичко-синтагматских померања, и

— у систему реченице и предикативно условљених категорија, у системима, дакле, где су померања често немерљиве количине, поготову у језику чија је историја сразмерно кратка, чак и када се узима у целини (1818. г.);

(II) одређивање места језика Лазе К. Лазаревића у развитку књижевног језика, или тачније: одређивање његовог доприноса у изграђивању постојећег континуитета — на истим категоријама, а са посебним осртом на однос дијалекатских чинилаца са стандардним чиниоцима, па и оним који долазе као нанос језикâ у контакту.

7. Рад у овој књизи обухвата прва два система: систем синтагматских померања и систем лексичко-синтагматских померања, који чине целину у односу на трећи, и који су довољно обухватни у тој својој целини, везани за систем реченичних категорија, али и независни од њега, све у смислу Белић—Стевановићевих дефиниција синтагме и њеног односа према већој од ње, реченичној семантичко-синтаксичкој јединици.[11] Овако прихваћен теоријски став о језичким целинама и њиховом рангу у језику имплицира и методологију, па и категоризацију, одн. класификацију језичких појава у датој грађи. Како је синтагма јединица која се проучава, у свом језичком и екстралингвистичком виду, класе које она садржи биће адвербативне и адноминалне одредбе у ширем смислу, што обухвата, прво — именско и глаголско одређивање глаголских речи, и, друго — именско одређивање именских речи, именица и придева. Тако класификована грађа и у своме језичком аспекту, који се може дефинисати и системима синонимских опозиција, и системима трансформационих могућности (в. нпр. т. 45), представља за испитивача количине које су обележене потенцијалношћу (в. т. 4). Утолико више је та грађа обележена датим знаком у своме екстралингвистичком виду.

8. Отуда и класификација, и проучавање, одн. давање дефиниција појединих граматичких категорија подразумева и дескрипцију, дакле — синхрону обраду, и периодизацију, дакле — дијахрону обраду датих категорија, која подразумева да се тиме категоријама које су обележене потенцијалношћу даје дијалекатска, у ужем и ширем значењу тога термина, дакле — стварна и историјска подлога.

9. Сама подела на дате класе, са грађом коју оне обележавају и носе, активни је чинилац у поступку периодизације Лазаревићевог стила, који смо предложили и дефинисали (I) као одређивање места тога стила и језика у његовој епоси, и (II) као одређивање места

---

[11] А. Белић, *О значају синтагма за развитак језичких појава*, ЈФ XX, 1—4, Београд 1953—1954. 1—27. М. Стевановић, Савремени српскохрватски језик, II, Београд 1969, 147—153.

Digitized by Google

језика Л. К. Лазаревића у развитку књижевног језика (в. т. 6). Други поступци који су у овој књизи заступљени, а то су консултовање граматичког мишљења Лазаревићеве, одн. наше епохе, консултовање језичког осећања одређеног датом епохом, затим стања у дијалекту, одн. консултовање одговарајућих приручника и дијалектолошке литературе и др., — уобичајени су инструменти граматичара, који се стилом и језиком писца бави као стварном, а не субјективном категоријом. А да је и језик Лазе К. Лазаревића управо то, доказ је остварени континуитет његов са језиком писаца XX века.

Digitized by Google

Digitized by Google

СИНТАГМАТСКИ ОДНОСИ

А. ИМЕНСКА ДЕТЕРМИНАЦИЈА ГЛАГОЛА

10. Под овим се разуме однос именичке и придевске речи према управној речи чији је карактер глаголски у ширем смислу, што значи да се у управну реч укључује, поред глагола, и глаголска одн. апстрактна именица. Узимајући у обзир несумњиву чињеницу да се у језику прозног дела експресивно може дефинисати само као саставни део комуникативног[12], испитивана грађа даје се у познатим терминима наше синтагматике. При томе, детерминативни облици, који се групишу на основу критеријума семантичке природе и посматрају у опозицијама облика, дакле — обједињени значењски као синтагме места, узрока, времена, објекта и др., распоређују се, с друге стране, и по критеријуму најјаче заступљености еволутивних могућности датих, појединачних састава. Такви састави — конструкције за историју књижевног језика у првом су реду они где је најјаче заступљен процес ремећења језичких — психолошких и синтаксичких односа[13], а тек онда синтагме чвршћих односа наведенога типа. Редослед изложених категорија овде је показатељ другог критеријума по којем је целовит систем Лазаревићеве синтагме утврђен, наравно — увек у вези са првим, тј. са опозицијама облика.

1. ДОПУНЕ ГЛАГОЛИМА У ПРЕДИКАТУ

11. Реч је о алтернацијама синтагми чији је зависни члан акузатив типичног објекта са синтагмама у којима су такве допуне у било коме другом падежном облику. Језик Лазаревићеве прозе и језик његових писама у овоме погледу идентична су материја.

---

[12] В. В. Виноградов, О языке художественной литературы, Москва 1959, 22—22, 48—54, 60—66, 167—258.

[13] М. Павловић, *Рекције и функције* НЈ н. с. XII, 3—6, Београд 1962, 90.

Digitized by Google

(а) *Допуне глаголима типа мислити, питати, показати, гледати и сл.*

12. Оне се деле на две групе према томе коју објекатску допуну допуштају: А — групу чине тип *мислити* и тип *питати* са предикатским допунама у облику локатива с предлогом *о* (L/*о*/), акузатива с предлозима *на* и *за* (Асс./*на*/) и Асс./*за*/) и акузатива без предлога. (Асс.Ø). В — групу чине тип *показати* и тип *гледати*, са предикатским допунама у облику акузатива без предлога (Асс.Ø) и допунама у облику акузатива с предлозима *на, у* (Асс./*на*/, Асс./*у*/).

И у Лазаревићевом језику у групи А нормална је алтернација синтагматских типова А+Асс. Ø // +Асс. *(на)* // + Асс. *(за)* // +L(*о*)

А+Асс.Ø

Мислио сам *нешто*, не знам ни сâм *шта* (23). — Ту ноћ нисам *ништа* мислио (25). — Послије ручка много се *штошта* владика с попом разговарао (115).

А+Асс./*на*/

— Ја сам мислио *на њу* (27). — Мислио сам на *наш разговор* (34). — Највише сам мислио *на кућу и на матер* (39). — Ово је некака опомена *на дужност* (39). — Кад не смем да мислим *на женидбу* (43). — Мислио сам *на њега* (53). — И да сам хтео да мислим *на излазак* (54).

А+Асс./*за*/

— Немој ти поминьати што *за оно* (172). — Који још шкрипе зубима„ кад слушају *за „сузе рајине"* (190). — Распитивати *за њега* (279). — Мама ми је причала пуно којешта *за вас* (285). — Ти ми велиш да се распитам *за гвожђарске фабрике* (485). — Питао фабриканта *за све* што ми рекнеш (П. 485). — Чуо сам да му и ланац спремају, ал' *за сахат ништа* не говоре (П. 513).

А+L/*о*/

— Ја мишљах *о себи и њој* (62). — Могао бих вам вазда причати *о мојим утисцима* на путу (П. 493). — И одмах се напуни мишљу *о њојзи* (297). — Што се *о њему* знало (279). — *О томе* нема сумње (287).

А+I/*за*/

— Нека дође само један нов, одмах распитују *за њим* (193).

Две су битне особине система А: (1) синтагма А+Асс.Ø садржи се у њему, као и у систему В, али само као остатак лексички огра-

Digitized by Google

ничен (*нешто, шта, ништа, штошта, *мисао*).[14] (2) У датоме систему нема паралелизама, јер је очигледно да нема једнакости у допунама какве су причати *о утисцима*, која се може појавити и у виду причати *за утиске*, али не и са видом схеме А+Асс./*на*/, и — у допуни типа мислио *на кућу*, која се може појавити и у виду мислио *о кући* (А+L/*о*/), али не и у виду схеме А+Асс./*за*/. Међутим, категоријска синонимност, а она је присутна, омогућује и у овој фази књижевног језика, које је сигурно врло висок домет Лазаревићев језик, диверсификован развој објекатске синтагме, који је, ако је у датом систему само могућност,у наредној В-групи и врло остварена количина.

13. В-група, остварена у алтернацији синтагми која се обележава као В+Асс.Ø // В+Асс.(*на*) // В+Асс.(*у*), и у Лазаревићевом језику представља развијени тип допуне:

В+Асс.Ø

— Гледаћемо *га* као своје (109). — Гледала сам *природу* (137). — Да гледа *вечеру* (11). — Лијепо пазе *Мару* у Глувићевој кући (105). — Тако сам ја свако вече излазио на обалу, чекао *залазак* сунца (П. 495). — Показа *десну кост* (327).

В+Асс.(*на*)

— А кмета поздрави нек закаже селу да пази *на те свиње* (95). — Најгоре је само што морам пазити *на себе* (П. 496). — А Свети Сава гледа оним истим мрачним и озбиљним погледом *на нас све* (143). — И после гледао *на другу страну* (П. 495). — Сад сам и ја почео да мотрим *на сваки њен поступак* према мени (10).

В+Асс.(*у*)

— И гледах јој *у очи* (14). — И мрко гледа *у даиичару* гдје је школа (138). — Гледаш *у дуд* (136). — Гледаше *у вељ суро небо* (323). — И као луд погледа *у небо* (266).

Друга два члана дате алтернације, разуме се, нису идентични са првим у свим случајевима, али се морају сврстати у једну категорију по основној значењској вредности (објекат) модификованој могућностима које уноси значење даљег објекта.[15] Однос обележен

[14] Пуна лексичка заступљеност — само у старом језику. В.: Д. Гортан—Премк, Акузативне синтагме без предлога у српскохрватском језику, Београд 1971, 25.

[15] А. Белић говори о „потенцијалу управне речи" што даје широке могућности развитка односа допунске речи и према једној јединој управној: гледати *природу* → гледати *у природу* → гледати *на природу* (А. Белић, О језичкој природи и језичком развитку, I, Београд 1958², 107—117, 111).

Digitized by Google

као B+Acc.(*на*) и B+Acc.(*у*) упоређен са синтагмом правога објекта (Acc.Ø) сигурно је различит од овог последњег у томе што се чиниоцем (*на*) уноси значење скретања пажње на објекат чије је име у акузативу с предлогом *на*, одн. у томе што се чиниоцем (*у*) уноси значење веће усмерености на објекат. Изван трансформационог поступка овакве се измене сврставају, нормално, у потпуно различите синтаксичко-семантичке категорије (објекат : одредба). У трансформационом поступку — оне су у једнакој равни са односима приказаним и у A-групи.

14. Отуда, као што Лазаревићева синтагма допушта однос типа: **питати за све // *причати о утисцима // Знао је свачије тајне* (189), који се може представити по знацима A-групе као алтернација A+Acc.(*за*) // A+L/*о*/ // A+Acc.Ø, чији се последњи члан, природно, имплицира у тој групи, тако исто његова синтагма допушта, са истом слободом коју има и језик садашње фазе у томе погледу[16], и односе приказанога типа.

Упоређена са данашњом фазом књижевног језика, која се огледа у своме потпуном виду у језику писца као што је Иво Андрић (в. дате структуре у његовоме језику, напомена 4), Лазаревићева фаза, удаљена пола века, показује у осетљивој синтагми објекатског карактера исте могућности развитка. Та је чињеница нарочито изразита онда када се посматра у лексички одвојеним случајевима, под чим разумемо поређење лексичких идентитета у две временски различите фазе. Као тип дајемо глагол *пазити* у синтагми:

Л. К. Лазаревић	Иво Андрић
B+Acc.Ø	B+Acc.Ø
Лијепо п а з е *Мару* у Глувићевој кући (105)	П а з е ћ и будно увек *угрожену границу Царства* (ТХ 1963, 101)
B+Acc.(*на*)	B+Acc.(*на*)
Морам п а з и т и *на себе* (П. 496)	Сваки појединац п а з и *на целину* (ТХ 63, 128)

Исти лексички фактор може се проверити, истим критеријумом дијахроније, у синтагмама оба наведена типа, тј. у њиховим управним деловима, када су у питању и глаголске речи дате у A-групи: м и с л и т и, р а с п и т а т и, п р и ч а т и и др., и глаголске речи дате у B-групи: г л е д а т и, п о к а з а т и, ч е к а т и, м о т р и т и и слични глаголи, одн. апстрактне именице у смислу Белићеве дефиниције таквих именица.[17] Евентуална промена тога фактора, у сваком појединачном случају, увек је присутна чињеница која може утицати на тип допуне, али се у овом типу не огледа као у другим.

[16] В.: М. Стевановић, Савремени српскохрватски језик, II, Београд 1969, 395, 400. Ž. Stanojčić, Jezik i stil Iva Andrića, Beograd 1967, 89—92.

[17] А. Белић, О језичкој природи и језичком развитку, II, Београд 1959, 137.

(b) *Допуне глаголима (фактитивним) са значењем „стећи нова својства"/„учинити, чинити"*

15. Реч је о синтагми чији је управни члан глагол непотпуног значења,[18] а допунски члан, као чинилац именске детерминације, — номинатив, односно инструментал. Овај се тип, и у Лазаревићевом језику као и у данашњем, дели на два, а у њима други тип, онај са глаголом *чинити*, заправо је прелазна категорија према синтагмама које разматрамо у поглављу 3.

16. Глаголи типа *постати (постајати)*, који су већ дефинисани као глаголи са значењем „стећи нова својства", а у овој групи као први тип, у језику Л. К. Лазаревића имају допуну у облику номинатива, што даје следећи образац и његова остварења:

постати (постајати)+N

— Од то доба учитељ п о с т а још *већа ћуталица* и још *осамљенији* (134). — Уздам се да ћу п о с т а т и *доктор* (6). — — И п о с т а о *забораван* (111). — Ето, ја о с т а х *сухо дрво* у планини (171).

бити (бивати)+N

— Све ми б и в а ш е *нејасније* (61).

доћи (долазити)+N

— Јер ми толико *мила дође* (20). — Она д о ђ е још *тужнија* (38). — Моја ми соба д о ђ е тако *тужна* (57). — И што је *бљеда* д о ш л а у лицу (125). — Д о ђ е ми ужасно *гадан* (47). — Ја видех како му лице д о ђ е *пакосно* (47).

Као и у језику савремених писаца, дакле — као и у језику данашње фазе књижевног језика, и у Лазаревићевом језику је алтернација у којој би допуна била обележена инструменталом без предлога (глагол+IØ) — само *могућност* синонимских опозиција. То је, за данашњу фазу, уосталом већ констатовано и у литератури[19], и у језику једног писца чији је језик узор српскохрватског стандарда — Ива Андрића.

17. Управо је зато глагол *чинити*, обележен у овој групи као други тип, иако и његова акција резултира променом и добијањем нових својстава, заиста више прелазни тип који искључује допуне N-типа и у Лазаревићевом језику, као и данас:

— То су, ваљда, године што ч и н е човека,*„паметнијим"* (6). Па сте ми собу још *лепшом* н а ч и н и л и (П. 524).

[18] М. Стевановић, *Реакција глагола и облици њихове допуне*, НЈ н. с. XII, 1—2, Београд 1962, 9. За Вуков језик, који је дубински слој и Лазаревићевог, в.: Љ. Поповић, *Падежна синонимика у језику Вука Ст. Караџића*, НЈ н. с. XIV, 2—3, Београд 1964, 80—81.

[19] М. Стевановић, НЈ н. с. XII, 1—2, Београд 1962, 10.

Digitized by Google

— иако се, са друге стране, за овај тип може констатовати да чини савремену опозитну количину архаичном типу предикатног акузатива *(Сребрно седло не чини коња добра).*[20] И управо је у овој последњој могућности садржан елеменат прелазности према типу синтагме који даље обрађујемо (в. т. 18). За Лазаревићев језик довољно је индикативно што другог дела опозиције *глагол*+IØ // *глагол*+Acc.$Ø_1$+Acc.$Ø_2$ — нема никако, па да се закључи о његовој континуираности према модерном језику Андрићевог типа, а исто тако и о његовој припадности ономе стилу који је несумњива иновација.

(c) *Допуне глаголима типа изгледати, осећати се звати (назвати), сматрати (држати)*

18. У науци о језику ови су глаголи, по семантичком критеријуму, дефинисани као глаголи са значењем „субјективног приписивања каквих својстава датом појму или привидног стицања нових својстава од стране датог појма".[21] На синтаксичком нивоу они су, као и глаголи дати у синтагмама напред наведених типова — непотпуни. У језику Л. К. Лазаревића они показују следећу типску слику.

А) Глаголи *изгледати* и *чинити се* и др. са тим значењем, у конструкцији са наведеним медијалним обележјем, јављају се са рекцијском алтернацијом

а) *глагол*+N (с придевском речи у томе падежу)

— Изгледала ми је необично *слатка* (17). — Изгледаше ми необично *лепа* (28). — Али изгледаше *озбиљнија* (14). — Мора бити да сам изгледао исувише *озбиљан* (62). — Рекох ја гласом који је требало да изгледа *силан и поуздан* (28).

(b) *глагол*+N (с именицом у томе падежу)

— И све ми изгледаше *неверица* (39)

Са истом се рекцијом јављају и примери другог наведеног представника типа, тј. примери глагола *учинити се (чинити се):*

— Тек мени се учини необично *лепа* (11). — И да ми се учиниште моја питања и одвише *блутава* (19). — Аноци се никад досада није њихова песма учинила тако *лепа* (183).

Присуство синтагме *глагол*+N (с именицом у томе падежу), која је дата под (b), указује — упоређена са данашњом фазом језика

[20] М. Стевановић, Савремени српскохрватски језик, II, Београд 1969, 377—378. А такође су удаљени већ од Вукове конструкције глагол + N: учини се *голема сирота* (T. Maretić, Gramatika, Zagreb 1963³, 563).

[21] М. Ивић, Значења српскохрватског инструментала и њихов развој, Београд 1954, 147.

Digitized by Google

и са језиком Вукове фазе — на граничност Лазаревићевог језика у томе погледу. Дати пример очигледно је део система који Т. Маретић приказује примерима: *ти се видиш јунак од међдана* и сл.,[22] као што је, с друге стране, пример у т. 17 удаљен од њега.

19. В) Допунска синтагма са глаголом *осећати* се у Лазаревићевом језику појављује се у облику са номинативом као допуном, дакле —

глагол *осећати се*+N

— Па ипак се осећах *уверен* (15). — Осећао сам се *свеж* (39). — Кад сам се пробудио, осећао сам се *уморан* (281). — Осетих се *остављен* од света (39).

Одсуство синтагме са саставом *глагол*+IØ, у случају овога глагола, дакле — синтагме која је уобичајена у модерном језику[23], упућује на систем граничног карактера (в. т. 18), који се ослања на архаичну фазу сачувану у Вуковом и Даничићевом језику.[24] То је једновремено показатељ континуитета двеју фаза, поготову зато што је синтагма са N несумњиво фреквентнија код оба писца које узимамо као симболе датих језичких (књижевнојезичких) епоха.

Рекцијом овога глагола и учешћем *трпног* придева као допунског дела синтагме може се објаснити повреда закона о употреби *радног* гл. придева у функцији правог придева.[25] Л. К. Лазаревић, наиме, има и случај употребе активног глагола у томе облику а у служби правог придева:

— Осетих се остављен од света и *пљунуо* на све што сам досад волео (39)

— што има свога објашњења и у аналогији (*остављен : пљунуо*+ +осећати се), али и у везаности за архаичније саставе, којих, како смо видели у т. 17 и 18, у Лазаревићевом језику, иако је он у еволутивном смислу нов, још увек има.

20. С) Допунска синтагма с глаголом *показати се* везана је семантиком глагола за управо анализиране, али допуном својом укључује се, као остварена могућност, и у систем описан у т. 16, тј. у систем алтернације *глагол*+N // *глагол*+IØ. Пример:

— Да се човек покаже *равнодушним* (421)

довољно је индикативан да би показивао на целовит систем ових синонима и у Лазаревићевој синтагми, као што га показује и у данашњем језику.

---

[22] T. Maretić, Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika, Zagreb 1963³, 563.

[23] В.: Ž. Stanojčić, Jezik i stil Iva Andrića, Beograd 1967, 99.

[24] T. Maretić, Gramatika, Zagreb 1963³, 563.

[25] А. Белић, О језичкој природи и језичком развитку, I, Београд 1958², 42.

21. D) Са гледишта књижевног језика уопште, дакле узимајући га и у континуитету различних фаза као један језик, несумњиво је да синтагме с глаголима типа *сматрати (се)* чине тип који допушта алтернацију *глагол*+IØ // *глагол*+Асс.*(за)* // *глагол*+*као*+N,[25] ако је глагол у овом последњем случају у пасиву, одн.+*као*+Асс., ако је конструкција активна (у оба случаја, природно, реч је о синтагми типа *глагол*+*објекат*$_1$+*објекат*$_2$), и наравно ако је, што се тога последњег дела алтернације тиче, у питању поредбена конструкција.

Примери из Лазаревићевог језика показују заступљеност само једног од делова ове алтернације, и то допуне+Асс.*(за)*:

сматрати

— Сматраше цијелу ствар *за изгубљену* (141). — Ја сматрам *за безобразлук* да се човек меша у говор који не разуме (189).

држати (са значењем „сматрати")

— Нисим ме, ваљда, држао *за каквог фићфирића* (53). — Он се већ држаше *за мученика* части и поштења (204).

И у Лазаревићевој синтагми типа vb+Асс.(*за*), као и у језику данашњих писаца, заправо се однос делова може изразити и обрасцем, *глагол*+објекат$_1$ (Асс.Ø)+објекат$_2$ (Асс./*за*/) // *глагол*+објекат$_2$ (Асс./*за*/). Међутим у овом другом случају потребно је да објекат$_2$ буде члан нове секвенце, врло често, као што други пример у групи под *сматрати* показује, зависнорече̂ничног типа.

И управо синтагме чије је обележје+објекат$_2$ (Асс./*за*/) упућују утврђивање извесног артифицијелног наноса у језику Лазаревићевом, чему у прилог иде и стилистички фактор — врста текста чији део дате синтагме чине. То је директни говор поручника из „Вертера", којега артифицијелни слој у језику Лазаревић пре тога и дефинише у употреби израза таквог типа („грозно глуп", „гадан да бљујеш", „држи на своју официрску част", „лаик" — 188).

22. E) Описане синтагме, везане у систем и напред изложених типова допуна глаголима као што су *чинити (учинити)* и сл. фактитивним глаголима (в. т. 17), садрже и синтагму са глаголом *именовати (именовати)*:

— Ја сам именован *за учитеља* у овом селу (129)

дакле — са саставом глагол+Асс.(*за*), која у Лазаревићевом језику нема алтернанта vb+IØ, али чини алтернацијски систем (као категорија у синтакси) са управо таквим члановима других лексичких јединица.

[25] В.: Ž. Stanojčić, Jezik i stil Iva Andrića, Beograd 1967, 101.

Digitized by Google

23. F) Тај део система чије су лексичке глаголске јединице *звати (назвати)* и сл. значења заступљен је у Лазаревићевом језику типом *глагол*+IØ:

— Та ви ме сви зовете *прзницом* (60). — И цело га село зове Бедом (170). — Које су они обоје звали *„ливадом"*, и у њему убодену гранчицу врбе, што су они звали *„грмом"* (196). —

— дакле, типом који је и у данашњем језику уобичајен, и који, као и у данашњем, тако и у Лазаревићевом језику има и алтернацију типа *глагол*+N:

Радојку зове *церима*, а Беду *јевтика* (174)

Као и код савремених писаца, и овде се може констатовати већа учесталост првог типа синтагме, са инструменталом као допуном у предикату.

(d) *Допуне глаголима типа трести*

24. Као и у књижевном језику наше епохе, и у Лазаревићевом језику допуна оваквим глаголима алтернира као допуна са формом правог објекта и као допуна са формом неправог објекта — инструментала. Отуда остварења:

глагол+IØ

— Тресаше *главом* (27). — Погдешто би поједини вијор силно цимнуо *прозором* (299). — Али ми ниједно ни *ухом не* макнусмо (88). — И климју *главом* (26). — И крећући *раменима* (293). — Он тресну мало *главом* (202).

глагол+Асс.Ø

— Гледај га, завртела му *памет* Швабица (27).

Као и језик данашњих писаца чији је приступ језичкој грађи основан на поштовању начела стабилности и континуитета, тако се и Лазаревићев језик, када је у питању ова синтагма, одн. алтернација IØ // Асс.Ø, бар у тенденцији опире преовлађивању акузативне синтагме, које је иначе утврђено за књижевни језик новије, нама ближе фазе.[27] Томе је доказ, упркос заступљености дотичне синтагме, учесталост, која је много мања него, нпр., у језику Андрићевог типа и андрићевоког састава.[28]

[27] М. Ивић, Значења српскохрватског инструментала и њихов развој, Београд 1954, 101, 108—119. М. Павловић, *Рекције и функције*, НЈ н. с. XII, 3—6, Београд 1962, 93.

[28] В.: Ž. Stanojčić, Jezik i stil Iva Andrića, Beograd 1967, 94—95.

(е) *Допуне глаголу напунити (пунити)*

25. Глагол је, наравно, представник типа какав се у нормативној граматици представља и лексемама: заситити се, испунити и сл.[29] И у језику Л. К. Лазаревића синтагма с тим типом глагола има два остварења:

глагол+GØ

— И она се напуни *народа* (103). — И како се цела кућа напуни *весеља* (10);

глагол+IØ

— И одмах се напуни *мишљу* о њојзи (297). — Ми напунимо шпагове *каменицама* (306).

Присуство првог наведеног типа синтагме у Лазаревићевом језику указује, као и присуство навођених других синтагми (у т. 18), на то да се у његовом језику налази и граница (наравно, уколико ју је могућно с релативном тачношћу повући) између старије и новије фазе књижевног језика тако кратке историје. Остварења типа *глагол*+GØ, у своме допунском елементу, најпре ће бити подржана Лазаревићевом честом употребом партитивног генитива у синтагми с глаголом у облику позитива, али која је очигледна аналошка творевина према синтагми словенског генитива.

26. Јер, реч је о глаголима који су данас чешће са правим објектом, а Л. К. Лазаревић их употребљава са формулом *глагол*+GØ:

— Па као тражећи од њих *одобравања* (349). — Ама не могу, док не видимо најпре има ли чиме хранити *жене* (335). — На једвине јаде могадијаше она са својих педесет и осам година скухати *ручка* и опрати *кошуља* (396). — Да ће му спремити *уштипака* с медом (295). — Кањало *образа и дома* (233).

А такве синтагме, у својој већ у науци утврђеној тенденцији,[30] несумњиво се у систему држе утолико чвршће, уколико их подржава систематскија употреба синтагми у којима се као допуна одричним глаголима појављује генитив (в. т. 27).

(f) *Словенски генитив*

27. С обзиром на исцрпно приказано стање у језику књижевника XIX и XX века у погледу употребе објекатске допуне у овом облику,[31] оставићемо по страни обавезну употребу овога генитива уз глагол немати, какву имамо у типу синтагме:

[29] М. Стевановић, Савремени српскохрватски језик, II, Београд 1969, 192—193, 424—425.
[30] М. Стевановић, Ibid., 189—190 (т. 185 б).
[31] М. Стевановић, Ibid., 196—198.

Digitized by

— Српски језик нема апсолутно *никака сродства* с немачким (33). — Нема, море, *оваке девојке* ни до деветог села (172) итд.

Наравно, с тим што ћемо забележити, у личном језику Лазаревићевом, у његовим писмима, пример синтагме, одн. реченице:

— Могао бих лако убити неколико месеци у послу, а после да рекну — нема *паре*, или није за нас или тако што (П. 498)

— у којој се налази несумњиво београдски колоквијализам (дијалекатског порекла) састава *нема*+N, а што је маргиналног значаја.

28. У самоме односу делова алтернације која се у савременом језику исказује као *глагол*+Асс.Ø // *глагол*+GØ и у Лазаревићевом језику може се утврдити заступљеност оба њена дела, дакле:

(a) *одрични глагол*+Асс.Ø

— Она не отимаше *руку*, али изгледаше озбиљнија (14). — *Ништа* нисам видео (233). — *Собу* још не грејемо (П. 509)

(b) *одрични глагол*+GØ

(aa) у простом предикату:

— А не дајући себи *никака рачуна* (5). — Није ни за тренут дизала *очију* с рада (14). — А она ми није ни *руке* дала (16). — Која ни *сопствене снахе* не разуме (27). — И не знам му више *садржаја* (59). — Она не оте руке (66). — Ја нећу *сажаљења* (65). — Ни *осорне речи* да рекне, а камо ли благе (78). — Не дам ја *самих твојих руку* за сав капитал Параносов (90). — *Дјеце* нису имали (95). — И не одваја *очију* (123). — Па му није дао ни *руке* (114). — Не знам само *чивутскога закона* (133). — Не диже *главе*, не даде му *руке* (175). — *Ниједне јетрве* није оставила (174). — Али *очију* не диже (162). — Сад више не милује *Амине* (413). — Не тражећи *никака даља разлога* (224). — Целу ноћ нисам *ока* склопио (П. 515). — Ипак не склопих *ока* (П. 516). — Немамо *закачке* (П. 510). — Не дајем *доказа* (П. 507).

(bb) у сложеном предикату:

— Нећеш изводити *никаких закључака* (9). — И не дам јој да извуче *прста* (19). — Али не могох више затворити очију (82). — Нисам се бојао додати му *пиштоља* (159). — Не смејући никако спустити *очију* доле (264). — Нисам хтео ни *каве* пити (282). — Види да ту не вреди тупити *зубâ* (309).

Digitized by Google

Приказана заступљеност, међутим, разликује се од оне коју налазимо у језику савремених наших писаца који негују класични стил тога језика.[32] Док је код тих писаца, како се констатује, то заправо свесно опредељење за облик који ће чувати континуитет старије и новије фазе у језику, неупоредиво већа учесталост типа verbum+GØ у односу на тип verbum+Acc.Ø у језику Л. К. Лазаревића може се тумачити само као преовлађивање датог облика синтагме и у његовом спонтаном, личном језику. А ово је потпуно објашњиво и поклапањем, потпуним у личном пишчевом језику, двају значајних слојева: Вуковог и вуковског језика, у којем је словенски генитив уз негацију био обичан,[33] и матерњег језика пишчевог, у којем је та допуна исто тако обична, као што је генитив обичан и уз неке друге глаголе (који не морају бити у одричном облику).[34] С обзиром на то да Лазаревићев језик у његовој прози представља у многом смислу грађу норме датог периода, не би било пресмело закључити да он и ту представља тренутак у којем се почињу развијати црте следеће језичке фазе: у алтернацији коју смо изразили формулом verbum+GØ // verbum+Acc.Ø још је јачи први елеменат, други започиње кретање и ка кодификацији.

(g) *Допуне глаголу јесам, одн. бити*

29. У нормативној граматици овај се тип увек назива саставним делом предиката, било да се јави у архаичном облику — у инструменталу,[35] било да се јавља у обичном за савремени језик облику — у номинативу.[35] Као део архаичног слоја, са обликом инструментала, синтагма се јавља и у језику писаца наших савременика (нпр. И. Андрића, М. Крлеже) и представља експресивни тип у алтернацији коју представљамо као vb+IØ // vb+N: *Не ваља кад зима* није зимом (И. Андрић, ТХ 1963, 121).

У језику Лазаревићеве прозе, као и у његовом личном језику (в. Писма, 477—532), заступљен је само тип vb+N:

(а) и када је именски део предиката именица

— Арсен је *тих човек* (175). — То очајно уверавање да је она *туђа жена* (204). — Газдарица ми је необично *добра и уредна жена* (П. 496);

---

[32] Д. Гортан—Премк, *Падеж објекта у негативним реченицама у савременом српскохрватском језику*, НЈ н. с. XII, 3—6, Београд 1962, 130—148. Ž. Stanojčić, Jezik i stil Iva Andrića, Beograd 1967, 102—103.

[33] П. Ивић, *Поговор Вуковом Рјечнику 1818* Вуков Рјечник 1818, Просвета—Београд 1966, 146.

[34] Б. М. Николић, *Мачвански говор*, СДЗб XVI, Београд 1966, 283.

[35] М. Стевановић, Савремени српскохрватски језик, II, Београд 1969, 431 (т. 462 б). М. Ивић, Значења српскохрватског инструментала, Београд 1954, 152.

[36] М. Стевановић, о. с., 162 (т. 162).

(b) и када је именски део предиката придевска реч

— И б и т и *најсрећнији смртни* (6). — Ал' ви с т е сад сасвим *здрави* (11). — На путу да б у д е м сасвим *здрав* (11). — — Б и л а је веома *бледа* (31). — Она је б и л а *тужна* (38). — Б и л а је *лепа* као вила (38). — Зашто с и *тужна* (39). — А Марија тога јутра б е ш е тужно *милостивна* (216). — Тад ћу б и т и *најсрећнији* (225). — Зашто је он тако *несрећан* (225). — А *здравија* је зима (205). — Међу тим ти треба да с и *куражна* (П. 487). — Ствар је и по себи *безопасна* (П. 487).

Експресивног типа vb+IØ нема, чак ни као усамљеног случаја, што би се могло тумачити комплексним радом пишчеве језичке свести: дати тип vb+IØ један је од граничних у употреби у језику литературе,[37] и као такав није морао имати експресивног значаја за писца чији језик и сам представља (временски) граничну категорију. С друге стране, с обзиром на интензивну упућеност Л. К. Лазаревића у руску књижевност, па тиме у оригинална дела те књижевности и у руски језик,[38] логично је претпоставити да је он сасвим јасно уочавао диференцијалне особине српскохрватског и руског језика, међу којима је од најистакнутијих сигурно у томе што је у руском, уз глагол *бити* допуна обавезно у облику инструментала,[39] док је у српскохрватском у тој служби облик номинатива. Очигледно је да би, и за писца, свако враћање синтагме типа vb+IØ у језик значило очигледни русизам и, једновремено, одступање од вуковских принципа којима је писац био потпуно одан.

(h) *Допуне глаголима типа с м е т а т и, с л у ж и т и, с а в е т о в а т и и сл.*

30. По облицима допуне коју захтевају, представљају један тип, а он се може обележити као алтернација синтаксичких синонима: vb+Acc.Ø // vb+D.[40] У језику Л. К. Лазаревића алтернација је пот-

[37] М. Ивић, Значења српскохрватског инструментала, Београд 1954, 152.

[38] „Од руских писаца он је читао дела Гоголја, Чернишевског, Писемског, Тургењева, Толстоја... а у своме уметничком стварању највише ишао стопама Тургењева" (Ж. Бошков, *Лаза К. Лазаревић — човек и дело*, Л. К. Лазаревић: Дела, МС-СКЗ 1970, 21).

[39] *Мой отец был страстным охотником* (рус.): *Мој отац био је страстан ловац* (сх), в.: М. Ивић *Диференцијалне синтаксичке особине у словенском језичком свету*, Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду, V, Нови Сад 1960, 66.

[40] Исп. опширну литературу о њима: М. Стевановић, НЈ н. с. III, 5—6, Београд 1952, 154—159; НЈ н. с. XII, 1—2, Београд 1962; Љ. Поповић, НЈ н. с. XIV, 2—3, Београд 1964; Ž. Stanojčić, Jezik i stil Iva Andrića, Beograd 1967; М. Ивић, Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду, V, Нови Сад 1960, 66—69; Д. Гортан—Премк, Акузативне синтагме без предлога, Београд 1971, 39—56.

пуна, те ћемо сам тип представити појединачним глаголима, дакле — лексички. Наравно, у свакој од синтагми претпоставља се синтаксички тип, јер је — како смо напред рекли (в. т. 5) — лексика изван оквира ових наших испитивања.

(a) *сметати*

— Зар којеко да *ме* смета (16). — Тамо *нас* нико није сметао (54). — И где *га* нико не може сметати (192).

(b) *лагати*

— Што да *те* лажем (53).

(c) *саветовати*

— Још је неко саветовао *Видаку* (308).

(d) *изневерити*

— Па ипак није *је* глас нигде изневерио (26).

(e) *помоћи*

— Ти тражиш сад да *ти помогнем* (П. 481). — Тешко ми је врло што *ти ништа* помоћи не могу (486).

(f) *служити*

— Поп је служио *цркву*... Она је (школа) служила *цркви и селу* (93).

За неке од ових синтагми, одн. за њихов глаголски део, битна је паронимност, коју аутори анализа и узимају у обзир (в. напомену 40), али су за формирање синтаксичког типа елементи такве дистинкције у приличној мери занемарљиви. Присуство типа, са свим његовим елементима, очигледно је и у личном и у уметничком стилу пишчевом.

Digitized by Google

2. СИНТАГМЕ УЗРОЧНО-ЦИЉНИХ ОДНОСА

31. У српскохрватском књижевном језику узрочно-циљна значења казују се разгранатим системом синтагми и конструкција: генитивом с предлогом *од* (*пресвиснуо од јада* и сл.), генитивом с предлогом *из (желео из рачуна)*, генитивом с предлогом *ради (постоји ради оца)*, генитивом с предлогом *око (сукоб око Роте)*, генитивом с предлогом *са (јецамо с немоћна беса)*; даље, узрочни се односи казују дативом *(обрадовали смо се виђењу)*, акузативом са предлозима *на (огорчен на себе)*, *за (кајаћеш се за то)*, *о (отимати се о поклоне)*, инструменталом без предлога *(разочаран народом, путовати послом)*, инструменталом с предлогом *за (путује за трговином)*, односно конструкцијом инструменталско-генитивском *(размишља поводом те смелости)* и локативом с предлозима *у*, *при*, *по*, *о* (*ужива у страху света, обрадовао се при помисли, отпочела је градња по везировом наређењу, нека лупају главу о том*)[41] и другим.

С обзиром на гранични карактер Лазаревићевог језика, од значаја је у овоме двоје: (а) опис стања у погледу заступљености датих синтагми, и (b) закључак о потенцијалу тога стања, који се очигледно може проверавати у дијахроној пројекцији. Ово друго је делимично већ дато констатацијом о стању у данашњем књижевном језику, одн. о стању у језику најзначајнијих писаца епохе XX века.

(а) *Генитив с предлозима*

32. У језику Лазаревићеве прозе и писама ова се синтагма јавља с предлозима *од*, *из*, *због*, *са*, *ради* и *око*, што у датом падежном оквиру и са датим лексичким идентитетима, одговара и стању које налазимо у језику данашњих писаца (в. напомену 41).

---

[41] О стању у савременом језику и о литератури о том в.: Ž. Stanojčić, Jezik i stil Iva Andrića, Beograd 1967; М. Стевановић, Савремени српскохрватски језик, II, Београд 1969, 205—253, 344—366,391—403, 411—420, 426—427, 468—487, 493—494.

Digitized by Google

(а) Синтагме с предлогом *од* и у језику Лазаревићевом најбројније су, са значењима која се дефинишу и у савременом, данашњем језику:

(аа) стање изречено управном речју синтагме има за узрочника стање чије се име налази у облику генитива:

— Разболех се *од љутине* (П. 531). — Зинути *од чуда* (П. 523). — Јер би ми се иначе у парчад разнеле груди *од бола* (П. 481). — Сав је се знојио *од стида и једа* (216). — Плачући *од узбуђења* (422). — Сада је он само у грозничавом стању *од нестрпљења* (254). — И већ не зна *од љубави* куд удара (223). — Ја и сестра да умремо *од смеха* (70). — А она да свисне *од плача* (72). — И што је била запурена *од пута* (11); — *Од тога* се уплаши и збуни (198);

(bb) стање изречено управном речју синтагме има за узрочника конкретан појам чије се име налази у облику генитива:

— И, верујте, горе сам се уплашио *од свог револвера* (159). — Да те некакав страх ухвати као *од совуљаге* (79). — Али ја стрепим *од оних очију* (70). — Срамота би ме било *од берберина* (6). — Мени се кожа језила, да су ми *од ње* хаљине биле тесне (П. 519). — Сузе су ми текле кроз груди, и ја осетих да ми је топло *од њих* (39);

(сс) конкретна стања, одн. акције изречене управном речју имају за узрочника конкретан појам чије се име налази у облику генитива:

— Гледају у *од облака* прогрушано небо (217). — Кад угледа *од вина* нагрђено лице ових људи (210). — Сав мокар *од зноја* (132). — Сва умазана *од суза* (185). — Сва умазана *од суза* (102). — Он је сав био мокар *од воде* (57). — Хтео је да умре *од ране* (255). — А око појаса се размиче *од дубока даха* (86);

(dd) конкретне радње, или стања било којег степена апстрактности имају према себи појам који се налази у облику генитива као нешто што омета, спречава или онемогућује њихово вршење:[42]

— Па не зна *од зла* како ће да почне (73). — Нијеси, јабоме, немаш кад *од механе* (94). — Поп *од радости* ни говори, ни ромори (135). — Поп не може *од цркве*, а и *од старости* (120). — А она не може да дође себи *од радости* (417). — Да не видим ништа на очи *од крви* (482).

[42] В.: М. Стевановић, Савремени српскохрватски језик, II, Београд 1969, 210.

(b) Синтагме с предлогом *због* у језику Лазаревићевом, када се он упореди са језиком било којег данашњег писца, знатно су мање учесталости, наводимо их све:

— Ја сам *због ових оскудних времена* продао све што сам имао (252). — Како се *због главобоље* није могао још оно вече јављати Младену (228). — Нико се није убио ни *због једне* ни *због друге несреће* (41). — *Због посла* (153). — Колико се младих људи убило *због тога* (222). — *Због које* је он турао руку на очи (195). — О некој женској *због које* су се три момка убила (195). — И *због ње* је Јованкино дете и упало у кречану (174). — окрећући леђа... *због тепелука* (249).

(c) Синтагме с предлогом *из*, у своме узрочном значењу у дефинисаној су сфери означавања чинилаца личног стања, особине или расположења који су подстрек за „свесно вршење радње управног глагола",[43] како се и данас употребљавају:

— Ја бризнух у плач, иако сам *из поноса* престао плакати, још кад ми је било петнаест година (39). — *Из учтивости* изјави допадање (221). — Није да сам ја *из принципа* желео остати нежењен (267). — Код нас се тражи да човек *из родољубља* пише и остави свој посао (П. 499). — окрећући леђа... не *из непристојности* (249).

33. У датој је области узрочног значења и пример из говора ликова Лазаревићевих:

— Па казала је и Мирјани да је се довела *из глади* (174),

који, са већ наведеним у литератури,[44] представља продужење Вукових примера са значењем околности у којима се субјекат глаголске радње, чије је име у управном делу, налази.

34. (d) Синтагме с предлогом *око*, које се значењски налазе на граници узрочних и циљних односа, јер се у томе облику налази име узрочника радње који је заправо циљ вршења радње,[45] представљене су примером:

— А њему Срнинић прошцем сломио ребро, а то све *око неке сипљиве кобиле* (97).

35. (e) Синтагме с предлогом *ради*, са истом значењском садржином у основи, али са доминантнијим чиниоцем циљних од-

[43] Ibid., 229—30.
[44] Ibid., 230.
[45] Ibid., 332.

Digitized by Google

носа, у језику Л. К. Лазаревића, приповедачком и личном, чувају то доминантно значење:

— То морам учинити *ради себе, ради ње, ради куће* (64). — Она се одриче имена, народности, језика! И то све само *мене ради* (59). — Одакле је само на један дан дошао, *ради свадбе* своме брату од тетке (197). — Пођоше *„ради апетита" или „опружања ногу"* (249. — Који са својим веселим официрима беху *ради учења* ископали некаке ровове (404). — Који је такође овде *ради лечења* (П. 518).

36. (f) Синтагме с предлогом *са* у језику Л. К. Лазаревића појављују се у два облика:

(aa) са именицом у зависном делу

— Час тужан и суморан, као да сав свет гори, а све *с каке ситнице* (192). — Али и Јоцино чело беше чудновато. Да ли то *са Борђеве судбине* (295);

(bb) са показном заменицом/*тај, та,/то*

— *Са тога* она пође у основну женску школу (397). — — *С тога* што не смем да кажем (П. 501).

У примерима под (bb) морамо, сасвим нормално, претпоставити и потпуно претварање синтагме у узрочни везник, поготову када се синтагма налази у корелацији са *што*. Са друге стране, жива употреба генитивске синтагме с предлогом *са* несумњиви је чинилац да се, и уз дату претпоставку, допусти и доста сигурна вероватноћа да је Л. К. Лазаревић секвенце *с тога, са тога* још увек осећао као синтагме, а не као лексеме. Показатељ таквог стања у језичком осећању може бити и употреба предлога с непостојаним *а (са тога : с тога)*, а у прелазним категоријама ретка је доследност.

(b) *Датив*

37. Овај падежни облик са функцијом обележавања узрочних односа у књижевном језику није заступљен у великој мери, а већ се одавно, у литератури, везује за лексички ограничен број глагола.[46] Примери узрочних синтагми дативског обележја и у језику Л. К. Лазаревића сведени су на оне са глаголима, одн. изразима који остају у области тако дефинисаној:

— Смејући се *рђавој доселци* о мољцима и лави (3). — *Томе је свему* крив Јоца (6). — Ја не знам зашто сам се

[46] „Узрок или разлог зашто се нешто догађа, казује датив било кога имена (особито именице), кад је то што се догађа — *радост, чуђење* или *дивљење* и *подсмех*" (П. Борђевић, *Прилози за синтаксу српскога језика*, I, Гласник СУД, 69, Београд 1889, 56).

Digitized by

томе толико радовао (18). — И радовали се *целом „сраженију"* (50). — Али се ниједна не обесели *томе гласу* (169). — Јанко се у први мах обрадова *овоме* (220). — Који се чудише *његову послу* (262). — Ви већ знате, како се ја радујем *вашем писму* (П. 496).

(c) *Акузатив с предлозима*

38. У приповедачком тексту и у тексту Лазаревићевих приповедака, са несумњиво узрочним значењем, нашли смо примере акузативних синтагми с предлозима *на, по* и *за*. Даћемо их тим редом, иако је највећи број са овим последњим предлогом.

(a) Акузатив с предлогом *на* употребљен је с медијалним глаголима, означавајући да се појам с именом у датоме падежу схвата као њихов узрочник:

— Макс прави рђаве досетке, *на које* се ми само званично смејемо (7). — *На све* да се насмејем (67) —

— тј. схвата се као појам без кога се глаголска радња не може вршити, дакле као врста објекта, али и као узрочник датога стања. Ова је синтагма сасвим једнака генитиву са *због*.

(b) Акузатив с предлогом *по* употребљен је у примеру:

— Кад сам ишао *лане* у Београд *по јеспап* (91),

са значењем које карактерише однос радње и циља ради којега се она врши.

(c) Акузатив с предлогом *за* и у језику Лазаревићевом употребљен је са значењима која се оснивају на посебно схваћеном значењу намене, замене и сл.:

— И како сам му платио *за моје знане и незнане гријехе* (101). — *За казну*, он је тури у зубе и уједе је (169). — Прсне неких пута *за најмању ситницу* (171). — Радиле су све *за њу* (173). — *За таке* се *очи* ишло на муке, *за њих* се лила крвца, губила част (194). — То је лепо што је он *за своју земљу* осакатио себе (255). — Ја сам кренуо амо и оцепио се од вас... само *за вас* (П. 481). — Како је лепо живети *за другог* (П. 516). — Те га нисам могао дирати *за здравицу у Пешти* (П. 529).

Значења ове синтагме и у Лазаревићевом језику осцилирају најчешће између оних која се изражавају, као синонимским конструкцијама, генитивом+*због* или генитивом+*ради*. А примери као што је:

— И ни *за шта* се расплачем (171)

Digitized by Google

сигурно су у сфери значења која су обухваћена генитивом са предлогом *због*, али и са *од, из, са* /+G/, с тим што су, поред тога, и прилошког карактера.

(d) *Инструментал*

39. У функцији означавања узрочних односа, овај падеж у језику Лазаревићеве прозе и његових писама јавља се углавном у два облика: без предлога и са предлогом *за*, одн. с предлогом *под* у једном случају. Та су значења основана на општим његовим значењима и употреби у српскохрватском језику,[47] а посебан им је карактер само у бројном односу према другим узрочним синтагмама. Првих, наиме, у језику Лазаревићевом има у доста великом броју, када се тај број испореди са бројем других узрочних синтагми.

(а) *Инструментал без предлога.* — Правог је узрочног значења у синтагмама са медијалним глаголом у управном делу, или са пасивним глаголом код којег је доминантно стање добијено као резултат вршења дотичне радње:

> — Ја се само *с* /— баш тако!/ *њоме* заносим (4). — И све се више заносим *њоме* (21). — Да се дичиш и поносиш *њоме*, како се народ дичи и поноси *тобом*. (103). — Све брекће *животом* (152). — И задовољан *собом* (44). — И да је задовољан *својим планом* (177). —

Више са значењем циља употребљен је у примерима уз глаголе (активне) *ићи, доћи:*

> — Нико не мишљаше да иде *својим послом* (264). — Овде сам дошао синоћ *послом* (П. 522).

И са значењем узрока у којем доминира тзв. „творац процеса означеног одговарајућим глаголом" (в. напомену 47) употребљен је тај облик у примерима:

> — И да се наслађавам *својом непоколебљивом одлуком* (44). — Па се увесељава *њеном трком* (85). — На прагу се показа Мара, убијена *кишом и временом* (147). —

Таква синтагма у језику Л. К. Лазаревића може ићи до типа ергативне реченице, у којем су скоро немерљиве нијансе узрочног односа, какве налазимо у примерима:

---

[47] В.: М. Ивић, Значења српскохрватског инструментала, Београд 1954, 99 и д.; М. Стевановић, Савремени српскохрватски језик, II, Београд 1969, 426—428, 444—446.

— Који још нису покварени *„светским лукавством"* (190). — И у целом живот тако служен *срећом* (191). — Дао сам се малтретисати и *његовим латинским речима и реченицама* (270). — Искидана *лупом и метежем* велике вароши (195). — Хтео сам да ми се ни *мишљу* на посао не прекида (151). — *Оловом* заливена (203).

40. По оцени Т. Маретића, а она се и данас мора узети у обзир при проучавању језичке фазе којој припада Л. К. Лазаревић, „у добром народном језику не употребљава се инструментал уз пасивне глаголске облике", а исто се тако у њему „не налази инструментал за изрицање узрока",[48] иако се код писаца његовог времена у тим реченицама, оди. секвенцама, како сам констатује, налази. Поред примера из Вуковог језика, које испитивачи наводе,[49] релативно велику употребу у Лазаревићевом језику овога типа синтагме сигурно је подржао утицај руског језика. Ова конструкција, како за одговарајући период наводе руски испитивачи, није била ограничена ни лексички ни стилски, па су се у зависном делу, дакле у облику инструментала без предлога, могле употребљавати именице различитих значењских категорија, осим стварних именица.[50] Што се тиче овог последњег, мора се констатовати да се, у Лазаревићевом језику бар, ограничења те врсте уклањају: из датих се примера види да се могу употребити и речи које упућују на предмете, нпр. *све се више заносим њоме*, где тј. имамо заменичке речи, а и речи са значењем конкретних појмова, стварне именице, дакле, као: *убијена кишом*.

41. (b) *Инструментал с предлозима.* — Примери нађени у прози и у писмима означавају однос узрока према појму са именом у управној реч (глагол или апстрактна именица), а у питању су само два поменута предлога.

(aa) Инструментал с предлогом *за:*

— Шта слиниш *за једном дркелом* (77). — Као дете кад се исплаче *за играчком* (163). — А све женске лудују *за официрима* (230). — Младен је ишао с тугом *за изгубљеним рајем* (236). — А нађи присталица само у својих земљака, који су лудовали *за њим* (244). — Ја тако волим чича-Борђа и тужим *за њим* (290). — Где он саветује мајкама да се не деру *за децом* кад им умру (П. 526).

(bb) Инструментал с предлогом *под:*

— А груди му бректаше *под неким осећањем* (216).

[48] T. Maretić, Gramatika, Zagreb 1963³, 595—596.

[49] М. Стевановић, Савремени српскохрватски језик, II, Београд 1969, 426, 428.

[50] В. М. Филипова, *Изменения в глагольных словосочетаниях*, Очерки по исторической грамматике русского литературного языка, АН СССР, Москва 1964, 25.

Digitized by Google

Несумњиво је да узрочно значење примера под (bb) произилази из основног значења околности, с тим што је у питању генерализована категорија: осећање, које мора бити у субјекту, схваћено је, због већине околности, као спољна околност.

(e) *Локатив*

42. Потврђујући континуитет, у Лазаревићевом језику локатив за исказивање узрочних односа своди се на тип с предлогом *по*, као у примерима:

> — Већ си *по поштанском жигу* познао да сам оставио место (64). — Немој ме *по злу* помињати (182). — Или га, ваљда, познајем *по оним мојим величанственим молитвама* (257). — Писали су само *по каком послу* (227).

Повезано са оним што смо изнели у т. 29, дакле са узрочним дативом, можемо констатовати да у томе погледу језик Лазаревићев, као и језик класичних писаца XX века,[51] показује чување везе са архаичним стањем: реч је, како видимо, о синтагмама које су по пореклу дативи, одн. локативи који су преузели функције датива у српскохрватском језику.[52] Ако као критеријум везе са архаичним стањем узмемо и други део синонимске опозиције у оквиру истог падежа, тј. присуство локатива с предлозима *у* и *при* за означавање узрочних околности, што, на пример, у језику Ива Андрића имамо *(горети у грозници, обрадовати се при помисли)*, може се констатовати да је језик Л. К. Лазаревића у овом сиромашнији за дати елеменат: примера узрочних локативских синтагми с предлозима *у* и *при* нема.

43. Закључак о потенцијалу описаног стања узрочно-циљних синтагми у језику Л. К. Лазаревића обухватиће несумњиве чињенице: (a) најбројнија је синтагма обележена са G/*од*/, са значењима која су и у данашњој фази књижевног језика заступљена; (b) све остале заступљене су мањим бројем примера и (c) жива су категорија синтагме основане на старом дативу, дакле датив без предлога и локатив с предлогом *по* (т. 37, 42). Овакав распоред у језичкој грађи упућује на систем који тежи чувању примарних предлога у датим синтагмама. То је и узрок релативно сиромашном стању у заступљености узрочно-циљних синтагми у језику Л. К. Лазаревића када се он посматра у односу на данашњу фазу књижевног језика. У његовом језику нисмо, наиме, наишли на низ тзв. секундарних предлога, одн. синтагми с њима, које иначе налазимо у језику дру-

---

[51] Нпр. в. навођен већ *Jezik i stil Iva Andrića, Beograd* 1967, 167—168.

[52] М. Ивић, *О предлогу по у српскохрватском језику*, ЈФ XIX, 1—2, Београд 1951—1952, 174—181, 181—183, 183—195.

Digitized by Google

тих писаца и XIX и XX века. У такве, одсутне у Лазаревићевом језику, спадају: генитивске синтагме с предлогом *услед (Он је услед магле налетео на Немце)*, прилошко-падежна конструкција *захваљујући*+датив *(Оздравио је захваљујући свом снажном организму)*, инструментално-генитивска конструкција *поводом*+генитив *(Ту Зеко размишља поводом те мале смелости)*, генитивске синтагме с предлозима *заради* и *поради*, инструментално-генитивска конструкција *силом*+генитив *(силом прилика доспео је у свет)*.[53]

44. Присуство многих примера генитивске синтагме с предлогом *од* објашњиво је и унутрашњом дистрибуцијом дате синтагме: сва узрочна значења могу се свести на заједнички именитељ аблативне природе, увек је, наиме, у питању однос дате радње или датога стања према нечему од чега они полазе као од свога исходишта. Као исходиште дате радње, одн. стања може се појавити неограничен број појмова било предметног било глаголског/апстрактног карактера, а најпогодније њихову везу са радњом, одн. стањем којима су узрок исказује граматичко средство опште аблативне обележености. То је у српскохрватском језику сигурно предлог *од*. Овај релативно једноставан систем односа (представљен једначином радња/стање : исходиште = радња/стање : узрок-циљ), када се сагледа и у светлу његовог апсолутног бројног преовлађивања над синтагмама другог типа са тим значењем у језику Лазаревићевом, открива и чињеницу конкретности језика чије је обележје, поред тога што показује да у томе језику чини само комуникативну, а не и стилску количину. У потенцијалу узрочно-циљних синтагми Лазаревићевог језика, полазећи од датог система, исто можемо рећи и за генитив с предлогом *са*. Томе је потврда и чињеница да у Лазаревићевом језику нема лексичких ограничења за управну реч дате синтагме, као што их нема ни за реч у облику генитива. Као таква, и уз то посматрана у дијахроничкој пројекцији, тј. у односу на језик писаца XX века, — и генитивска синтагма с предлогом *са* и значењем узрока у језику Л. К. Лазаревића биће изван области стилских индикатора. Она је једноставно део комуникативног система, спонтане је, дакле, природе, па се може закључити да је у фази књижевног језика друге половине XIX века то била продуктивна граматичка категорија. За разлику од синтагме G/*од*/, мора се рећи да је у фази XX века прешла потпуно у област стилских средстава, дакле оних која зависе од жеље појединог писца да одржи континуитет књижевнојезичких епоха.

45. О конкретности Лазаревићевог језика, која се разуме као настављање вуковског типа језика, а као категорија ставља у опозицију апстрактном стилу,[54] сведочи обилно присуство узрочне рече-

[53] М. Стевановић, Савремени српскохрватски језик, II, Београд 1969, 248, 252—253. Ž. Stanojčić, Jezik i stil Iva Andrića, Beograd 1967, 164—165.

[54] В.: А. М. Пешковский, Русский синтаксис, Москва 1956, 130—131; F. Brunot, La pensée et la langue, Paris 1922, 334—335.

Digitized by Google

нице и одговарајуће последичне, које се обе, без обзира на њихов тип, могу трансформисати у узрочну синтагму, како се то из примера види:

(a) пишчева реченица		(b) могућна синтагма
Чудиш се што сам се уђутао (9)	→	*Чудиш се због мог ћутања.*
Што сам се уђутао — болестан сам (9)	→	*Што сам се уђутао — због болести.*
Ти си крив што сам почео да се интересујем њоме (10)	→	*Ти си крив због мог интересовања* за њу.
Може бити што сам је се зажелео, тек мени се учини необично лепа (11)	→	*Може бити због моје жеље, тек мени се учини необично лепа.*
Није могао пре доћи — имао је посла (85)	→	*Није могао пре доћи због посла.*
Или, ваљда, треба га извинити, што га је љубав обрвала! Дабоме! Лопова — што је сиромах, убојицу — *„што му је така крв", издајицу — што је плашљив, отимача жена — што је заљубљен* (242—243)	→	*Или, ваљда, треба га извинити због обрвалости љубављу! Дабоме! Лопова — због сиромаштва, убојицу — због „таке крви", издајицу — због плашљивости његове, отимача жена — због његове заљубљености.*

У могућним синтагмама које добијамо у датој трансформацији, у зависном њиховом делу, налази се генитив с општекаузалним предлогом *због*, а то је управо синтагма која је у Лазаревићевом језику бројно најмање заступљена (в. т. 32 b). Када се узме у обзир и дијахронички чинилац, тј. стање употребе синтагме са тим општекаузалним предлогом у језику најистакнутијих писаца данашње фазе књижевног језика,[55] са обиљем апстрактних именица у датом облику, конкретност Лазаревићевог језика апсолутно се потврђује.

[55] На пример — Ива Андрића (в. Jezik i stil Iva Andrića, Beograd 1967, 153—155).

Digitized by Google

3. СИНТАГМЕ ПРОСТОРНИХ ОДНОСА

46. Нема системских разлика између Лазаревићевог језика и језика данашње фазе у погледу употребе синтагми за исказивање просторних односа: они се обележавају генитивом с предлозима, дативом без предлога и са предлозима, акузативом с предлозима, инструменталом с предлозима и без њих, и локативом с предлозима. При томе,и у језику писаца XIX века, као што је Л. К. Лазаревић, потпуно је остварена тенденција заједничка словенским језицима: просторни се односи исказују предлошким синтагмама, сем у два случаја — када се исказују дативом и када се исказују инструменталом. Отуда ће приказ Лазаревићевог језика у области датих синтагми обухватити само случајеве који могу указати на границу двеју језичких фаза, одн. на могућну промену у језичком осећању која се огледа у нестабилнијем систему синтагме простора као што је, нпр., однос генитива са сложеним предлозима *испред, испод, изнад*... према инструменталу са простим предлозима *пред, под, над*..., однос синтагми према граматичким средствима која их одређују, као и однос датих синтагми према лексички означеним изменама и сл. Са таквога гледишта, језичка грађа ће бити сврстана у одељке са специфичним ознакама: (A) промене на граматичком нивоу, (B) промене на лексичко-граматичком нивоу и (C) стабилни системи. У сва три одељка у разматрање су узети само случајеви који стварно потврђују развојну, еволутивну могућност, одн. они који у датој фази представљају могућни правац развитка, с једне стране, или гашења с друге стране, дате језичке црте. С обзиром на то, очигледно је реч о релевантним цртама за дати језик, па једновремено овде приказани систем представља — у датом домену синтаксичких јединица — стил једног од најрепрезентативнијих писаца XIX века. Због тога ће, на одговарајућим местима, тај стил бити супротстављан стилу најрепрезентативнијих писаца XX века, као што ће, исто тако, дате синтаксичке јединице бити посматране и према стању у језику Вука Ст. Караџића, којем је својом граматичком концепцијом језик Л. К. Лазаревића скоро сасвим доследан.

Digitized by Google

(А) ПРОМЕНЕ НА ГРАМАТИЧКОМ НИВОУ

(а) *Однос синтагми између/испод/изнад/испред+G:међу/под/над/пред+I/Acc.*

47. Као гранични елемената у односу на језик данашње фазе и њених најистакнутијих писаца[56] може се означити однос синтагми (аа) *између/испод/изнад/испред*+G : (bb) *међу/под/над/пред*+I/Acc. у језику Л. К. Лазаревића. Њима се прикључује и однос синтагми обележених као *иза*+G : *за*+I/Acc., као однос истог типа. Типски приказано, стање је у језику Л. К. Лазаревића како следи:

(аа)$_1$
— Слике су ми пролетале *испред очију* без икака реда (56).

(аа)$_2$
— Да све излеће калдрма *испод ногу* (78).

(аа)$_3$
— Онда ја видех, *испод јоргана*, како се онај мој велики отац стресе (80).

(аа)$_4$
— Мени је *испод јоргана* куцало срце (87).

(аа)$_5$
— И *испод једне карте* вири дукат (83).

(аа)$_6$
— Пуши цигару *иза цигаре* (128).

(аа)$_7$
— Четвороношке *испод арњева* извуче се један човек (193).

(аа)$_8$
— *Испред прозора* чу се смех и кораци (200).

(аа)$_9$
— А он већ *испод арњева* махаше жени (200).

(аа)$_{10}$
— Потхвати га руком *испод мишке* (263).

У свим типским примерима обележеним као глагол+сложени предлог+G, осим у једном (6), лексичка вредност управне речи може се дефинисати, као битним елементом, као акција која подра-

[56] В.: М. Стевановић, Савремени српскохрватски језик, II, Београд 1969, 260—269; Ž. Stanojčić, Jezik i stil Iva Andrića, Beograd 1967, 109.

Digitized by Google

зумева двоје: или одвајање или перципирање, што подразумева уочавање радње у елементу аблативности. Другим речима, сви примери осим једног показују поклапање глаголске и предлошке семантике.

48. Типски примери обележени као глагол+прости предлог+I/Acc. који се налазе у Лазаревићевим текстовима, са друге стране, углавном су са глаголима или без имплицитне аблативности, или неутралним:

$(bb)_1$

— Зар ти у радни дан сједиш *пред механом* (94) / — Стаде *пред малено огледалце* (198).

$(bb)_2$

— А *пред тобом* изничу као из земље шаркије (194) / — Стаде *пред олтар* (96).

$(bb)_3$

— И хоће већ да се љубе *пред народом* (98).

$(bb)_4$

— Ал' господин дохвати кутију са жигицама, која је *пред* попом стајала (129).

$(bb)_5$

— *Пред гостионицом* већ сеђаху и стајаху гладни гости (193).

$(bb)_6$

— Сели смо после на траву *под један орах* (38).

$(bb)_7$

— Турио колена *под браду* (206).

$(bb)_8$

— *Међу путницима* беше браће Руса (265) / Па доћи у Берлин *међу саму Швабурију* (П. 478).

$(bb)_9$

— Онда мати узе суху киту босиока, што је стајала *за иконом* (82) / Он се брзо повуче *за један стуб* од гостионице (195).

$(bb)_{10}$

— И за дан два ја оставих и трећи семестар *за собом* (П. 489). — *За жутом рукавицом* помоли се цела рука (194).

Од датог релевантног обележја одступају само синтагме под $(bb)_{10}$, и то највише тако што се лексички у глаголу садржи могућност везивања и за аблативне односе. Иста се могућност може

Digitized by Google

утврдити и језичком анализом другог примера у типу $(bb)_9$: правци могућног кретања које обележава гл. *повући се* несумњиво су обележени вишезначношћу, што резултира као неутралност у погледу односа ка једном одређеном кретању, одн. његовом правцу.

49. Из датога стања може се закључити да је у језику Л. К. Лазаревића могућна алтернација која би била изражена као схема:

$$(aa)+G \sim (bb)+I/Acc.$$

што би дало трансформације у језичкој грађи: $(aa)_6$ *Пуши цигару иза цигаре* (128) → $(bb)_x$ *Пуши цигару за цигаром;* $(bb)_{10}$ *Оставих и трећи семестар за собом* (П. 489) → $(aa)_x$ *Оставих и трећи семестар иза себе.* С друге стране, посматрано са гледишта еволутивног система заустављеног у датој временској пројекцији, стање Лазаревићеве синтагме овога типа показује да пишчево језичко осећање настоји на везивању аблативних значења за примарне језичке знаке, тј. за генитивске синтагме са сложеним предлозима. Л. К. Лазаревићу, за разлику од писаца XX века, другим речима, још увек туђе звучи трансформација: $(bb)_7$ *турио колена под браду* (206) → $(aa)_x$ *турио колена испод браде;* или $(bb)_1$ *сједиш пред механом* (94) → $(aa)_x$ *сједиш испред механе,* што је у данашњој фази књижевног језика, судећи и уопште и по језику најистакнутијих писаца XX века, сасвим уобичајено. Лазаревићев језик у овоме се погледу доследно наставља на језик Вука Ст. Караџића (*иди испред мене*=с а м е с т а *преда мном*)[57]

(b) *Однос синтагми c(a)+G : c(a)+Acc.*

50. Алтернација генитива и акузатива са предлогом *с/са* када је употребљена у њој именица *страна,* одређена показном заменицом, одн. придевом *десна/лева,* стањем у језику Л. К. Лазаревића потврђује констатације граматичара који јој одређују место у историји књижевног језика и у данашњем књижевном језику, као категорији таквога ранга.[58] У језику Л. К. Лазаревића дата алтернација заступљена је у примерима:

(aa) *c(a)+G*

— *С оне стране,* на два-три корака од обале, в и д е с м о један извргнут плуг (321).

(bb) *c(a)+Acc.*

— Ми се поново н а ђ о с м о *с ону страну* плота (306).

[57] П. Ивић, *Поговор Вуковом Рјечнику 1818,* Вуков Рјечник 1818, Просвета—Београд 1966, 147.

[58] М. Стевановић, *Језик у Вукову делу,* ЈФ XXVI, 1—2, Београд 1963—1964, 113—114. Двојство: *с ову страну* // *с ове стране* бележе и дијалектолози (в. СДЗб XVI, Београд 1966, 286).

Digitized by Google

Уколико бисмо у глаголу *видети*, из примера под (аа), видели и могућност да садржи истакнут моменат пе́рцепције, а ова опет обавезно садржи и моменат одвајања од каквог појма да би до чула посматрача/примаоца дошла, треба констатовати да се у Лазаревићевој синтагми поклапају осећај за аблативни генитив и осећај потребе да се, са датим глаголом, тај падеж и употреби. Из овога излази да је његово језичко осећање, за разлику од каснијих а и једновремених писаца чији се примери дају (в. напомену 58), полазило од примарних односа и у синтагми са акузативом.

(c) *Датив с глаголима који означавају кретање, управљеност или окренутост*

51. Овај се падежни облик јавља у језику Л. К. Лазаревића у три, за књижевни језик дефинисане, алтернације — две са предлозима *к(а)* и *према* и једна без предлога.[59] Стање у језичкој грађи:

(аа)+*к(а)*+D

— Обрнувши главу *к прозору* (18). — Ја сам баш сад допратио госпођицу *к вама* (31). — И пођоше у такту *к Великој пијаци* (463).

(bb)+*према*+*D*

— Он је дохвати руком за браду и издиже јој *према себи*, па је гледа (148). — Седе после *према капетану* (253).

(cc)+DØ

— Мати пође *ковчегу* (80). — Ми потрчасмо *њој* под икону и сви клекосмо (81). — И дође поново *бунару* (186). — Вучко приђе *руци* попу и Видаку (336). — Почеше, богме, они његови пајташи долазити и *нашој кући* (78). — Окренуо се лицем *њој* (81). — Кадгод му приђем *руци* (111). — Изоблачили се и дошли *цркви* (100). — Он већ дође *крају* (459).

Природно, алтернација (bb) *према*+D не може бити увек једнака овим другим двема, јер се предлогом *према* у општем дативском значењу синтагме издваја усмереност насупрот доспевању, које, с друге стране, могу означавати дативи без предлога и дативи са предлогом *к(а)*. И ако, према томе, из опозиције искључимо дативску синтагму с предлогом *према*, биће врло уочљиво да се у датој алтернацији *к(а)*+D // DØ Л. К. Лазаревић много чешће опредељује за беспредлошку синтагму. То је непосредан утицај дијалекта: дијалектолошка литература констатује да је са глаголима „за означа-

[59] М. Стевановић, о. с., 356—357.

Digitized by Google

вање смера у Мачви... врло жива употреба датива",[60] наравно реч је о глаголима који означавају кретање, те даје примере као: *а он иде Дрини, није долазила мени, народ иде цркви, оду цркви, јеси ишо кадгод њему* и сл., који потпуно одговарају Лазаревићевим примерима типа: *Мати пође ковчегу, Ми потрчасмо њој, Изоблачили се и дошли цркви* и сличним, које горе наводимо.

(d) *Генитив с глаголима који означавају кретање, управљеност или окренутост*

52. У савременом књижевном језику — са више значења, која су било дословно просторна, било у основи таква а иначе пренесних значења — наводе се у таквим синтагмама предлози *насупрот, упркос (успркос), према* са варијантама и *пут*.[61] За утврђивање правца у којем се развила та синтагма у језику Л. К. Лазаревића, међутим, релевантна је синтагма с предлогом *према*, одн. његовим варијантама *спрам (наспрам)*.

(aa) Предлог *према* појављује се само у комбинацији израженој као vb+*према*+D/L, што се у грађи види из примера типа:

— Седе после *према капетану* (253)

што значи да се, по речима проф. М. Стевановића, ова синтагма може узети као нормална већ и за Лазаревићеву фазу књижевног језика и као потпуна замена за архаични облик са генитивом (**према капетана*).[62]

(bb) Генитивска синтагма оваквог садржаја код Л. К. Лазаревића, међутим, и даље је везана за предлошке варијанте *спрам* и *наспрам*, што у грађи даје примере:

— Уосталом, ти можеш целу сцену замислити *спрам месечине* (22). — *Наспрам даме* (238). — Да га /писмо/ прочита *спрам свеће* у механи (253). — И *спрам месечине* прође босоног до стола (459).

(cc) Поред наведених предлога са генитивом, који су обични у књижевном језику уопште, код Лазаревића смо нашли и предлог *напоред:*

— Кад учитељ дође *напоред њега*, а он се окрете (132).

53. Последњи наведени пример (cc) индикативна је количина у датом систему који смо узели као битан за одређивање стила Л. К. Лазаревића. Његова употреба показује, наиме, да је у Лазаревић-

[60] Б. М. Николић, *Мачвански говор*, СДЗб XVI, Београд 1966, 283.
[61] М. Стевановић, Савремени српскохрватски језик, II, Београд 1969, 337—342.
[62] Ibid., 339.

Digitized by Google

ћево време генитивска синтагма са предл. *напоред*, која је и тада морала бити већ истог граматичко-семантичког реда којега је и предлог *насупрот*, ипак остала у првобитној — генитивској сфери, тј. у сфери сложених предлога у вези с примарним *поред*. Изражавајући се терминима потенцијалног развоја дате језичке црте, можемо тврдити да је стање у Лазаревићевом језику обележено прелазношћу језичких фаза: у њему је граница стања које се одликује употребом синтагме типа *vb+насупрот/супроћ/напоред+G* и стања које се обележава употребом синтагме типа *vb+насупрот+D*, која је уобичајена у данашњој фази књижевног језика. Другчије речено, Лазаревићев језик у овоме домену непосредно претходи данашњем типу језика у којем се са датим значењима употребљава дативска синтагма са предлозима *према, супрот/насупрот, насусрет/усусрет, надомак* уместо генитивске синтагме са истим тим предлозима.

(e) *Алтернација vb+м и м о+Acc. // vb+м и м о+G*

54. Реч је о алтернацији са гледишта књижевног језика уопште, што значи алтернацију која укључује, као своје развојне чиниоце, све фазе књижевног језика дате средине. Таква је алтернација дата у нормативној граматици.[63]

У језику Л. К. Лазаревића ова је алтернација заступљена само првим својим делом, дакле као *vb+мимо+*Acc., што у грађи даје примере:

(aa) типа израза

— И п р о л а з и као *мимо турско гробље* (131);

(bb) комуникативног типа

— Неће он, болан, п р о ћ и *мимо механу*, па да га убијеш (342).

Примери и једног и другог типа у Лазаревићевом језику потврђују у потпуности значење: „поред и даље од, прешавши појам с именом у акузативу — у целини, дакле, како то захтева основно значење акузатива".[64] И у првом, тзв. експресивном типу очигледно је да се појам с именом у облику акузатива потпуно, у целини мимоилази, у основи — просторно, а у пренесеном значењу — игнорише; и у другом (bb) типу сасвим је видљиво да акузативна синтагма, иако у основи просторна као и генитивска са *поред* или *крај*, није еквивалентна овој другој јер садржи и значење „поред и даље од", у просторном смислу, одн. значење потпуног игнорисања појма са именом у облику акузатива.

[63] Ibid., 313—314 и 403—404.
[64] Ibid., 403.

Digitized by Google

(В) ПРОМЕНЕ НА ЛЕКСИЧКО-ГРАМАТИЧКОМ НИВОУ

55. Обухватају граматичке категорије просторних и на просторним односима заснованих синтагми у којима, са гледишта дијахронијс, налазимо промене у употреби предлошког њиховог елемента, одн. бар колебање које наговештава могућну, а онда, поређењем с другом неком фазом у књижевном језику, и остварену и дефинисану, несумњиву измену у лексичком смислу. Овде се, у класификовању, дају према оба своја елемента — и према граматичком (падеж) и према лексичком (предлог).

(а) *Генитив с предлозима у и код*

56. Битна је за одређивање стилске епохе синтагма која је у основи просторног значења, али чије се значење од овога грана у правцу обележавања власништва, поседа, домена, намене, припадања карактера, схватања и др.[65] На основу материјала из Лазаревићевог језика може се закључити да је алтернација *у*+G // *код*+G заступљена са оба своја дела, али да писац предност даје ипак синтагми са предлогом *у*. То се види из учесталости примера, међу којима је упадљиво већи број оних са предлогом *у:*

(аа) vb+*код*+G

— Она је расла у кући *код оца* до своје седме године (106). — *Код мене* је све по старом (П. 508). — Покушати *код Марије* (224).

(bb) vb+*у*+G

— Ја сам се учио *у мога оца* (112). — У *њих* на Божић сви дарују (22). — То има само *у Миће казначеја* (75). — Као образи *у онога бандисте* (193). — Надајући се да ће видети отворене очи *у Видака* (322). — Али су слабе очи *у старца* (185). — Само да не виси /одело/ к'о *у Букана* (П. 510). — А *у Бурмаза* је кћи — кћи и по (166). — Ех, каква је била *у мог мајстора* кобила (258).

И у овој језичкој црти несумњиво се огледају две, за овај случај подударне линије: верност вуковској норми, заснованој на врло широкој употреби дате конструкције „у народним умотворинама сваке врсте (у песмама, приповеткама и пословицама), па и у ранијој писаној књижевности на народном језику, о чему налазимо довољно доказа у бројним примерима које Б. Даничић даје у својој синтакси",[66] и стање у пишчевом матерњем говору — мачванском,

[65] М. Стевановић, Савремени српскохрватски језик, II, Београд 1969, 300—303.

[66] ЈФ XXVI, 1—2, Београд 1963—1964, 118—121.

Digitized by Google

за који испитивачи истичу да је у њему „врло развијена употреба предлога *у* с генитивом",[67] дајући низ примера као што су: *у Пантелије било три сина, има у Владимира, а у Драге нема, пукла кола у Арнаута* и слични. Наравно, као и у народном говору, у језику Л. К. Лазаревића налазе се синтагме са оба ова предлога. С тим што је у уметничком тексту писац, како се види, врло пажљив у избору: очигледно је да предност даје синтагми типа *у*+G, док је у тзв. личном језику, овде у језику писама, мање пажљив: примери из тога текста синтагме су са предлогом *код:*

— *Код мене* је све по старом (П. 508). — Да је среће било би сто извора, а овако *код нас* с е т р а ж и да човек из родољубља пише и остави свој посао, што иначе нигде у свету није (П. 498) —

иако, наравно, и у томе језику, како видимо у примерима из т. 56 bb, има и примера са предлогом *у: к'о у Букана* (П. 510).

57. У т. 56 bb навели смо пример из Лазаревићеве прозе: *Ја сам се учио у мога оца*, као пример синтагме чије је значење засновано на просторним односима, али која спада у оне чија се значења гранају у више праваца. Као таква, она стоји у синтаксичкој опозицији према генитиву с предлогом *од*, какав налазимо у примерима:

(cc) *vb*+*од*+G

— У з е ћ у лекарску сведоцбу *од каквог познатог лекара* (П. 498). — Кад би се још и *од мене* т р а ж и о какав рачун (П. 528) —

— дакле, према синтагмама из сфере д о п у н а типично аблативног значења. Тим се и у језику Л. К. Лазаревића ствара алтернација типа *vb*+*у*+G // *vb*+*од*+G, коју проф. М. Стевановић констатује као карактеристику Вуковога језика, али и језика читаве фазе поствуковских писаца.[68] Али је за језик нашега писца значајно да спада у ону фазу која чини дистинкцију међу јасним аблативним значењем и значењем у којем је аблативност само један од чинилаца. Рекција глагола *учити* управо је овог последњег типа: *учити* се може *од некога*, али је несумњиво да се радња мора вршити на неком месту, овде у сфери појма чије се име налази у генитиву, дакле — *код оца*. У глаголима *узети* и *тражити*, који су управне речи синтагми наведених под (cc), аблативно значење је „чистије", мање је помешано са другим значењима. Писац та значења тачно и разграничава, употребљавајући за означавање првог, комплекснијег односа генитив с предлогом *у*, а за означавање другог, несумњиво аблативног односа — генитив с предлогом *од*.

[67] СДЗб XVI, Београд 1966, 285.

[68] М. Стевановић, Савремени српскохрватски језик, II, Београд 1969, 301. *Језик у Вукову делу*, ЈФ XXVI, 1—2, Београд 1963—1964, 121

Digitized by Google

Можемо додати, у облику напомене само, да се комплексно значење синтагми с предлогом *у*, које је у наведеној литератури исцрпно обрађивано, не своди само на наведене елементе, већ да се у њој, вероватно, огледају и стара, примарна значења предлога у који води порекло од словенског *оу*, а који се само облички стопио са у од словенског *въ*.

(b) *Генитив с предлозима из и с/са*

58. У оквирима је и данашње употребе за означавање одвајања од унутрашњости, одн. од (горње) површине појма с именом у генитиву, те је у томе погледу дату синтагму довољно представити типски:

(aa) vb+*из*+G

— *Из грдне гомиле жеравице*, где је била школа, с у к н е час по̂ пламен (145). — *Из Земуна* до Пеште п у т о в а л и с м о сву ноћ (П. 515).

(bb) vb+*са*+G

— А *с бијеле браде* ц у р и кап по кап (119). — *С мога прозора* п у ц а поглед, све докле га завеса од брда и гора од неба не заклања П. 518).

Употреба првог или другог предлога зависиће од тога како се схвата одвајање онога што се казује управном речју од појма с именом у генитиву, али и од тога како се сам тај појам схвата — (aa) као простор за који је битан елеменат затворености, окружености или било какве ограничености, или (bb) као простор у коме доминира елеменат отворености, изложене површине, истакнутости или издизања над нечим нижим.

59. Отуда ће се у језику Л. К. Лазаревића, као диференцијални у односу на данашњу фазу, појављивати и примери у којима лексички различит садржај условљава неуобичајену за данашње језичко осећање предлошку лексему, какав је пример:

(cc) *vb*+*из*+G

— Ч е ш љ а косу *из потиљка* на чело (7).

У језичком осећању пишчевом у лексеми која је у зависном делу синтагме вероватно је доминантнији чинилац ограниченост датог простора, што је узроковало потребу да радњу означену глаголом управног дела одреди као да потиче од унутрашњости појма чије се име налази у облику генитива.

Digitized by Google

(c) *Акузатив/локатив с предлозима на, у и о*

60. Истој врсти односа које смо дали у непосредно претходним двема тачкама, што се утицаја лексике тиче, припада и синтагматска алтернација изражена као:

на+Acc/L // *у*+Acc/L // *о*+Acc/L

(aa) У области односа конкретних радњи и конкретних појмова у језику Л. К. Лазаревића налазимо примере дублетне употребе

— *о*+Acc/L

— И лупим главом *о кревет* (37). — Кад коњи почеше ударати плочама *о калдрму* (323). — *О зиду*, према истоку, Свети Никола (410). — И стоји као дирек, да се *о њега* обеси застава наше славе (П. 521);

— *у*+Acc/L

— Добује прстима *у прозор* (4). — Ја куцнем својом чашом *у њену* и шапнем јој (17). — Управим револвер *у таван* (159);

— *на*+Acc/L

— С упртим пиштољем *на гомилу* (159).

(bb) У области односа радњи (било којег типа) и апстрактних, одн. глаголских појмова у језику Л. К. Лазаревића налазимо примере дублетне употребе:

— *на*+Acc/L

— Преко-дан смо сваки *на свом послу* (3). — Била у школи. Па послије опет је с дјевојчицама *на игри или на раду* (126). — И позивају *на дуеле* (46). — Био чова *на дуелу* (45);

— *у*+Acc/L

— *У кости* су још два ћака (П. 496),

што, као и прва група алтернативних синтагми, указује да су колебања у датој сфери одлика и језика друге половине XIX века, коју је језик Л. К. Лазаревића изванредно кристалисао, као израз својевремене норме.

61. Преко дублетних облика синтагми у којима се значењске разлике успостављају ad hoc, као што су нпр. синтагме с лексичким идентитетима у примерима:

Digitized by Google

(cc) *vb*+*на*+Acc/L

— А он л е ж и *на кревету* (130). — Па се опет и з в а л и *на кревет* (131). — Л е ж и м *на кревету* (П. 529). — И п р у ћ и м с е *на кревет* (155);

(dd) *vb*+*у*+Acc/L

—И п о л о ж и с м о га *у кревет* (145). — И п о л о ж и ш е *у постељу* (325),

— долази се и до дублетних односа везаних за лексему. У језику Лазе Лазаревића обична је данашња дистинкција установа, па према томе и разлике у предлошкој лексеми које се виде у типу:

(ee) *vb*+*у*+Acc/L

— Одмах у 8 сахати о д е м *у болницу* (43).

(ff) vb+*на*+Acc/L

— О т и ш а о у 3 опет *на клинику* (43).

Природно, ово подразумева и одговарајућу дублетну употребу предлога *из* и *с(а)* када је употребљен генитив, па се синтагме типа *из болнице // са клинике*, у одговарајућем систему, уклапају у оне које смо прегледали у т. 48—49.

(d) *Акузатив с предлозима к р о з и н а*

62. Битна је за утврђивање стила и стилске епохе, јер реч је увек о граничним вредностима за утврђивање континуитета књижевног језика, алтернација у којој акузатив с предлогом *на* означава не само место где се завршава радња управног глагола, него и место кроз које што пролази. У језику Л. К. Лазаревића оба дела алтернације су заступљена:

аа) vb+*на*+Acc.

— Па се после цмака, док н е у д а р и крв *на нос* (5). — И како у ђ е *на врата* (8). — Како се, пак, које од њих трога п о ј а в и *на врата* (171).

(bb) vb+*кроз*+*Acc*.

— Да ли се само *кроз влажне* очи јаче р а с т у р а ш е његове зраке (246). — Ми п о г л е д а с м о *кроз прозор* (143).

Као и у језику писаца XX века који чине кристалисану норму језика данашње фазе, и код Л. К. Лазаревића[9] у зависном делу

[9] Z. Stanojčić, Jezik i stil Iva Andrića, Beograd 1967, 117.

Digitized by Google

синтагми vb+*на*+Acc. може се најчешће употребити само ограничен број појмова, који су увек и намењени само вршењу радњи означених главном речју синтагме. И овде, дакле, постоји могућност да се, због присуства одређених лексема — а тај чинилац је у овој групи синтагми (В) пресудан — синтагме у примерима као што је први од наведених:

— Па се после цмака, док не удари крв *на нос* (5)

— схвате и као петрифициране синтагме, прилошки изрази, у овоме случају, који узимамо као њихов тип, — за одређивање и других могућних момената у радњи осим месних, рецимо за одређивање начина на који се радња врши. Синтагма са овом функцијом и значењем утолико је јаснија у Лазаревићевом стилу што има подршку и у примарној основи његовог личног језика: у мачванском говору за „исказивање начина употребљава се и предлог *на*+акузатив: *вејали смо на ветрењачу* (Прич.), *жело се на срп* (Бад.)".[70]

(е) *Акузатив с предлозима у/на и за*

63. У области адвербијалних одредби, овде је реч о синтагматској алтернацији коју је нормативна граматика озаконила за данашњу фазу књижевног језика као синонимски однос типа *путовати, ићи, поћи, кренути... у/на/за село.*[71] Представљено типским примерима, стање у језику Л. К. Лазаревића, приповедачком и личном, огледа се овако:

(аа) *vb*+*у/на*+Acc.

— Да кум Нинко вози Мару у *Биоград* (120). — Па сад ћеш *у Биоград* (121). — Па у име Бога оде *у Биоград* (125). — Иде госпођа код које је Мара *у Беч* (127). — Иде он *у наше село* и ено га гдје уђе (128). — Пре неколико дана отпутовао је *у Париз* (П. 510). — *Чисто* бих се вратио *у Београд* (П. 513).

(bb) vb+*за*+Acc.

— Како је поп наврат-нанос спремио кола *за Биоград* (124). — А другом *за наше село* иду једна кола (128).

64. Из датога стања може се закључити да се у употреби ове две падежне секвенце Лазаревићев језик налази управо у граничном тренутку, који је у каснијем развитку књижевног језика довео до

[70] СДЗб XVI, Београд 1966, 286.
[71] М. Стевановић, Савремени српскохрватски језик, II, Београд 1969, 416.

Digitized by Google

кодификовања дате алтернације. Наиме, за Лазаревићево језичко осећање синтагма *vb*+*за*+Асс. остаје у сфери основног свог значења усмерености „као посебне врсте намене", која се садржи у дефинисаном значењу правца „кретања према појму с именом у акузативу, али само ако је то неко место или земља".[72] У првом примеру под (bb) то се јасно види из тога што је део синтагме *за Биоград* везан за типичан глагол намене. У другом примеру, а он тиме указује на граничност, акузативна синтагма са предлогом *за* може се приказати схемом:

А друмом$_1$ *за наше село* иду$_2$ једна кола
(1) ⟷ (2)

што значи да је падеж с датим предлогом заправо двовалентан: он је и одредба за намену именице (1): друм *за наше село*, као што су то синтагме *украс за косу, девојка за удају, паста за зубе* итд., и једновремено је месна одредба глагола (2): иду *за наше село*, као што су то, нпр., синтагме *путовати за Цариград, путовати за Јањину* и сличне.

(C) НЕПРОМЕНЉИВИ СИСТЕМИ

65. Ови системи, и у области синтагми за означавање просторних и на простору заснованих других, сложенијих односа, обухватају конструкције које у језику имају положај израза. Као такви, утврђују се само као инвентар дате језичке фазе, одн. писца у њој. Као што могу бити наслеђени, такви се системи могу преносити у језик писаца који долазе после испитиваног, те се тиме потврђивати као жива или оживљена категорија, али се и не морају преносити, чиме ишчезавају. Најчешће се обрађују у лексикографским приручницима, па се овде дају само у оквирима кратке напомене.

Као такве, у горе дефинисаној области, у језику Л. К. Лазаревића можемо навести:

(aa) vb+*на*+Асс.

— После му дође *на ум* растанак (197). — После му паде *на памет* како је једанпут ишао преко кречане (199). — — Дала му је *на пут* парче пандишпања (197). — Онда насилу одведе мисли *на Стевана Аничина* (199). — Писмо поручниково *на Маријина мужа* (226). — Обешењачки мигну *на Јанка (202).* — Бацати очи *на онај сто* (207). — Мало ко још сева очима *на сто где* је Јанко (207) и сл. —

— синтагме, дакле, које иду у фразеологију и његове фазе књижевног језика, дакле књижевног језика друге половине XIX века у београдском књижевном поднебљу.

[72] Ibid., 415—416.

Digitized by

4. СИНТАГМЕ ВРЕМЕНСКИХ ОДНОСА

66. Три су примарне временске значењске категорије у којима се различите падежне синтагме појављују као носиоци у основи истих значења. У тим трима категоријама — напоредности, антериорности и постериорности, ови се облици, наравно, не јављају увек са значењима која су апсолутно иста, већ се у некима од њих јавља нијансирано значење, које их усмерава према периферији синонимског круга, а — понекад — и изван тога круга. Дате три категорије основа су класификације синтагми временских односа и у језику Л. К. Лазаревића. Оне су, једновремено, довољне да на типским примерима прикажу стање у томе језику и да, уз примену података (А) о промени/колебању на граматичком нивоу, (В) о промени на лексичко-граматичком нивоу и (С) о промени/колебању у стабилним системима, укажу на граничност Лазаревићевог језика у односу на вуковски језик и језик наше епохе, на граничност која је, заправо, израз континуитета нашег књижевног језика.

(А) СИНТАГМЕ СА ЗНАЧЕЊЕМ НАПОРЕДНОСТИ

67. У лингвистичком смислу, а наравно и семантички узето, значење напоредности имамо свакако у случајевима где радња или стање изражени управном речју синтагме падају у одсек времена који је означен именицом падежне синтагме о којој је реч.[73] У овим случајевима може се говорити о обухватању појма означеног управном речју од стране временског појма, док од глаголског дела синтагме зависе комплекснија временска значења тренутка, дужег трајања или понављања.

Сем у ограниченом броју случајева, потпуни су синоними у означавању овако дефинисане напоредности и у језику Л. К. Лаза-

[73] М. Ивић, *Из проблематике падежних временских конструкција*, ЈФ XXI, 1—2, Београд 1955—1956, 166.

Digitized by Google

ревића генитив без предлога и акузатив без предлога имена̂ временских појмова, која се, као што је већ у науци утврђено,[74] употребљавају у везаном, тзв. блокираном облику, тј. са каквом одредбом уз себе.

(a) *Генитив без предлога*

68. У језику Л. К. Лазаревића нема одступања са гледишта данашњег језика, стање је исто као и у језику писаца XX века, па се може приказати типски.

(aa) Са имперфективним глаголима у управном делу синтагме:

— *Тог вечера* после вечере играли смо даме (12). — — Дакле, *оне ноћи, јутра* ја сам се мислио (43). — *Једнога дана,* преметао сам по њену столу (52). — *Првих недеља* ја нисам ништа мислио (53). — Плаче *неких пута* да свисне (74). — *Тога дана* било је топло (299). — — Тако сам и према њој *последњих дана* бивао (61).

(bb) Са перфективним глаголима у управном делу синтагме:

— *Те ноћи* дође у нашу окружну варош владика (111). — Али и ту га нађе *једног вечера* професор Недић (192). — И већ *трећег дана* предигла се у постељи (100). — Ја сам први пут *тога вечера* изишао у јесењем капуту (55). — *Прошле ноћи* не склопих ока (П. 516). — *Тога дана* била се очешљала како ја волим (25).

(cc) Са двовидским глаголима у управном делу синтагме:

— И мада би ме иначе кињило неспавање, *ове ноћи* беше ми оно баш мило (П. 515).

Без обзира на вид глагола, који је — као и у следећој групи примера — узет само као критеријум поделе, разлике у самом односу појмова процеса и појмова времена нема: групе (aa), (bb) и (cc) указују просто на то да радња може испуњавати читаво време означено именицом у генитиву, део тога времена или се може извршити у једном тренутку тога времена.

(b) *Акузатив без предлога*

69. По себи, употреба ове синтагме у језику Л. К. Лазаревића идентична је са употребом у језику писаца XX века. Стање се може приказати типским примерима.

[74] Ibid., 181—182, 190—196. В. и М. Ивић, *Српскохрватски падежни облици обавезно праћени одредбом као помоћним морфолошким знаком,* Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду. IV Нови Сад 1959, 152.

Digitized by Google

(aa) Са имперфективним глаголима у управном делу синтагме:

— *Ту ноћ* сам писао матери (37). — И питоме зечеве храни *сваки дан* у мом присуству (42). — *То цело после подне* мислио сам на њега (53). — Црква је служила *сваки дан* (96). — Сећаше *цео дан* с њоме и уз њу (209). — Из Земуна до Пеште путовали смо *сву ноћ* (П. 515) — Ноћас сам путовао *сву ноћ* (П. 516). — Ја сам лутао *читава два дана и ноћ* (П. 492).

(bb) Са перфективним глаголима у управном делу синтагме:

— То сам опазио *неки дан*, кад је Спалдинг узео од њега бритву (7). — *Целу ноћ* ока нисам склопио (П. 515). — као на иглама остати *целу ноћ* (П. 492).

(cc) Са двовидским глаголима у управном делу синтагме:

— Велика је служба била *тај дан* (100). — И *ту ноћ* сам сањао (296). — У Пешти сам био *то по подне* и јуче *цео дан* (П. 516).

70. Већина примера може се изразити као потпуна алтернација, тј. формулом: *vb*+GØ ~ *vb*+Acc.Ø, с тим што ће се од њих ипак разликовати синтагме у којима се појмови времена, чија се имена налазе у облику акузатива, узимају као недељиви у односу на вршење радње управног глагола. Поред тога, у појединачном случају, као што је пример у групи (bb): *То сам опазио неки дан, кад је Спалдинг узео од њега бритву*, налазимо и стање дијалекатски подржано,[75] с тим што се значење ове падежне конструкције, у вези са семантиком групе *неки дан*, и у језику Л. К. Лазаревића већ модификовало у правцу значења „пре неки дан", у правцу антериорности.

Са гледишта данашњег језика, у којем се у функцији темпоралне одредбе много чешће употребљава генитив без предлога,[76] врло је уочљиво да Лазаревићев језик управо обилује примерима акузатива без предлога.

71. Посебне врсте напоредност, означену акузативном синтагмом без предлога имамо, наравно, у примерима типа:

— Стрпи се, оче, још *годину дана* (127). — *Читаву недељу* после тога, она га је пипала за ухо (196). — Нисам ли ја једном *читав месец* дана оставио дуван (209) —

[75] „У мачванском говору у употреби је временски акузатив типа *била је она овде дуго време*" (СДЗб XVI, Београд 1966, 284).

[76] М. Стевановић, Савремени српскохрватски језик. II, Београд 1969, 380.

Digitized by Google

— у којима темпорални акузатив стоји у вези са акузативом унутрашњег објекта „јер се ствар у простору, времену или мери сматра као објекат обухваћен глаголом, тако да се одатле уопштава акузатив као падеж за простор, за *време* и за меру",[77] дајући, како се из дефиниције види, акузатив за меру времена. Употреба у Лазаревићевом језику идентична је са употребом и у данашњој фази књижевног језика

72. Уобичајена је у Лазаревићевом језику и конструкција акузатива без предлога типа:

— Већ је *недјељу дана*, а с њиме није још ни ријечи проговорио (130) —

— тј. акузатив у предикатској вези, реченичног типа, која у значење напоредности уноси и значење извесног претходења, означавајући у основи, као и примери у т. 72, меру времена.

(c) *Генитив и конструкције с њим*

73. Реч је о генитиву са предлогом *за* и конструкцијама које су му значењски еквивалентне. Значење им је и у Лазаревићевом језику: вршење радње управног глагола за време док протиче процес означен именицом у генитиву, било да је употребљен сам тај облик с предлогом *за*, било да је тај облик у некој од могућних конструкција.[78]

У Лазаревићевом језику ова је алтернација заступљена остваренim облицима:

(aa) vb+*за*+G

Друкчији је данас свијет, него што је био *за твоје младости* (117).

(bb) vb+*за време*+G

— Отуда га је, *за време Бокељског устанка*, једва у Новом Саду стигла потера (192). — Младен је *за време целог овог разговора* бленуо само у Катанића (233). — *За време његова боловања* ја сам запамтио неколико ствари (328).

(cc) vb+*крајем*+G

— То је било *крајем марта* (55).

74. Упркос континуитету који Лазаревићев језик чини са Вуковим језиком, врло је упадљива чињеница да је „чиста" генитивска синтагма с предлогом *за* (aa) у томе језику заправо усамљена. По-

[78] М. Стевановић, *Падежне синтагме с предлогом за*, НЈ н. с. XI, 7—10, Београд 1961, 216—217.

готову је то зачуђујућа чињеница када се упореди са стањем у језику великих писаца наших савременика, тј. писаца XX века као што је Иво Андрић, у чијем је језику — у свим његовим фазама — то врло уобичајена синтагма.[79] Као једно од прихватљивих објашњења могло би се узети оно које би полазило од руског утицаја (синтагма *во время*+G) на језичко осећање Л. К. Лазаревића.

(d) *Акузатив с предлозима*

75. За означавање истовремености у односу појмова радње и онога што се означава именом у падежном облику, у језику Л. К. Лазаревића сигурно се најчешће употребљава акузатив с предлозима *у, на, за* и *под*. Примере ове синтагме распоредићемо почињући од најбројније.

(aa) vb+*у*+Acc.

— Никад оне нису заспале пре него он дође, па ма то било *у зору* (73). — Зар ти *у радни дан* сједиш пред механом (94). — Једном *у сумрак* угледа он новога пољака Луку (94). — Послије службе *у петак* стаде пред олтар (96). — Пробуди се *у саму зору* (110). — Због које је *у сумрак* турао руку на очи и предавао се мислима (195). — Тек *у саму зору* уста он (219). — Као *у декембарско* јутро (298). — У *пола лета* навлачите рукавице (343).

(bb) vb+*у*+Acc. /фразеолошког типа 1/

— У *то доба Мара* поста још замишљенија (137). — Једанпут врати се он *у неко доба* кући (76). — У *то доба* шкрипнуше авлиска врата (87). — У *оно доба* гдје вам почињем причати, рачунали смо ми (95). — У *то доба* читаше роман (208).

(cc) vb+*у*+Acc./фразеолошког типа 2/

— Дон Карлос, коме *у тај пар* донесе девојка флашу с пивом (18). — У *тај пар* чуше се нечији кораци (31). — У *исти пар* точак од кола хтеде да ми прегази стопало (37). — У *тај пар* чу се разговор и вика (160). — У *тај пар* чу се напољу врисак (147) и д. на стр.: 89, 119, 138, 141, 143, 144, 154, 231 итд.

(dd) vb+*на*+Acc.

У цркву је ишао само *на Бурђев-дан* (73). — Сад је *на Царев дан* отворена овде једна грдна зграда (П. 488). —

[79] 2. Stanojčić, Jezik i stil Iva Andrića, Београд 1967, 135.
[77] А. Белић, Историја српскохрватског језика, II, Речи са деклинацијом, Београд 1950, 347—348.

Digitized by Google

— *На васкрс* сам био у руској цркви (П. 507). — Заједно смо били *на васкрс* у цркви, па се сутрадан у понедељак, *на други дан* нашега васкрса, поздрављамо (508).

(ee) vb+*за*+Acc. /фразеолошког типа 3/

— *За то време* мисли она да ће течи требати она торба (П. 477). — *За све то време* Живко стоји (163). — Шта је било у нашој кући *за време* док сам био у школи — не знам (85).

(ff) vb+*под*+Acc.

— Да ми не дате *под моје старе дане* живјети (97).

76. У именском делу ових синтагми налази се редовно име каквог временског појма, а у наведеним примерима велик број су примери фразеолошког типа — тј. примери под (bb), (cc) и (ee), у којима се јавља стална лексема, те су према томе подложне промени у времену. Данас су сигурно више у употреби синтагме типа vb+*за*+Acc., док су код Лазаревића, како видимо, много чешћи примери прва два фразеолошка типа (*у то доба // у тај пар*).

(e) *Инструментал*

77. Од инструменталних синтагми за напоредност у Лазаревићевом језику, заступљене су само две: синтагма инструментала без предлога и инструментал с предлогом *за*.

(aa) vb+IØ

— Требао је само *недјељом* проћи поред попове куће (95). — Који одсад не буде *петком* радио (96). — Срета се, истина, с гостима *јутром и вечером* код извора (192). — *Сваким даном* газио сам све дубље и дубље (54). — А *недјељом* црква пуна пуцата (96).

(bb) vb+*за*+I

— *За ручком* нехотично је гурнем лактом (17). — Ана је врло мало јела *за вечером* (32).

78. И у Лазаревићевом језику значења су ових синтагми као и у језику писаца XX века. У групи (aa) инструменталом се означава напоредност са истицањем понављања радње у свим оним моментима када се и оно што се означава именом у инструменталу понавља. Итеративни елементи значења ових синтагми сасвим се природно могу развити у значење континуитета, па и у истаknути континуитет. Овај последњи, са своје стране, садржи

Digitized by Google

и кумулативно значење, тј. значење пораста у интензитету, какво имамо у примеру: *Сваким даном газио сам све дубље* у тој групи примера.

Када се ово стање пореди са стањем у језику одговарајућих писаца XX века, нпр. са стањем у језику Ива Андрића, може се закључити да је језик Л. К. Лазаревића сиромашнији за категорију инструментала с предлогом *с/са*. Примере као што су Андрићеви: *А са сваком степеницом успона расла је у њој снага мирног задовољства* (Жнк 1962, 232), *Док са годинама није добила свој коначан облик* (Прип. 1958, 283) и сл., дакле било са значењем кумулативности, било са значењем чисте напоредности, у Лазаревићевом језику нисмо нашли. И то ни у приповедној прози, ни у личном језику (Писма).

(f) *Локатив*

79. У језику најбољих писаца XX века, код којих је изражавање апстрактним (глаголским) именицама већ сасвим развијено, локатив са значењем напоредности појављује се у следећим облицима: (1) са предлогом *при: При разговору он често вади своју ситну оловку. — При ракији громко држи суд над обореним везиром;* (2) са предлогом *по: По студени која је нагло расла консул је кренуо на пут;* (3) са предлогом *о: О новој години почео је да излази нов дневни лист;* (4) са предлогом *у: И у ноћи још сања несреће;* (5) са предлогом *на: Кад се на спавању открије;* (6) са предлогом/конструкцијом *у току: Он је у току рата изгорео.*[80]

У језику Л. К. Лазаревића, једног од најбољих писаца XIX века локатив са значењем напоредности исцрпљује се у три његова типа:

(aa) vb+*на*+L

— *На растанку* руковао се с Младеном (247).

(bb) vb+*при*+L

— Док ме наш рат не позва кући. *При свршетку* добијем заповијест да одем у Б. (148). — Тако се то неки пут отме човеку *при чаши* вина (214). — И *при свакој сцени* у књизи, тражаше какву сличну ситницу из свог живота (223).

(cc) vb+o+L

— А сад ме ни *о распусту* неће да пусте кући (126). — *О Великој Госпођи* видео сам на вашару Тиму (163). — Да ове године *о распусту* иде госпођа код које је

[80] Ibid.,141—145. М. Стевановић, Савремени српскохрватски језик, II, Београд 1969, 472, 478, 484.

Digitized by Google

Мара у Беч (127). — Пошто је већ било *о вечерњу*, ја се обучем (291). — То *о Бурђеву-дне* (71). — Али *о једном јаком ветру* сањива судбина потеже једним црепом с куће (395). — — Кад сам *о распусту* био код куће (34). — *О колери* му погибе толика чељадија (167). — Ви мислите на мој долазак *о идућем распусту* (П. 498).

80. Очигледно је да Л. К. Лазаревић међу локативним синтагмама с функцијом обележавања временске напоредности предност даје синтагмама с предлогом *о*, употребљавајући их са оба значења која се дефинишу у нормативној граматици: и за означавање времена које је „приближно ономе што је означено именом у локативу", и за означавање тачног времена у којем се врши радња управног дела синтагме.[81] Мања учесталост других локативних синтагми може се објаснити просто очигледно мањом учесталошћу апстрактних (глаголских) именица.

81. Укупан инвентар падежних облика за исказивање напоредности у језику Л. К. Лазаревића, према томе, састојао би се од синтагми:

(a) GØ // (b) Acc.Ø
(c) *за*+G // *за време*+G — крајем+G
(d) *у*+Acc/*на*+Acc. — *за* +Acc. — *под*+Acc.
(e) *за*+I — IØ
(f) *на*+*L* // *при*+L — o+L

Занимљиво је за одређивање тога језика и његовога стила одсуство двеју валенци: (1) једне које би чинила чвршћу везу са Вуковим језиком у датој сфери, а која би се састојала у присуству синтагме *уз*+Acc.; примера типа *уз часне посте*, наиме, у Лазаревићевом језику нема; и (2) једне које би чинила чвршћу везу према наредној епоси, а која би се састојала у присуству синтагме *са*+I, јер како смо видели — нема ни примера типа *са сваким даном*, или синтагми са конструкцијом *у току*+G, какви су сасвим обични у језику истакнутих писаца XX века. Уз констатацију о малој фреквенцији оних синтагми чији број непосредно зависи од броја глаголских именица (в. т. 80), ово што је речено упућује нас да и овде, у сфери синтагми за означавање напоредности, уочимо степен граничности Лазаревићевог језика, па према томе и значај његов за развитак датих црта у књижевном језику уопште.

(В) СИНТАГМЕ СА ЗНАЧЕЊЕМ ПОСТЕРИОРНОСТИ

82. Постериорност, која се дефинише као смештање радње у временски период после времена, или онога што се, ако није само време, одликује особинама времена, изреченог именским делом син-

[81] М. Стевановић о. с., 484

Digitized by Google

(dd) именице које имају конкретно значење

— Чудновато да ми се та песма врзла по памети и *после овог рукописа* (3). — Било је то једног вечера, на једно две недеље *после мојега писма* (61).

84. Неодређеност се модификује датим средствима ретко, у наведеним примерима, нпр. — прилогом *већ*, у групи под (aa), затим падежном синтагмом *на једно две недеље*, у последњем примеру у групи под (dd). Треба истаћи да је, са гледишта данашњег књижевног језика, Лазаревићев језик у овом домену сиромашнији за генитив с предлозима *иза* и *након*, што значи да нисмо нашли примера као: *иза подне* и *након шетње*.

(b) *Генитив с предлогом од*

85. Уобичајену у данашњој фази књижевног језика конструкцију генитива са *од*, који означава посебну постериорност са истицањем да се радња врши континуирано и са нарочитим интензитетом, налазимо и у Лазаревићевом језику:

— Већ су два месеца *од мога последњега писма* (21). — *Од неко доба* она ради сваку ноћ до 12 и дуже (22). — *Од то доба* било је стотину таких ситуација (20). — *Од неко доба* наша се преписка врзе само око Ане (7). — *Од то доба* сви ћуте (52). — *Од то доба* он учитеља никад више ни за шта не запита (131). — *Од то доба* чинили смо то у шуми (54). — И *од то доба* није га никад нико био (381). — *Од то доба* учитељ поста још већа ћуталица (134). — *Од то доба* престао је бавити се љубавним предметима (247). — *Од тог дана* постао сасвим суморан (208). — Само и *од тог доба* не би учинио ништа (309).

И у пишчевом језику ове се синтагме осећају као посебне својим значењем аблативности. Поред тога треба истаћи да је у највећем броју случајева у њима употребљена, за писца, индеклинабилна именица *доба*. Тиме, рекло би се, синтагма *од*+G залази у сферу стабилних система, чија ће употреба зависити од тога да ли се у датој епоси употребљава одређена лексема, више, мање, или се не употребљава уопште.

(c) *Акузатив с предлозима кроз и за*

86. Реч је о синтагмама које су значењски на граници постериорности и антериорности, а означавају да се радња управног дела синтагме извршила, одн. да ће се извршити пошто је протекло, одн. пошто ће протећи време означено именом у акузативу. Код Л. К. Лазаревића ове две синтагме су алтернативне:

(aa) vb+*кроз*+Acc.

— Послије је ушла Иконија с другим женама, и *кроз једно четврт сахата* изведоше, плачући, дијете (121). — Он ће тек *кроз 7—8 дана* доћи (П. 496).

(bb) vb+*за*+Acc.

— И *за два-три месеца* уздам се да ћу постати доктор (6). — Јер мало има мојих земљака који *за пет година* овако рђаво говоре као ја (32). — Јер кад би дошао какав у Богосавац *за годину дана* не би било ниједног крмпира више у целом селу (П. 485).

Очигледно је да су ове синтагме и међусобни синоними, али и синоними генитива са предлогом *после* (в. т. 83), у неким случајевима. Данас са њима алтернирају и предлози *иза, након* с генитивом.

(d) *Локатив с предлогом по*

87. Са временском детерминацијом глагола, овај је облик заступљен у Лазаревићевом језику типом примера:

— Било је већ 1 *по поноћи* (25). — А тако око три сахата *по поноћи* (80). — Трећи дан *по Петрову-дне* (134). — Сутра-дан *по пијанству* Арсенову, дође Благоје Радојци (171). — Најзад, *по свршеном послу,* прави се уговор мира (187).

И у језику Л. К. Лазаревића, ове су синтагме, како видимо, много мање заступљене од њихових генитивских синонима, синтагми с предлогом *после* (в. т. 83). Као и у другим словенским језицима, узрок је томе односу чињеница што су се и примарно у синтагмама **са** *после* могле употребљавати именице без лексичких ограничења, док су се у облику локатива са предлогом *по*, првобитно, налазиле пре свега апстрактне (глаголске и девербативне) именице.[83] У језику нашега писца то је сасвим очувано: у примерима синтагме типа vb+*по*+L налазимо само апстрактне именице као *пијанство, посао*, или само именице које значе какав временски одсечак, које су временски термини као *поноћ, Петров-дан*, док се у генитиву, како смо горе видели, именице употребљавају без тих лексичких ограничења, тј. имамо и временске термине: *месец дана, пет минута*, и именице које значе радњу: *ћутање, служба*, и конкретне именице: *рукопис, писмо* и др. (в. т. 82).

88. Укупан инвентар падежних облика за исказивање постериорности у језику Л. К. Лазаревића, према томе, састојао би се од синтагми:

[83] В. А. Белошапкова, Изменения в системе словосочетаний, Москва 1964, 122—127.

Digitized by Google

(a) *после*+G
(b) *од*+G
(c) *кроз*+Acc. // *за*+Acc.
(d) *по*+L

Из њега се може закључити да је у поређењу са језиком писаца XX века овај систем сиромашнији за генитив с предлозима *иза* и *након*, чије примере у објављеним делима Лазаревићевим нисмо нашли.

(C) СИНТАГМЕ СА ЗНАЧЕЊЕМ АНТЕРИОРНОСТИ

89. Антериорност, као вредност не само симетрична постериорности, него и у многим случајевима у додиру с њом, карактерише се истим односом неодређености, с једне, и прецизирања времена, с друге стране. Отуда се и средства обележавања једног или другог налазе на истом, најчешће — лексичком нивоу. Стање у Лазаревићевом језику, што се тиче употребе синтагми из ове значењске сфере, види се из наведених примера.

(a) *Генитив с предлогом пре*

90. Као детерминатив глаголске речи, у основи аблативног значења, ова конструкција граничи се значењски са конструкцијама које означавају постериорност. Упадљиво је да се у Лазаревићевом језику у њој срећу искључиво индеклинабиле, односно да се временски термин релевантан за значење употребљава увек као допуна какве речи прилошког карактера:

— Било је *пре једно недељу дана* (22). — Љубити се с неким дететом *пре толико година* (201). — Купио сам још *пре годину дана* једну качкету (67). — Отворио сам књиге које сам *пре по године* читао (42). — Јер је још *пре пет дана* отишла својој сестри у Готу (7).

Другим речима, у зависном делу синтагме Л. К. Лазаревић не употребљава глаголске именице и имена лица, односно предмета, што је сасвим уобичајено у језику писаца XX века, нпр. код Ива Андрића: *пре свитања, пре поласка* и сл.

(b) *Генитив с предлогом до*

91. Употребљава се са значењем дефинисаним за књижевни језик уопште:

Digitized by Google

— Сјутра-дан *до вечерње* оборено све (94). — Ја сам још чекао *до осам сахата* писмен позив (215) —

— тј. да се радња, одн. стање врши у времену које претходи ономе што значи име у облику генитива. У употреби код Л. К. Лазаревића нема никаквих посебних питања у вези с њим.

(c) *Акузатив с предлогом пред*

92. Као и у многим заменљивим формама, уколико је у Лазаревићевим синтагмама генитива с предлогом *пре* лексика ограничена на прилошко-бројно-именичке конструкције (в. т. 90), утолико се за његов акузатив с предлогом *пред* може рећи да је лексички без ограничења. Језичка грађа приповедне прозе и писама показује следеће стање:

(aa) *пред*+Асс./именица временски термин/

— Ујутру *пред зору* пробуди га јака главобоља (228). — *Пред вече* пође путем (221). — *Пред зору* се још само слабо пушаше (145). — *Пред зору* била је лака киша (135). — *Пред вече* устанем (61). — Јуче, у вагону, *пред зору*, задремам (П. 514). — *Пред ноћ* паде у ватру (110).

(bb) *пред*+Асс./именица девербативна/

— Дан *пред полазак* мутљају се жене из цијелога села по поповој кући (118).

93. Отуда се може рећи, такође, да је ова синтагма у Лазаревићевом језику развијена и на рачун генитивске синтагме с предлогом *пре*, у оним случајевима, наравно, где је њен синоним. А то су случајеви у којима се не истиче, као доминантан, елеменат истицања непосредне антериорности, или случајеви у којима је тај елеменат исказан лексичким средствима (нпр. синтагма под *bb*). Из овога, и из значења примера које наводимо у т. 92, може се закључити да је у Лазаревићевом језику жива употреба конструкције vb+*пред*+Асс. за исказивање одређене, и то непосредне, антериорности, и да је у томе смислу та синтагма значењски опозитум генитивској синтагми с предлогом *пре*, чије је основно значење неодређена антериорност.

(d) *Инструментал с предлогом пред*

94. Са истим значењем (непосредне антериорности) употребљен је у језику Лазаревићевих писама и следећи пример:

Digitized by Google

— Ти не знаш за оне дуге разговоре моје с њиме, *пред његовом вечерњом молитвом* (П. 481) —

— који представља инструметал с предлогом *пред*, дефинисан у нормативној граматици као падеж који је близак, функционално, акузативу с тим предлогом, али који садржи још и комплексније значење околности.[84] У Лазаревићевом језику дати пример је усамљен.

95. Укупан инвентар падежних облика за означавање антериорности у Лазаревићевом језику, како је нађено у језику његове приповедачке прозе и његових писама, састојао би се од синтагми:

(a) *пре*+G (~ *пред*+Acc.)
(b) *до*+G
(c) *пред*+Acc. ~ *пред*+I
(d) *пред*+I ~ *пред.*+Acc.

Из материјала у којем се дати систем синтагми за антериорност појављује, и из фреквенције тих синтагми, може се уочити да нема у њему иначе у књижевном језику уобичајене синтагме генитива са сложеним предлогом *уочи*. Сва значења непосредне антериорности у Лазаревићевом језику исказана су још увек типом (c), тј. акузативом с предлогом *пред*. Тај тип је, углавном, и лексички слободан, иако се за велик број случајева у којима је именица у падежу временски термин (92 *аа*) може констатовати да се крећу у правцу адвербијализације. То је, међутим, у језику Л. К. Лазаревића, услед деловања целине овога система, још увек само тенденција, а никако остварени развој.

96. Датоме систему треба додати синтагме за меру времена, од којих смо оне акузативне без предлога прегледали у т. 71, а овде ћемо споменути, навођењем примера: *На неколико дана после тога, казала је Анока* (172) и *Не би ли је он како истргнуо и добавио нама, ма на недељу дана* (126), акузатив с предлогом *на*. Лексикографског су значаја примери као *од часа* (70) према *за час* и сл.

[84] М. Стевановић, Савремени српскохрватски језик. II, Београд 1969, 465.

Digitized by Google

В. ГЛАГОЛСКА ДЕТЕРМИНАЦИЈА ГЛАГОЛА

97. Битне особине овога система, под којим се разуме веза глаголске речи у предикату са детерминативом који је такође глаголска реч било у инфинитиву, било у презенту, било — најзад, у облику партиципа и апстрактне (глаголске) именице,[85] несумњиво су значајне и за опис стила Л. К. Лазаревића, и за поређење његове фазе нашег књижевног језика са језиком писаца који су израз законитости у језику књижевности XX века. Три су граматичке категорије у овој области индикативне: (1) веза непотпуни глагол+инфинитив/презент с везником *да*, (2) глаголски прилози прошли и садашњи и (3) апстрактна (глаголска) именица, па ће се стање и могућности Лазаревићевог језика у датој сфери тим редом и приказати.

5. СИНТАГМЕ С ИНФИНИТИВОМ И ПРЕЗЕНТОМ

98. Веза непотпуни глагол+инфинитив / +*да*+презент и у језику Л. К. Лазаревића, као и у језику писаца XX века, исцрпљује се (а) синтагмама у којима се инфинитив/презент додају управним глаголима *моћи, хтети, морати, требати*, и сл., (b) синтагмама у којима се дати глаголски облици везују са управним глаголима који означавају почетак/завршетак радње, настављање/прекидање радње и сл., тј. са глаголима *почети, престати* и сл. и (с) синтагмама у којима је дати облик инфинитива или презента са везником *да* допуна непотпуним по значењу (комплексно) глаголима, одн. изразима у предикату. Стање у Лазаревићевом језику прво ћемо приказати поделом грађе по врсти текста: (А) и (В).

---

[85] Апстрактну именицу узимамо онако како је одређује А. Белић у књизи О језичкој природи и језичком развитку, II, Београд 1959, 137.

Digitized by Google

(А) ТЕКСТ ПРИПОВЕДАЧКЕ ПРОЗЕ

(а) *Синтагме са управним глаголима м о ћ и, х т е т и, м о р а т и, т р е б а т и*

99. Основна правилност равноправне употребе двеју допуна, инфинитива и презента с везником *да*, коју је за већи број писаца релевантних за развитак књижевног језика већ дефинисао проф. М. Стевановић (*Напоредна употреба инфинитива и презента са свезицом д а*, НЈ н. с. V, 5—6, 1954 85—102, 165—185), видљива је и у језику Л. К. Лазаревића. Померања су у границама дате категорије и огледају се, највише, у фреквенцији примера.

100. (1) *Синтагме с управним глаголима типа м о ћ и.* — Сигурно највећи број синтагми првога (а) типа у своме управном делу има глагол *моћи*. У приповедачком тексту заступљена су нормално оба дела алтернације *vb*+инфинитив // vb+*да*+презент, што се види у грађи:

(аа) vb+инфинитив

— Нисам се више м о г а о *насмејати* (30). — А н и ј е н и м о г л а ништа *опазити* (32). — Да се ја њом *оженити н е* м о г у (5). Ништа ме од ње *раставити* н е м о ж е (298). — — Па кад н е м о г о х *заспати* (120). — Н е м о ј т е *брукати* себе живе (109). — Ја м о г у *убити* човека (159).

(bb) vb+*да*+презент

— Јер се моја соба н е м о ж е добро *да угреје* (22). — — Н е м о ж е т е *да узиђете* (32). — Н е м о ж е т е ништа *да одговорите* (30). — А ја н е м о г у *да заспим* (154).

Нормална заступљеност оба дела алтернације, међутим, не значи да се они у потпуности подударају. Упадљива је у језику Л. К. Лазаревића већа бројна заступљеност синтагми првога (аа) типа. У односу на целину књижевног језика, уочљиво је такође одсуство адекватних израза који би узроковали везивање инфинитивне допуне, као што је то у примеру *бити кадар*+инфинитив, а који би били потпуни синоними са синтагмом чији је управни члан гл. *моћи*.

101. (2) *Синтагме с управним глаголима типа м о р а т и, т р е б а т и.* — У приповедачком тексту Лазаревићевом бројнији су примери у којима се као допуна овим глаголима јавља инфинитив:

(аа) vb+инфинитив

— Оно што с е м о р а *осећати* (63). — М о р а м вам само *казати* (20). — Јер ће напослетку „м о р а т и *пасти* општини на терет" (249). — Онда б и х с е м о р а о *оженити*

Digitized by

њоме (37). — Сад се тек сетих да је требало *ићи* у школу (85). — Ко није имао чарапа, требао је само недјељом *проћи* поред попове куће (95). — Увек мора *бити* на њену (172).

(bb) vb+*da*+презент

— Сад морам *да идем* (20). — Кад је требала *да буде редара* (174).

Поред употребе глагола *требати* у безличним конструкцијама, у приповедачком језику пишчевом, како показују наведени примери у обе групе: (aa) *требао је само проћи* и (bb) *требала да буде редара*, налазе се и примери употребе која се данас не сматра одликом књижевног језика. У овој групи примера, такође, има и одговарајућих дијалекатских лексема које замењују глагол *треба* (или *мора*), какав је глагол *ваљати* у примеру:

— Не ваља то *мазити дете и попуштати му* (167).

Треба истаћи да тај глагол, одн. конструкција с њим у Лазаревићевом језику ипак није изгубила везу са примарним својим значењем, као што је то у језику писаца XX века, у случајевима које смо наводили, нпр., из Андрићевог језика: *И јечерму ваља да скинеш* и сл.

102. (3) *Синтагме с управним глаголима типа хтети.* — Дата алтернација јавља се у језику Л. К. Лазаревића у оба дела и са уједначеном фреквенцијом, што се види из нађене грађе у језику приповедака:

(aa) vb+инфинитив

— Ал' он не хтједе *сјести* (129). — Не хтјесмо *сазивати* дјеце (130). — Нисам ти хтео *писати* (9). — Он хтеде *скочити* с кревета, *раскинути* јаку, *стиснути* је у наручје, па тако *умрети* (217—218). — Хоћу ја теби *показати* (49—50). — Хоће он једанпут *сатрти* све твоје имање (308). — — Попеску не хте *јести* (13). — Хтевши као *показати* (11). — Те није хтио *прљати* тањира (123). — Хајдући се још хтедоше *одупрети* (161).

(bb) vb+*da*+презент

— То нећу ни *да се служим* њиме (20). — Нећете *да ми поклоните* (14). — Ја хтедох *да окренем* све у шалу (30). — Нећете *да ласкате* (30). — Не, ја нећу *да ласкам* (30). — Ја хоћу *да пустим* срцу на вољу, хоћу *да исцедим* сласт из ове туге, хоћу *да мислим* на њу (290). — И хоће већ *да се љубе* пред народом (98). — Хоћу и ја *да*

Digitized by Google

устанем (155). — А ти би, ваљда, хтео *да ја седе* плетем (167). — Е, ја хоћу *да убијем* Вилипа Маричића (168). — Хоћеш ти *да је узмеш* (169).

Дистрибуција примера показује тачност констатације да је употреба конструкције vb+*да*+презент најчешће „условљена разликом у значењу које облици презента глагола хтети имају у модалној и футурској служби."[86] А пажњу испитивача привући ће два Лазаревићева примера наведена у, иначе сасвим обичној, групи (аа): *Хоћу ја теби показати* и *Хоће он једанпут сатрти све твоје имање.* Та два примера, очигледно је, одступају од дате схеме *хтети*+*да*+ +*презент*=*модус*, јер писац је имао могућност да овде употреби уобичајени краћи облик глагола *хоћу* и да при томе за истицање модалности употреби допуну *да*+*презент*. Он је, међутим, вероватно по угледу на руску конструкцију, за обележавање емфазе модуса употребио пуни облик помоћног глагола.

(b) *Синтагме с управним глаголима почети / престати*

103. У српскохрватском језику уопште ово је тип синтагми у којима је управни глагол врста видског модификатора. На пример, *почети се смејати* значи просто свршени тренутак почетка радње имперфективног глагола *смејати се*. Овде ћемо редослед дати према томе колико је глагол-модификатор удаљен од пуне глаголске речи (одн. колико је близак помоћној речи), цела синтагма — блиска аналитичкој конструкцији. Отуда је овде редослед управних глагола: *стати — почети — узети*.

104. (1) *Синтагме с управним глаголом стати*. — У функцији глагола-модификатора најкарактеристичнији је сигурно *стати* (и сложени с њим глаголи који у основи имају исто значење), који и у нашем језику, као и у другим словенским, означава почетак радње, стања или збивања означених глаголом у инфинитиву, одн. презенту са везником *да*. Примере у грађи узимамо типски:

(аа) vb+инфинитив

— Онда стане ревносно све *подвлачити* (8). — Стаде једном *млатати* рукама (188). — Ја станем *пуцати* у таван (159). — Па онда се уједанпут стаде *смејати* (168). —

(bb) vb+*да*+презент

— Онда Туманов стане, натуцајући немачки, *да прича* (9)

— истичући да бројност употребе првих синтагми показује да се писац за њих чешће одлучује.

105. (2) *Синтагме с управним глаголом почети*. — Својим значењем овај је глагол најпогоднији за обележавање првог, почет-

[86] М. Стевановић, НЈ н. с. V, 5—6, Београд 1954, 168—169.

Digitized by Google

ног тренутка радње. У језику приповедачке прозе Л. К. Лазаревића заступљена су оба дела алтернације, коју дајемо типском грађом:

(aa) vb+инфинитив

— Да се озбиља почех *смејати и шалити* (32). — И отпоче *свирати* (34). — Уз пут почех *причати* јој (29). — Мене поче *копкати* (52). — Он се поче *вртети;* па после поче *издизати руке* (293). — Поче се *слатко смејати* (19). — — И почех *дивљачки љубити* (38). — Па поче *говорити* (96). — Кад сам већ почео *причати* (70). — Њему се поче *вртети* по глави (168).

(bb) vb+*да*+презент

— Ја почех *да јуришам* (24). — Ја почех *да тонем* у некаку дубљину (61). — Не бих — рекох му и почех *да дршћем* (47) —

— опет истичући да бројност употребе првих показује да им писац даје предност, али да и ове друге остварује у своме језичком потенцијалу.

106. (3) *Синтагме с управним глаголом узети.* — Налазимо их, ређе од синтагми са *стати* и *почети*, у примерима као што су следећи:

— Он *се* узе *скидати* (75). — Поп метну обје руке на Марину главу и узе *шапутати* (118). — Он клече на траву и узе *се молити* Богу (99) —

— који су сигурно поткрепљени и стањем у Лазаревићевом основном дијалекту, мачванском говору *(узели разговарати).*[67]

(c) *Синтагме с комплексно непотпуним глаголима*

107. Обухватају две групе синтагми по критеријуму управне речи: (1) синтагме у којима је управна реч непотпун глагол у више праваца, не само у смислу почетка / свршетка, одн. модалности / немодалности, и (2) синтагме у којима је управни део какав израз.

(1) *Синтагме с глаголом комплексно непотпуним.* — Представићемо их у групама лексички — према глаголу који се налази у управном делу.

(aa) *мислити, знати, имати*+инфинитив/да+презент

— Да ја и не мислим *присвајати* себи толико интереса (11). — Ал' шта је знао *радити* (167). — Од тебе се, оче, има и матор човјек чему *да научи* (114).

[67] СДЗб XVI, Београд 1966, 281.

Digitized by Google

(bb) *мрзети* + инфинитив/*да* + презент

— Јер ме мрзело *облачити се* (10). — Мрзи ме *да палим свећу* (155).

(cc) *усудити* + инфинитив/да + презент

— Ја се не усудих *питати* је још шта даље (29).

(dd) *смети, бојати, стидети се* + инфинитив/да + презент

— Више је ни минута не смем *лагати* (63). — Да се ниједно од нас не сме ни за што *љутити* (18). — Нисам се бојао *додати* му пиштоља (159). — Ви бисте се стидели тако што *рећи* (9).

(ee) *ићи, навалити* + инфинитив/да + презент

— Па да идем *да седим* с њима (155). — Сад сви навалише *да хвале* Тиму и *да му се чуде* (162). — Одем *да шетам* (62).

(ff) *дати* + инфинитив/да + презент

— Дао сам се *малтретисати* (270). — А ви не дате себи ништа *приметити* (11).

108. За многе од наведених примера, посебно за оне са глаголом *дати*, у горњој групи примера може се претпоставити да представљају, у извесном смислу, конструкцијске или структурне клишее, који се најчешће јављају са допунским делом у облику инфинитива. На такву њихову природу упућује одговарајући, најчешће, дијалошки контекст, који се у Лазаревићевој прози често карактерише конвенционалним изразом XIX века, наравно, београдске грађанске средине (исп. последњи пример под *ff* у контексту прип. „Швабица", стр. 10—15 Целокупних дела).

109. (2) *Синтагме са изразима у управном делу.* — Горња констатација — да се у конструкцијским и структурним клишеима допунски део синтагме најчешће јавља у облику инфинитива, потпуно се потврђује и следећим синтагмама из Лазаревићеве приповедне прозе:

vb + инфинитив/Ø

— Ја немам права *поставити* вам тако питање (47). — — Ах, нема смисла *заносити се* (15). — Није пошteно од мене *играти се* њоме (43). — Ружно је чак и *причати* (173). — И тешко ми је самом *дајанисати* (179) —

— који иду у фразеологију нашег књижевног језика, и који су као такви исцрпно обрађивани у нашој лексикографској литератури, те се овде само наводе, и то са гледишта синтагматског састава и са гледишта констатовања њиховог присуства у језику Л. К. Лазаревића.

Digitized by Google

(В) ТЕКСТ ПИСАМА

(а) *Синтагме са управним глаголима моћи, хтети, морати, требати*

110. Са истим су основним значењима и функцијом инфинитива и презента, који су дати за њих напред (в. т. 99 и д.), а тачна мерења на ограниченом тексту Лазаревићевих писама показују да се фреквенција помера у корист инфинитивне допуне. Овде дајемо све примере из тако ограничене грађе, рачунајући на 5% ± због превида.

(1) *Синтагме с управним глаголом типа моћи.* — У тексту смо нашли следеће примере:

(аа) vb+инфинитив /број примера 38/

— Да га ничим *платити* не можемо (П. 479). — Кад бих и сам могао за њим *похитати* (П. 479). —А шта бих ја могао друго и *тражити* (П. 481). — Јер ја јој не могу *помоћи* (П. 482). — Јер ме нико не може *тако волети* (П. 481). — А и шта бих боље могао с њима *учинити* (П. 483). — И за косу моћи *чупати* (П. 484). — Да се скоро може *казати* (П. 484). — Ништа *помоћи* не могу (П. 486). — Не бих њиме могао много *помоћи* (П. 486). — Савицу малог немој *дојити* (П. 489). — Можете ми *писати* (П. 489). — Како нам је могло *бити* (П. 492). — Обојица не могасмо му *ићи* у помоћ (П. 492). — *Уставити* је не може (П. 492). — А можете себи *мислити* (П. 492). — Није се *могао надати* (П. 492). — Могао бих вам ваздан *причати* (П. 493). — Е то кад би се могло *описати* (П. 494). — Тад се може слободно *гледати у њега* (П. 495). — Могу вам се само *хвалити* (П. 496). — Можда сам и ја могао што *уштедети* (П. 497). — — Нити сам могао *утрошити* (П. 500). — Немојте никоме *говорити* (П. 502). — И где би се човек могао *отегнути* (П. 505). — Што бих вам могао *писати* (П. 511). — Катице, немој ми се *лењити* (511). — Немојте *бити лењи* (П. 513). — Да бих се могао *наканити* (П. 515). — И мада сам могао лепо *лећи* (П. 515). — Нисам се могао *најести* (П. 516). — Да не можеш ни најмање појма *имати* (П. 517). — *Ручати* нисам могао (П. 519). — Да би ми што раније могла *писати* (П. 524). — Кад се може *спавати* и по мало *јести* (П. 525). — Није ни могла друкчије *свршити* (П. 525) — Те га нисам могао *дирати* за здравицу (П. 529). — Ти немој о томе ником ништа *говорити* (П. 532).

(bb) vb+*да*+*презент* /број примера 12/

— Ја не могу *да нађем ништа* (П. 478). — Ама ти немој да *се напрежеш*. Немој *да се једиш* на децу, нити

Digitized by Google

да богателишеш своје здравље (П. 484). — После тога немој, брате, са Швабом *да имаш* ништа заједно (П. 485). — Само немој *да се повераваш* бабама (П. 488). — Ја више не могу *да издржим* (П. 495). — Немој *да се лењиш* (П. 498). — Немојте што *да се бринете* (П. 499). — Не могу ништа *да радим* (П. 501). — Ја дуже не могу *да се мрзнем ни да остајем од школе* (П. 532).

Оно што се у језику Лазаревићевих приповедака показивало као тенденција, у тачно одређеном комуникативном контексту — у језику писама, која су стање личног пишчевог језика, показује се као остварена тенденција: Л. К. Лазаревића језичко осећање ближе је компактнијој синтагми, тј. оној у којој је допунски део у облику инфинитива. Бројно се то показује у односу 2/3 : 1/3 (= 38 : 12).

111. (2) *Синтагме с управним глаголом типа морати, требати.* — Личним језиком Лазаревићевим потпуно се потврђује иста тенденција, и у овој категорији апсолутно преовлађују примери са инфинитивном допуном, па ћемо и овде навести све нађене примере, са 5% ± примера евентуалног превида.

(aa) vb+инфинитив /број примера 17/.

— Мораће *чекати* (П. 477). — Сад ја морам сам *смишљати* (П. 481). — Да се с њим мора најпре *покушати* (П. 482). — Лекар зна шта треба и даље *радити* (П. 483). — — Морао би му још сваке недеље *оправити* (П. 485). — Ја морам *стајати* скрштених руку (П. 487). — *Ознојити* се мора (П. 491). — Морам *наћи* и све *видети* (П. 491). — Морао би *свратити* код мене, па ма морали *продати* (П. 491). — Морам *описати* (П. 495). — Морам *пазити* на себе (П. 496). — Морало се где *загубити* (П. 498). — То сам морао *утрошити* (П. 500). — Испит, који морам у идућем семестру *полагати* (П. 502). — Мораће *задићи* ногавице (П. 511). — Морам *јавити* (П. 530). — Морало се *саставити* друштво (П. 529).

(bb) v+*да*+презент /број примера 2/

— Или зар треба *да те уверавам* (П. 487). — И шта ја треба *да радим* (П. 493).

Трансформација последњих примера, као и неких који су наведени пред њима, захтевала би промену реченичне структуре. Безлично употребљен глагол *треба* везивао би се тада за субјекат у облику датива *(зар ми те треба уверавати, шта ми треба радити)*, а допуна би била у облику инфинитива. Таквих примера, међутим, у Лазаревићевом личном језику нисмо нашли. Ипак, преовладавање инфинитивне допуне у факултативним случајевима јасно је и из бројног односа 4/5 : 1/5 (= 17 : 2).

112. (3) *Синтагме с управним глаголима типа хтети.* — У језику Лазаревићеве приповедачке прозе дата алтернација, како смо напред видели (т. 92), јавља се са уједначеном фреквенцијом оба чиниоца, тј. и инфинитива и презента с везником *да*. У језику писама стање је управо обрнуто уједначености. Стање у грађи:

(aa) vb+инфинитив /број примера 1/

—А и теби сам хтео још више ствари *купити* (П. 512).

(bb) vb+*да*+презент /број примера 16/

— А тебе ћу Марко *да тужим* (П. 478). — Хоћу *да те опањкам* (П. 478). — Врло ми је криво што нећеш *да ми пишеш* (П. 478). — Али шта ћу ја тебе *да учим* (П. 484). — — Али ћу опет мало *да се рашћеретам* (П. 480). — Шта сам пута хтео *да одгурнем* све од себе, па *да затворим* очи и *вратим* се кући (П. 491). — Ја хоћу *да им покажем* (П. 497). — Хтедох *да растерам* мисли (П. 501). — Хтедох *да заспим* (П. 501). — На маму нисам хтео с тога *да се обратим* (П. 502). — Ја нисам хтео *да се обратим* на маму (П. 502). — Кад хоћу *да мислим* о Бадовинцима (П. 513). — — Помози, Боже, опет ћу *да легнем* (П. 518). — Сад ћу још *да ти телеграфишем* (П. 524). — Нећу више *да говорим и да се једим* (П. 532). — Нећу више *да говорим* (П. 532).

Преовладавање конструкције са презентом очигледно је из бројног односа 16 : 1. Што се значења ових допуна тиче, може се рећи да су у сфери већ дефинисаних (в. напомену 86), дакле — најчешћа су модална. Ипак, у многим примерима са енклитичним обликом управног глагола (*тебе ћу да тужим, опет ћу да легнем* и сл.) у презенту, као и у примерима са одричним презентом *(нећу више да говорим)*, та се значења граниче са временским значењем футура. С обзиром на ово, нарочито упоређен са својим идентитетом из групе (bb): *Ја хоћу да им покажем* (П. 497), наведен у т. 92 *аа* пример: *Хоћу ја теби показати* (49—50) осећа се утолико више као страни нанос у језику нашега писца.

(b) *Синтагме с управним глаголом типа почети / престати*

113. Стање у личном пишчевом језику углавном се поклапа с оним у приповедачком његовом језику, што значи да је и у првом свака од категорија које се овде јављају спонтаног карактера у целини пишчевог језика, као и да у томе периоду XIX века дате конструкције немају стилску вредност.

(1) *Синтагме с управним глаголом стати.* — Појављују се у облику са инфинитивном допуном искључиво, дакле стање је у језику Лазаревићевих писама:

Digitized by Google

(aa) *vb* + инфинитив

— Па кад станем *комадати* по Шапцу (П. 480).

(bb) vb + *да* + презент

— Ø

(2) *Синтагме с управним глаголом почети.* — Појављују се са оба елемента алтернације, али у бројном односу који је са 4 : 2 у корист синтагме с инфинитивом:

(aa) vb + инфинитив

— Пре него што почнем делом за вас *радити* (П. 481). — Не буде ли почела *зарашћивати* (П. 483). — Да почнем што *радити* (П. 483). — Ја сам се почео *плашити* свога стања (П. 500). —

(bb) vb + *да* + презент

— Али његов говор почеше *да прате* светле очи (П. 519). — Почела *да учиш* (П. 478).

(c) *Синтагме с комплексно непотпуним глаголима*

114. Како смо видели (т. 107), обухватају две групе синтагми: (1) оне са глаголима комплексно непотпуним у управном делу, и које су без лексичких ограничења, и (2) оне са прилошким изразима, одн. са клишетираним делом предиката који је потребно допунити.

(1) *Синтагме с комплексно непотпуним глаголима.* — У језику писама појављују се са равномерном фреквенцијом саставних елемената:

(aa) vb + инфинитив

— Не сме ни уста *отворити* (П. 493). — Није смео *маћи ни проговорити* (П. 492). — Смем *рећи* (П. 486). — Ти не смеш *плакати* (П. 481). — Ти се не смеш *једити* (П. 481). — Не смедох ни на коме *застати* (П. 501). — Ако га не буде научила *читати и писати* (П. 485). — Одовуда ти немам шта *јавити* (П. 527). — Што се плашим *казати* (П. 502). — А ја бих волио пре *скапати* од глади (П. 502). — — Кад вам досади *слушати* (П. 491). — Не заборавите *казати* (П. 485).

(bb) vb + *да* + презент

—Ја још никако не смем *да помислим* (П. 482). — И ја се чисто бојим *да се поново састанем с њиме* (П. 520). — — Ја волим *да причам* (П. 490). — Нисмо умели *да*

Digitized by Google

изаћемо из његове собе (П. 519). — Ако мисли *да се не осрамоти* (П. 490). — За сада немам *ништа више да јавим* (П. 490). — На овој листи имаш *да видиш* и мало Берлина (П. 489). — И ево хитам *да мало с тобом разговарам* (П. 486). — Ко ће се дићи *да путује* одавде до Шапца (П. 485). — — А донде гледаћемо *да макар замажемо рану* (П. 483). — — Доспех *да ти јавим* (П. 477). — Сад сам навалио *да испливам* (П. 477). — И ево хитам *да вас отпоздравим* (П. 478).

Примери показују да је дати тип синтагме лексички слободан. Презент с везником *да* углавном ће бити употребљен тамо где имамо реченичног односа какви се исказују намерним реченицама (*хитам да разговарам, навалио сам да испливам* и сл.), што не искључује и чисти допунски однос, те тако и потпуну синонимност са конструкцијом vb+инфинитив (*смем рећи, досади слушати* и др. примери).

115. (2) *Синтагме са изразима у управном делу.* — У језику писама равномерно су заступљена оба елемента алтернације, што у грађи даје:

(aa) vb+инфинитив

— Али те утиске није шале лако *казати ни описати* (П. 494). — И врло ће радо *учинити* ми услугу (П. 489). — А будите уверени да ми је ужасно непријатно *сељакати се* (П. 488). — Ја знам добро како је то у Србији *учити немачки* (П. 478). — Ту ми се не мили *узети* пера у руку (П. 498). — Која ми донде не даде *склопити очију* (П. 501). — Ја не бих умео никоме *казати* (П. 480). — Већ се дало мало *прошалити* (П. 530). — Ја знам „да си рад чути за моје здравље", али знаш: „ради бисмо добре *казат'* гласе, но не можемо већ каконо јесте" (П. 525).

(bb) vb/израз/+*да*+презент

— А чисто ми жао *да завршим посао* (П. 488). — А чисто ми криво *да завршим* (П. 479). — Дозвољено ми је *да полажем* испит (П. 477). — Боље *да прекинем* (П. 521). — Да ћу пре у стању бити *да вратим* (П. 501). — Кад ја немам кад од бриге ни *да мислим* на њега (П. 494). — Ја сам добио дозвољење од г. министра *да ти ово јавим* (П. 520).

Иако су оба дела алтернације у датом контексту равномерно заступљени, што одступа од стања у приповедачком тексту (в. т. 109), неки елементи у овој грађи упућују на чињеницу да Лазаревићево језичко осећање ипак оперише дистинкцијом vb/израз/+инфинитив : vb/слободан лексички/+*да*+презент. То су примери са глаголом *дати* у групи примера под (aa), и — посебно — последњи примери у тој групи, које писац узима као експресивну категорију из

Digitized by Google

поетског језика („ради бисмо добре казат' гласе"). Лазаревића је на то обавезивало ништа друго до само језичко осећање за дати фразеолошки тип синтагме.

116. У закључку о датој грађи може се констатовати да су у обе прегледане врсте текста заступљене обе допуне. Уколико нумеричке односе условно изразимо на следећи начин: већи број примера = присуство (+), мањи број примера = одсуство (—), приближно једнак број примера = равномерна / неутрална употреба (Ø), добићемо следећу слику употребе ове две допуне у језику Л. К. Лазаревића:

тип синтагме /по управном члану/	А-текст инфин.	А-текст *да*П	В-текст инфин.	В-текст *да*П
(a_1) *моћи*	+	—	+	—
(a_2) *требати, морати*	+	—	+	—
(a_3) *хтети*	+	+	+	—
(b_1) *стати*	+	—	+	—
(b_2) *почети*	+	—	+	—
(b_3) *узети*	+	—		
(c_1) *комплексно неп. глагол*	+	—	+	+
(c_2) *израз у предикату*	+	—	+	+

У приповедачком (А) тексту равномерном употребом (Ø) одликују се само синтагме (a_3), тј. оне с глаголом *хтети* као управним чланом, у свима осталим писац предност даје инфинитиву као допуни. У тексту писама (В) употреба синтагми *a* и *b* типа остаје као и у првом тексту, с тим што се равномерна употреба синтагми са глаголом *хтети* мења: апсолутну предност добија допуна с везником *да* и презентом. Синтагме типа *c*, у неутралном — комуникативном контексту личног пишчевог језика, добијају обележја равномерне, дакле — неутралне употребе (+/+ = Ø). Из целокупне слике очигледно је, дакле, да у језику Л. К. Лазаревића овај тип синтагме нема стилског значаја у смислу везивања инфинитивних допуна за тип експресије, како је то у језику писаца XX века врло често.[88] Уколико би било супротно, дата условна слика нумеричких односа изгледала би друкчије: ознака+из прве колоне (леве) нашла би се потпуно у последњој (десној), показујући распоред + — — + у сваком реду од a_1 до c_2.

[88] В.: Jezik i stil Iva Andrića, Beograd 1967, 168—188.

Digitized by Google

6. СИНТАГМЕ С ГЛАГОЛСКИМ ПРИЛОЗИМА

117. У словенској лингвистици поједине вербалне и девербативне категорије, међу којима пре свега апстрактна (глаголска) именица, истицане су као несумњива одлика интелектуалног стила, који се као такав узима са вредношћу опозитума другим — примарним и примарнијим стиловима.[89] Околности, најчешће временског, начинског и узрочног типа, казују и глаголски прилози, наравно чувајући своју доминантну глаголску основу, па није необично што се, уз одређене услове, у синонимици — као попису средстава и као методу лингвистичког посматрања — сматрају као terme d'identification и падежних синтагми с глаголским именицама у зависном делу (в. т. 143—149) и неких зависних па и напоредних реченица.[90] Везујући се за управне глаголе, као зависни делови, чине посебну групу синтагми, а као такви релевантни су за одређивање природе и типа датога језика у горе дефинисаном смислу односа интелектуално : примарно. Наравно, било како да се дефинише наћени тип језика, реч није о квалитету мисли говорникових (пишчевих), већ о квалитету знакова, који је, као што је познато, потпуно независан од првога. И стање у Лазаревићевом језику индикативно је у томе смислу. Као основа анализиране грађе узети су (А) завршени приповедни текстови и (В) текстови објављених писама. Наводи се сва грађа, уз уважавање нормалног 5% одступања које је могућно због грешака у бројању.

(А) ТЕКСТ ПРИПОВЕДАЧКЕ ПРОЗЕ

118. Састоји се из девет приповедака, текстуелно завршених. У њима су употребљени следећи примери глаголских прилога и у следећем броју:

---

[89] А. М. Пешковский, Русский синтаксис, Москва 1956, 130—131.
[90] Љ. Стојановић, *Значење глаголских партиципа*, ЈФ VIII, Београд 1928—1929, 2—5.

Digitized by Google

(1) „Швабица". — Приповетка се одликује апсолутно претежном употребом глаголског прилога садашњег — на 33 примера овога прилога нашли смо само 1 пример гл. прилога прошлог.

(а) *Глаголски прилог садашњи*, јављајући се у 33 примера, употребљава се са основном својом функцијом прилошке одредбе, а са —

(аа) значењем напоредног вршења радње, које је најчешће са значењском нијансом начина на који се радња главног глагола у реченици врши:

— Ја сам пристао на трампу, *смејући* се досети (3). — Па се после цмака, *не дајући* себи никака рачуна (5). — Онда Туманов стане, *натуцајући* немачки, да прича (9). — И као *не знајући* шта ради, извуче и настави плетење (15). — *Не гледајући*, одговори (15). — Mille pardons! — /рекох/ *ритерски се клањајући* (17). — Погледа ме *протестујући* (17). — Рекох ја, *уздржавајући* смех (17). — — Као бајаги *настављајући* даље, нађем Marseillaise-у (19). — Па, као бајаги *задиркујући* ме /рече/ (19). — Баци једанпут-двапут поглед на ме, ништа *не говорећи* (22). — А на њима се чудновато заигравале светлост лампе са улице, *нижући се* у звездасте слике, *саображавајући* се осовини леденних кристала (23). — Она, *ћутећи*, пође за мном (27). — *Не говорећи* ништа, пођем даље (31). — Рече момак, учтиво *се смешећи* (31). — Рекох ја, *клањајући се* (34). — Попеску погледа мене, *слежући* раменима (46). — Макс се још гласније смејаше, *купећи* уста (46). — *Устављајући* смех, погледа по свима (47). — У тај пар уђе баба, *плачући* (50). — — И изиђем, *ћутећи*, из собе (50). — Прошао је поред мене, *гледајући* себи у ципеле (51). — Нађем је и, *паљкајући* једну по једну, потражим читаву свећу (57). — Ја пођох још даље, *не говорећи* јој ништа (27). — Рече он, *погледајући* мене (46);

(bb) значењем напоредног вршења радње, које је са значењском нијансом узрока, односно циља због којега се врши радња главног глагола у реченици:

— И, *не уздајући се* у свој глас, без збогом остај одем у своју собу (25). — *Не знајући* ни сам шта радим, извадим махраму (59). — А сада, опрезно *се чувајући* и непрестано *мислећи*, престао сам да певам песму (41). — Рече он, *мислећи*, ваљда, да ће ме на тај начин посрамити (49);

(cc) са функцијом израза, а са значењем концесивности:

— *Не гледајући* на то, био сам од то доба врло немиран (61).

Сем последњег примера, и другог примера у групи (аа), који се одликују безличном природом конструкције па отуда немају обавезног подударања субјеката главног глагола и глагола употребљеног у облику глаголског прилога, у свим осталим примерима налазимо типично књижевнојезичко стање: поред временске напоредности радњи, подударни су им и субјекти.

119. (b) *Глаголски прилог прошли*, у једином примеру:

— Она пружи руку, *обрнувши* главу (18)

одређује начин на који се врши радња главног глагола у реченици. С обзиром на то, може се утврдити да овде глаголски прилог прошли означава пре истовремену, него претходну радњу, што је, уосталом, уобичајено у данашњем стандардном језику.

120. (2) „Први пут с оцем на јутрење". — Од укупно 5 примера, сви су садашњи, и то са —

— (аа) значењем напоредности/начина:

— *Не палећи* свеће, скиде се и леже (87). — Дуго је тако стајао, *не мичући се* (88). — Брзо и целом ногом *ступајући*, изиђе напоље (88). — Нешто *шапућући*, прекрсти њиме собу (82).

— (bb) са значењем напоредности/околности:

— *Не мислећи* ништа, обучем се (83).

Глаголског прилога прошлог у овој приповеци нема.

121. (3) „Школска икона". — На 11 примера прилога садашњег налази се 1 пример прилога прошлог.

(аа) *Глаголски прилог садашњи*, у једанаест примера, употребљен је са два значења, и то —

— (аа) са значењем напоредности/начина:

— Да се у остале дане човјек *радећи* моли Богу (96). — — *Поводећи се*, уђе у собу (101), — Изведоше, *плачући*, дијете (121). — Па оста *сједећи* на кревету (131). —

— (bb) са значењем напоредности/узрока:

— А Иконија се сва ознојила *купећи* крпама крв (100). — Дуго се опирао срцу, *не хотећи* „срдити Бога" (104). — И *не видећи* попа, маче сјекиром по довратку (144). — — *Заузимајући се* за њега, *пишући и говорећи* упропастио сам своју каријеру (134). — И сами *не знајући* зашто, дадоше се у некаку тамну слутњу (130).

Digitized by Google

У свим примерима услови подударања субјеката и временске напоредности задовољени су: употреба је у оквиру књижевнојезичког стандарда.

(b) *Глаголски прилог прошли,* употребљен једанпут, и то са обличком карактеристиком *-в,* а не *-вши,* у примеру:

— Па поиздалека, *окренув се* учитељу, в и к н у (133).

означава пре свега начин на који се врши радња означена главним глаголом у реченици. Због тога је антериорност мање уочљива, а може се чак рећи да се налази на граници са напоредношћу.

122. (4)„У д о б р и ч а с х а ј д у ц и". — На 5 примера прилога садашњег налази се 1 пример прилога прошлог.

(a) *Глаголски прилог садашњи,* у пет примера, употребљен је са три значења, и то —

— (aa) са значењем напоредности:

— Те п о х и т а х д а с в р ш и м што сам имао, све *мислећи* како ћу се после спокојно у хладу одморити (151);

— (bb) са значењем напоредности / начина:

— Р е ч е она полако и *не обрћући* главе мени и и з и ђ е, опет онако *крећући* плећима (154). — Ја с т а н е м п у ц а т и у таван, добро *се чувајући* да кога не погодим (159);

— (cc) са значењем напоредности / узрока:

— А од свега ми ј е н а ј с л а ђ е п а л о *гледајући* Угричину синовицу (152).

У последњем примеру налазимо неподударање граматичких субјеката: главни глагол налази се у конструкцији са логичким субјектом у дативу, док књижевнојезичка употреба глаголских прилога захтева у управној реченици, одн. предикату субјекат у номинативу. Овај тип неконгруентности објашњен је у литератури (в.: Љ. Стојановић, ЈФ VIII, Београд 1928—1929, 2—5).

123. (b) *Глаголски прилог прошли,* у једном примеру, и то са обличком карактеристиком *-в,* а не *-вши,* употребљен је са доминантним значењем начина на који се врши радња главног глагола у реченици:

— Ваш Андрија! — р е ч е, *окренув се* мени (162).

И овде је тренутак антериорности радњи главног глагола скоро неодвојив од напоредности, што за овај тип одредбе није неуобичајено.

Digitized by Google

124. (5) „На бунару". — Употребљен је, у четири примера, само прилог садашњи, и то са значењем напоредности у којој је доминантна нијанса начина:

— Па остa сам у мраку, *седећи* на кревету и *претурајући* свакојаке мисли (183). — Беда, све *навијајући се*, уђе у своју собу (185). — И *прикривајући* љутину, рече (166).

125. (6) „Вертер". — На 30 примера прилога садашњег нашли смо један пример прилога прошлог.

(а) *Глаголски прилог садашњи*, у тридесет примера, употребљен је са четири значења, одн. значењске варијанте, и то —

— (aa) са значењем чисте напоредности:

— У чијој је кући и одрастао, *послужујући* још као ђак (226). — И полако се скидаше, *звиждућући* (218). — *Враћајући се*, назад у механу, он стаде немарно певушити (213). — Ухвати га десном руком и повуче унутра, *турајући* му чашу под нос (210). — И он оштро гледаше Васиљевића, *чинећи се* при томе равнодушним (205). — И тако *седећи* поред ње и *осећајући* неко слатко галичање, он се већ држаше за мученика части (204). — И гашаше свећу, *мучећи се* да разведри или разагна мисли (199);

— (bb) са значењем напоредности / начина:

— Па пође даље, *не осврћући се* и живо *говорећи* и *гестикулишући* (231). — И управо *не тражећи* никака даља разлога, он се опријатељи са смрћу (224). — Сви мирно и *не мичући се* гледаше. Само Васиљевић, *намигујући* на апотекара, диже свој тањир и премести га на други крај стола, *тужећи се* (206). — Ходаше поред ње равнодушно, *ширећи* ноге и *гегајући се* (206);

— (cc) са значењем напоредности / околности:

— И пође у своју собу, *смишљајући* каким начином да поново позове Младена (230). — И *мислећи* на поручниково писмо, изјави му захвалност (238). — И пођоше у пљачку, *држећи се* правца према гостионици (232);

— (dd) са значењем напоредности / узрока:

— Није управо ни обратио пажње на тога Јанка, *мислећи* да ће то бити какав пријатељ његове куће (229). — — Младен, *не знајући* зашто, готово побожно узе књигу (231). — Али се крадимице сваки час обрташе, све *мислећи* да ће га стићи њена кола (222). — И двапут пљуну, као *гнушајући се* (208). — Узела сам доста, *мислећи* да ће и

Digitized by Google

Младен доручковати (205). — Ћуташе, *бојећи се* (204). — И онда се стаде брзо облачити, *хотећи се* самоме себи начинити равнодушан (200). — *Бавећи се* тако самим собом он је се „израђивао" (191). — Труди се да заслужи те епитете, *служећи се* блутавим изразима (188).

126. Иако се у литератури узима да се овако дефинисане нијансе значења изводе из просте чињенице напоредног вршења глаголске радње исказане прилогом са глаголском радњом која је исказана главним глаголом, мора се приметити и дејство лексичке стране глагола употребљеног у облику глаголског прилога. Ако се интензитет значењске везе у групи примера под (aa) — наравно, реч је о вези између главног глагола и глагола у облику прилога — може означити као нулти (Ø), што значи да нема лексичких ограничења за комбиновање тих глагола, интензитет те везе у наредним групама расте (s_1, s_2, $s_3 \ldots s_n$). У групи примера наведених под (dd) то се сасвим јасно види.

127. (b) *Глаголски прилог прошли* — у једином примеру:

— Па седе, *окренувши се* леђима прозору (206).

— употребљен је са доминантним значењем начина на који се врши радња главног глагола у датој синтагми. И овде је граница између антериорности, која је у основи значења гл. прилога прошлог, и напоредности скоро немерљива.

128. (7) „Све ће то народ позлатити". — На 17 примера глаголског прилога садашњег нашли смо 8 примера прилога прошлог.

(a) *Глаголски прилог садашњи*, у 17 примера, употребљен је са четири значења, одн. значењске варијанте, и то —

— (aa) са значењем чисте напоредности:

— Рече војник, исто онако *поздрављајући* капетана (265). — Војник, с муком *придржавајући* штаку, скиде капу (265). — Викну војник милостивно, *окрећући се* на једној нози и *подупирући се* штаком (264). — Настављаше Благоје, *гледајући* непрестано у место (261). — Истрчаваше поново напоље, *упирући* поглед. Чибук је непрестано држао у зубима, *палећи* лулу (250);

— (bb) са значењем напоредности / начина:

— *Зверајући* на све стране, он протрча (264). — Рече војник, *састављајући* ногу и штаку (263). — Благоје склони најпре ону столицу, *псујући* (253). — Поново је напунивши и *палећи*, настави преко чибука (252). — Пођоше и кочијаши, *нудећи* се да по два гроша возе у варош (249). — Већ

Digitized by Google

пође са својим маленим друштвом пешице, *окрећући* час по леђа (249);

— (cc) са значењем околности:

— Долази чак с позиције на лађу, с тешком муком *измољавајући* допуштење од команданта (260);

— (dd) са значењем напоредности / узрока:

— Он га гледаше правце у очи, *не смејући* никако спустити очију (264). — Свет се расклони у два реда, *пуштајући* инвалида (263). — Тамо му је била жена код матере, *чекајући* да се ослободи бремена (259).

129. (b) *Глаголски прилог прошли*, у 8 примера, употребљен је са четири значењске варијанте, и то —

— (aa) са значењем чисте антериорности:

— Тек око поноћи он се извали на клупу, *бацивши* најпре још један поглед на лампу (261). — Поново је *напунивши* и палећи, настави преко чибука (252);

— (bb) са значењем антериорности / начина:

— Рече војник *дотакавши се* по војнички капе (236). — — Оде пешице, *заметнувши* пут на раме (249);

— (cc) са значењем антериорности / околности:

— И на Благоја, који хркаше, *туривши* главу међ' ноге и *пруживши* обе ноге напред (261);

— (dd) са значењем антериорности / узрока:

— Он се протрља по челу, *хтевши разагнати* ове мисли (261). — И погледа по столу, *хтевши се налактити* (253).

Осим у првој групи примера (aa), где се значење своди само на временске односе двеју радњи, оне у облику глаголског прилога прошлог и оне у предикату (главни глагол), те тако имамо чисту антериорност, у осталим групама, због присуства и других значењских елемената (начин, околности, узрок), може се рећи да се у прилогу садржана антериорност заправо налази на граници напоредности.

130. (8) „Ветар". — На 13 примера глаголског прилога садашњег нашли смо 3 примера глаголског прилога прошлог.

(a) *Глаголски прилог садашњи*, у 13 примера, употребљен је са три значењске варијанте, и то —

Digitized by Google

— (aa) са значењем чисте напоредности:

— И не жаљаше ништа, *говорећи* (280). — И окрете се мени, оштро ме *гледајући* у очи (303). — Нареди нешто помоћнику, *називљући* болеснике познатим начином (275). — — Баш сам ја, *шетајући* по ходнику, почео о томе размишљати (271). — Видео сам за тренутак цео свој живот, *не изузимајући* ни мој јучерањи сан (299);

— (bb) са значењем напоредности / начина:

— Причала је много... *севајући* њеним благим и озбиљним очима (282). — Али сам се опет, грчевито и весело *копрцајући се*, предавао њој (291). — Само је понеки пут, *предишући* испуштала речи (295). — И *млатајући* рукама и *превртући* очима, покушах дага упитам (274);

— (cc) са значењем напоредности / околности:

— Те ноћи ја сам с мајком провео у кревету *седећи* (278). — Поклони се онако *седећи* на кревету, па, *гледајући* преко главе моме другу, одговори (273).

Последњи пример у групи под (aa) представља, описивани у литератури,[91] случај глаголског прилога садашњег чији је субјекат неодређен, јер се не може узети да је у питању исти субјекат и у главном делу *(видео сам цео свој живот)* и у одредбеном — прилошком делу *(не изузимајући ни мој јучерањи сан)*.

131. (b) *Глаголски прилог прошли*, у три примера:

— Јоца, познатим маневром, *запевши* нокат од палца за секутић и *одапевши*, даде ми знати: „Хич!" (274). — Причала је много. Пола кроз сузе, пола, опет, *намргодивши се* (282) —

— употребљен је са значењем начина на који се врши радња главног глагола. И у овоме случају, управо због доминантног другог а не временског значења, антериорност прилогом означене радње скоро се и не види. Глаголски прилог прошли, као и у навођеним већ сличним примерима, синониман је увелико са глаголским прилогом садашњим.

132. (9) „Он зна све". — На 31 пример глаголског прилога садашњег употребљено је 3 примера прилога прошлог.

(a) *Глаголски прилог садашњи*, у 31 примеру, употребљен је са четири значењске варијанте, и то —

— (aa) са значењем чисте напоредности:

— И поређасмо се по плоту, *чекајући* преплашено *казујући* поносито руком на књиге (315). — Павле се сваки час

[91] В.: М. Стевановић, Савремени српскохрватски језик, II, Београд 1969, 715.

Digitized by Google

обзираше, *погледајући* час по у кола, *надајући се* зар, па *бацајући* после поглед на нас, *читајући*, ваљда, с наших лица (322). — У собу улете Вучко, *вукући* за собом доктора (325). — — Рече Илинка, *вадећи* из џепа и *дајући* му полутак (330). — — Она се смеје детињасто и *стежући* песнице (335). — И напусти бојни ред, *претећи* (306);

— (bb) са значењем напоредности / начина:

— *Шишкајући* коње, *ћутећи* и невесело пођосмо уз кола (322). — Викну Вучко, некако *кличући* и *гледајући* у небо, сиђе с кола, очигледно *не разбирајући се* (324). — — Рече Вучко *шапћући* (330). — Као дете *подигравајући*, истрча из кухине (330). — Поче он, онако лудачки *дерући се*, читати (336). — Па нас повија, *дерући се*. — Полетесмо сложно напред *вичући* „Јуриш!" и *лупајући* каменицама (306);

— (cc) са значењем напоредности / намере:

— Као *крију̂ћи* је, тури је на прси (334);

— (dd) са значењем напоредности / узрока:

— Рогуши и фркће, *знајући* да ће га Вндак пустити да прескаче (319). — „Престројавали се", *слушајући* Павла, који је јахао неколико корачаја напред и, *правећи се* старешина, командовао (319). — Ваљда *видећи* колико му се дивимо, полетео би час на једну, час на другу страну (319). — Све више *долазећи у ватру*, поче лупати руком (331). — А *не знајући* зашто, он осети (332). — Вучко, наш цар, *видећи* да код наших трупа нагло опада морал командује „јуриш" (306).

133. (b) *Глаголски прилог прошли*, у три примера, употребљен је са три значењске варијанте, и то —

— (aa) са значењем антериорности:

— Рече Видак, *позеленевши* (309);

— (bb) са значењем антериорности / начина:

— Те њима увеза Видаку обе руке, па, унакрст на леђа *притврдивши*, укрути унеколико десни зглавак у рамену (327);

— (cc) са значењем антериорности / узрока:

— И, *хтевши*, *ваљда*, *да ме превари*, учини се да ме не види (313).

Digitized by Google

И у овим примерима применљива је констатација граматичара о томе да глаголски прилог прошли „не означава само радњу која претходи радњи другог глагола, већ и потпуно истовремену радњу,"[92] што значи, како смо напред истицали, да сваки од ових гл. прилога прошлих може бити синоним са глаголским прилогом садашњим.

(В) ТЕКСТ ПИСАМА

134. Састоји се од 26 објављених, у издању дела из којег ексцерпирамо грађу, писама писаних у времену од 1871. до 1890. године. Стање употребе глаголских прилога у њиховом језику приказаћемо делећи их у две групе — према природи датог (микрокон-) текста. Ове две групе, иако је у обема реч о саопштавању, имају своје одлике које их у принципу разликују као стилски одвојене, и у језичком инвентару већ одређене, целине. Подела нађених примера глаголских прилога према одликама тих група, тј. (1) групе текстова обележених приповедним елементом и (2) групе текстова обележених конвенционалним елементом, — не значи и механичко условљавање учесталости датог прилога врстом текста, него само опис стања.

135. (1) Текст писама са елементом приповедања. — С обзиром на природу читавог књижевног рада Л. К. Лазаревића, није необично што сва наведена писма имају приповедачког елемента у великој мери. Од укупно 11 примера глаголских прилога, 10 су примери гл. прилога садашњег, а 1 је гл. прилог прошли.

(а) *Глаголски прилог садашњи*, у тих 10 примера, употребљен је са пет значењских нијанси, и то —

(аа) са значењем чисте напоредности:

— Видео сам и Катицу како се врти *играјући* (П. 497);

(bb) са значењем напоредности / начина:

— Сладих у Таранту, *уздишући* (П. 491);

— (сс) са значењем напоредности / околности:

— И пуштам да мирно теку дани, *чекајући* (П. 487). — — Ја сам му учинио визиту, *не слутећи* какав ће страшан утисак учинити на ме (П. 519);

— (dd) са значењем напоредности / узрока:

— А *познавајући* наше лекаре, смем рећи (П. 486). — — И *држећи* тако, казаћу још само (П. 500). — Иструлио сам *седећи и ништа не радећи* (П. 521);

[92] Ibid., 727.

Digitized by Google

— (ее) са значењем напоредности / намере:

— Он хоће да *у с р е ћ и* људство *уништујући* га; а то опет хоће да *п о с т и г н е обустављајући* извршење (П. 526).

136. (b) *Глаголски прилог прошли*, у једном примеру, који овде наводимо:

— Па *дочекав* лепо време, *к р е н е м о с е* лађом (П. 493) —

— употребљен је са својом типичном функцијом „временског одређивања радње, односно стања означеног управним глаголом", означавајући „радњу која се извршила пре радње (стања) предиката у односу на који се употребљава".[93] Ту је апсолутно заменљив временском реченицом „пошто смо дочекали лепо време".

137. (2) *Т е к с т п и с а м а с к о н в е н ц и о н а л н и м е л е м е н т о м.* — Реч је о тексту завршетка писама. Писац је употребио само један од глаголских прилога —

(а) *глаголски прилог садашњи*, у шест примера:

— *Притискујући* те на груди, *ж е л и м* ти среће и здравља (П. 488). — *Праштајући се* сад с тобом, *ж е л и м* да те сањам (П. 489). — *Поздрављајући* вас и *љубећи* по хиљаду пута заједно с децом, *ј е с а м* ваш брат Лаза (П. 499). — *Љубећи* вас с децом и *поздрављајући* вас по хиљаду пута, *ј е с а м* ваш Лаза (П. 503).

У свим овим случајевима глаголски прилог садашњи употребљен је са својим примарним, и типичним, значењем и функцијом прилошке одредбе главног глагола у предикату. Он ту радњу одређује као напоредну с радњом коју сâм, као глаголски облик, означава, и тиме ствара трансформационе могућности изражене као претварање гл. прилога у напоредну реченицу („притискајући те на груди, желим ти среће и здравља" → „притискам те на груди и желим ти среће и здравља").

138. Дата грађа, статистички обрађена, потпуно потврђује констатацију граматичара да је употреба глаголског прилога прошлог „у српскохрватском језику неупоредиво ређа од употребе глаголског прилога садашњег",[94] те да се — као важни за одређивање језичке слике датога писца — могу у анализама присуства, функција и значења као довољно индикативни узимати и само примери глаголског прилога садашњег. Тако, узимајући за класификацију распоред (и

[93] Ibid., 725.
[94] Ibid., 724.

Digitized by Google

инвентар) партиципа садашњег који је дао Љ. Стојановић, са корекцијама које уноси савремена граматика,[95] добијамо следећу слику употребе у језику Л. К. Лазаревића:

синтаксичка категорија (по субјекту — по виду — по функцији)	А-текст	В-текст
(1) исти субјекат регенса и детер.	+	+
(2) регенс+детер. неодређеног S	+	+
(3) регенс и детерм. без субјекта	+	+
(4) регенс са S у дативу+детерм.	+	+
(5) регенс са S у акуз.+детерм.	—	—
(6) регенс и детерм. се не подударају у броју S	—	—
(7) регенс са S у једн.+детерм. са S у множини	—	—
(8) регенс и детерм. са глаголима истог — несвршеног вида	+	+
(9) регенс и детерм. с различитим S	—	—
(10) партицип у придевској функцији	—	—

139. Слика која вреди за књижевни језик у целини (дијахронички), с обзиром на број означених категорија од 10, у језику Л. К. Лазаревића, у обе врсте текста, мења се утолико што се број смањује за половину утврђених категорија употребе. Посебно је уочљиво, да због те уочљивости наведемо, иако не иде у област која се у овој монографији обрађује (већ у творбу речи), — одсуство партиципа у придевској функцији, који су у књижевном језику иначе сасвим уобичајени. Да тај факат наведемо као негативан у датој слици, дозвољава нам стање у Лазаревићевом језику. У њему, наиме, сем делимично или потпуно лексикализованих примера, као *узнемирујући* гласови (394), *лежећи* новац (90), *врућ* (304), *свемогући* (285) и сл., и једног усамљеног примера, који писац даје у наводницима:

> — Па онда, брате си га мој, „о слаткој тузи и тужном весељу", „*жуборећем* поточићу", „успављивом гласу звона" и т.д. и т.д. (Швабица, 40) —

— других примера за такву службу глаголских прилога нема. У томе погледу, дакле, Лазаревићев језик представља прави народни језик, без артифицијелног наноса, који се — истина — оснива на језичкој могућности употребе партиципа у функцији придева, али који се налази са већом фреквенцијом само код писаца чији језик, намерно (стил) или ненамерно (несигурно језичко осећање), има и других (књишких) елемената, осим основног, народног језика.[96]

[95] Љ. Стојановић, ЈФ VIII, Београд 1928—1929. М. Стевановић, Савремени српскохрватски језик, II, Београд 1969, 707—731, и *Попридевљавање глаголског прилога на -ћи*, ЈФ XVIII, 1—4, Београд 1949—1950, 55—85, где се изричито констатује мера употребе овог облика у језику Л. К. Лазаревића као адекватна народној.

[96] М. Стевановић, *Попридевљавање глаголског прилога на -ћи*, ЈФ XVIII, 1—4, Београд 1949—1950, 55—85.

Digitized by Google

Ана брзо поче *некакав други разговор* (Шв. 36). — Уздржавајући *смех* (Шв. 17). — Ја немам права поставити вам *тако питање* (Шв. 47).

Као и дати тип (а), и овај је сасвим уобичајене фреквенције, те се не мора доказивати количином ексцерпиране грађе.

(с) *Конструкција с глаголском именицом у падежу за означавање околности*

143. Схематска ознака ове конструкције је $S/P(_g/_d/_a/_i/_l)$, где индикатори *g/d/a/i/l* представљају одговарајући падежни облик (генитив, датив итд.), а остварена је у типским примерима:

Ја сам се опрезно клонио *сваког диферентног разговора* (Шв. 25). — Тог вечера *после вечере* играли смо даме (Шв. 12). — И обоје се предадоше *највишем уживању* (Верт. 196). — Оне се скупише *у тајну седницу* (Нб 174). — — Ја сам пристао *на трампу* (Шв. 3). — Ја хтедох да окренем све *у шалу* (Шв. 30). — Почех *кроз усиљен смех* (Шв. 30). — У тај пар цијела школа *с ужасном праском* грунну о земљу (Ши. 144). — Читао сам га *под утисцима* (Шв. 3). — *На уласку* у кућу истрча пред њега (Верт. 220).

Лазаревићева употреба ових конструкција креће се у оним границама у којим и у данашњој фази књижевног језика. Отуда у дате три схеме: (а) $S \rightarrow \ldots P_{vb}$, (b) $S \rightarrow \ldots \leftarrow P_s$ и (с) $S/P_s/_d/_a/_i/_l$, апстрактна именица се налази у положају који дозвољава заменљивост са било којом другом именицом, под условом, наравно, да је то компатибилно са целокупним значењем речи којој је било субјекат (а), било објекат (b), било каква одредба/допуна (с).

144. За дефиницију посебног језика (стила), међутим, сви примери датога типа нису релевантни, посебно они под (а) и (b), и то у случају када глаголи којима су субјекти, или објекти нису са инхоативним обележјем. Из овога је логичан закључак да је група (с), за дату дефиницију, најзанимљивија, а њу ћемо дати подељену по падежном облику у којем се апстрактна именица налази.

(c_1) *Глаголске синтагме с апстрактном именицом у облику генитива* (S/P_g), у две варијанте синтаксичког низа:

— без предлога:

— Ја сам се опрезно клонио *сваког диферентног разговора* (Шв. 25). — После се сети *онога безначајног цмакања* (Вер. 197) и

Digitized by Google

— са предлозима:

— А она да свисне *од плача* (Пј. 72). — Што се час пô завраћа *од смеха* (190). — Поп *од радости* ни говори, ни' ромори (Ши. 135). — Али песница, *без његова питања и одобрења*, лўпи о пањ (Нб. 169). — И бог зна до које би мере оне издржале *без роптања* (Нб. 173). — Друкчији је данас свијет, него што је био *за твоје младости* (Ши. 117). — Који је био залечен још давно *пре њена поласка* у Готу (Шв. 14). — *После ручка она* села код прозора (Шв. 17). — — *После кратког разговора* начини ми она комплимент (Шв. 32). — А *послије службе* весеље на све стране (Ши. 100). — *Послије ручка* много се штошта владика с попом разговарао (Ши. 115). — Тог вечера *после вечере* играли смо даме (Шв. 12) —

— у синтаксичко-семантичкој су служби обележавања аблативних односа потицања радње, одн. стања управног глагола (без предлога), одн. обележавања узрочних, временских или околносних односа (синтагме с предлозима). И једне и друге дозвољавају трансформацију апстрактне именице, одн. синтагме с њом у реченицу. Већи број примера, са анализом језичких и ванјезичких битних обележја, дали смо у одговарајућим поглављима именске детерминације глагола, нпр. у синтагмама узрочно-циљних односа (в. т. 32—33), одн. у синтагмама временских односа (в. т. 73, 83, 85, 90).

145. (c_2) *Глаголске синтагме с апстрактном именицом у облику датива* (S/P_4) у језику Л. К. Лазаревића јављају се у беспредлошкој синтаксичкој варијанти:

— И предавао се *мислима* пуним чежње (Вер. 195). — — И обоје се предадоше *највишем уживању* (Вер. 196). — — Као да му сметаше *мишљењу* (Вер. 220).

Синтаксички — реч је о допунама типа даљег објекта, трансформационо, са гледишта генеративне могућности — реч је о реченичком садржају, одн. о могућности замене реченицом експликативно-намерне природе (нпр.: → „сметаше му да мисли"). Што се екстралингвистичких чинилаца тиче, може се рећи да је реч о стилски неутралној категорији и у Лазаревићевом језику. Наравно, под условом да се констатује претежност такве синтагме у Лазаревићевим текстовима чије теме нису везане за фолклорне мотиве.

146. (c_3) *Глаголске синтагме с апстрактном именицом у облику акузатива* (S/P_4). — Материјал ћемо поделити прво према присуству/одсуству предлога, остављајући по страни случајеве где имамо апстрактну именицу као објекатску допуну инхоативних глагола (в. т. 140 *b*).

(1) *Акузативна допуна без предлога* — заступљена у Лазаревићевим примерима типа:

Digitized by Google

— Има *предосећање* (Позл. 260). — А Макс има *седницу* (Шв. 37) —

— трансформабилна је у првом случају у реченицу са глаголом истог корена који је и у глаголској имениці, а у другом има несумњиву замену у реченици с глаголом *бити* + $\frac{\text{на седници}}{\text{у седници}}$ /ргаер.+Асс./. Како је употребљена, у Лазаревићевом језику, представља несумњиви германизам, те према томе и нанос изван уобичајених Лазаревићевих (народних) извора. При томе, комуникативног је типа, тј. спонтана и стилски неутрална, што значи нормална за Лазаревићево језичко осећање.

147. (2) *Акузативна синтагма с предлозима*, у своме синтаксичко-семантичком погледу обрађена и напред, у синтагмама именске детерминације глагола (в. т. 12, 14, 38, 62, 65, 86, 92), са апстрактном именицом у томе падежу појављује се —

— са предлогом *за:*

— Да се спремам *за некакав бој* (Шв. 58). — *За казну*, он је тури у ћубе и уједе је (Нб. 169);

и са означавањем односа намене, а могућношћу трансформације у експликативно-намерну реченицу (в. т. 132);

— са предлогом *кроз:*

— По која реч јасно зазвони *кроз вечерњу тишину* (Нб. 167). — Само што му се и *кроз смех* и *кроз плач* у нејасној слици показује Анока (Нб. 168). — И *кроз плач* говорити (Нб. 169). — И *кроз стид*, а сасвим протегнуто, одговори (Нб. 177),

и са означавањем односа околности, одн. начина, а могућношћу трансформације (сем првог примера) у одредбе глаголског карактера (→ „смејући се", „плачући", „стидећи се" и сл.);

— са предлогом *на:*

— Да мислим *на излазак* (Шв. 54). — Да сте ви пристали *на моју молбу* (Шв. 47). — Бисте ли пристали на *моју молбу* (Шв. 47). — Кад не смем да мислим *на женидбу* (Шв. 43). — Мора огуглати *на овака питања* (Шв. 33). — *На доручак, ручак* и *на вечеру* скупљамо се у трпезарији (Шв. 3). — Да ће ме звати *на дуел* (Шв. 6). — — Доводиш *на чудноватe мисли* (Шв. 16). — Ја ћу и сам тебе ставити себи *на расположење* (Шв. 49). — Ја сам пристао *на трампу* (Шв. 3). — И позове *на покајање* (Шв. 97). — Не односише *на говор* г. Недића (Верт. 192). — Јан-

Digitized by Google

ко развуче лице *на оно облигатно смешење* (Верт. 201). — — И вадио је *на захтевање* час четири кеца, час четири џандара (Верт. 193). — Немој-де ми пристајати *на муку* (Ши. 133),

и са означавањем односа који иду од оних у синтаксичко-семантичкој сфери даљег објекта, до оних где значење процесуалности које носи глаголска именица у датоме падежу основна просторна значења, преко границе основног и пренесеног значења, доводи до трансформационе могућности преласка у експликативно-намерну реченицу (нпр.: → „пристао да се трампим");

— са предлогом *под/пред/у:*

— Ставила *под његову заштиту* (Верт. 196). — Дан *пред полазак* мућкају се жене по поповој кући (Ши. 118). — Ја хтедох да окренем све *у шалу*. Почех кроз усиљен смех (Шв. 30). — Оне се скупише *у тајну седницу* (Нб. 174). — Све се обукло *у неку тајну свечаност* (Нб. 186). — Поп заћута и даде *се у мисли* (Ши. 117). — После опет удари *у плач* (Нб. 168). — Па бризну *у плач* (Шв. 68). — Увече је позовем *у шетњу* (Шв. 26). — Понуди ми *у откуп* албум Помпеја (Шв. 3). — Поп разбуди Мића, који *у скок* оде баба-Иконијиној кући (Ши. 99). — И Бог зна не би ли се он и упустио *у декламовање* (Верт. 238) —

и са означавањем односа који иду од оних који су у сфери временских значења до оних који су у сфери значења других, мање или више одређених околности. Заправо се у овој категорији детерминатива сукобљавају два нивоа односа глаголске радње управне речи према глаголској именици која, синтагматски, с њом чини номиналну конструкцију. Основно значење предлога, које је просторно, комбиновано је са процесуалним основним значењем глаголске именице. У томе — читава конструкција прелази у област конструкција с пренесеним значењем, те је према томе реч о фигури метафоре.[98] Екстралингвистички узето, Лазаревићев се језик овде интелектуализује изванфолклорним наносом језикâ у контакту (германско-словенском), и то — што је природни ток усвајања језичких црта — са почетком у језику појединаца, одн. у стилској реализацији језика дате заједнице.

148. (c_4) *Глаголске синтагме с апстрактном именицом у облику инструментала* (S/P_i). — Јављају се и у језику Л. К. Лазаревића у два облика: (1) са инструменталом без предлога и (2) са инструменталом с предлозима. Поред напред обрађених таквих синтагми

[98] Ово је истовремено и суптилан и довољно индикативан одјек стила епохе која је претходила Л. К. Лазаревићу, тј. романтизма, који је најтешње везан са метафором (в. R. Jakobson, *The Metaphoric and Metonymic Poles*, Fundamentals of Language, 'S-Gravenhage 1956, 81).

Digitized by Google

за означавање временских, узрочно-циљних и околносних односа (в. т. 39, 41, 77—78, 94), овде ћемо дати оне које су обележене битним номиналним карактером. Такве су —

(1) инструменталне синтагме без предлога:

— У цркви се *пјесмом* слави име божје (Ши. 131). — — Притисну пола села а све *благочастивим намјештењем* (Ши. 134). — Мара стала на врата, па гледа *неким широким погледом* (Ши. 135). — *Ходом* прођосмо поред нове, велике, зидане школе (Ши. 149) и сл. тога типа,

које имају могућност трансформације дате номиналне конструкције у праву реченичну конструкцију (→ „у цркви се пева и тако слави име божје"), или у конструкцију са изразитијим глаголским одређивањем (детерминацијом) главног глагола у реченици (→ „у цркви се певајући слави име божје");

(2) инструменталне синтагме с предлозима:

— с предлогом *под:*

— Читао сам га *под утисцима* (Шв. 3).

— с предлогом *с/са:*

— У тај пар цијела школа *с ужасном праском* груну о земљу (Ши. 144). — Јанко, *с неким тајним осећањем* од кога је дрхтао, отвори широм врата (Верт. 217). — Марија *с неком побожношћу* гледаше у свога мужа (Верт. 243). — Отпоздрави га *с неком ватреном искреношћу* (Верт. 201). — — Како ли је она тада *с поуздањем* ставила под његову заштиту (Верт. 196). — То сам казао *с доста осећања* (Шв. 14). — А Ана је, наравно, увек ту *с радом* или *са забавом* (Шв. 4). — И *с поузданошћу и праведном срдњом* псује (Верт. 189). — *С бојажљивошћу* прилазе људи и жене бунару (Нб. 185). — *Рече* она *с некаком детињском равнодушношћу* (Шв. 28). — Можете мислити *с каквом* сам *радошћу* примио Угричићеву понуду (Хајд. 152),

које се обично разврставају, прве (са предл. *под*) — у синтагме за означавање околности под којима се радња управног глагола врши, а друге (са предл. *са*) — у синтагме за означавање начина на који се радња управног глагола врши.[99]

Са гледишта генеративних могућности, и овај тип синтагме истога је типа као и синтагма с инструменталом без предлога, а са гледишта могућности које уноси комбиновање основног процесуалног

[99] М. Стевановић, Савремени српскохрватски језик, II, Београд 1969, 440—441.

Digitized by Google

значења са основним конкретним значењем предлога (*под, над, пред, са* и др.), и ова конструкција може прећи у област конструкција са обележјима метафоре (в. т. 147).

149. (c_5) *Глаголске синтагме с апстрактном именицом у облику локатива* (S/P_l). — У Лазаревићевом језику ове се синтагме могу јасно поделити по садржају односа који се јавља између управне глаголске речи и апстрактне именице у локативу на 5 група:

(1) *Синтагме општијих околности,* са примерима типа:

— *На растанку* руковао се с Младеном (Верт. 247). — — *У таком разговору* затече их већ и вечерње (Верт. 239). — — И *у целом том свом делању* он ниједанпут не покуша да дâ себи рачуна (Верт. 225). — А он *у екстази* продужи своје ходање крај ње (Верт. 196). — Није ни себе заборављао *у својим причама* (Верт. 188). — *У њену држању* било је нечега заповедничкога (Нб. 173). — *На уласку* у кућу истрча пред њега (Верт. 220) —

— синтагме, дакле, у којима се радња обележена управним делом (метафорски) смешта у „простор" онога појма који је обележен глаголском именицом.

(2) *Синтагме временских односа,* са примерима типа:

— *При свршетку* добијем заповијест (Ши. 148). — Сутра-дан *по пијанству* Арсенову, дође Благоје Радојци (Нб. 171). — *По свршеном послу* прави се с непријатељем уговор мира (Верт. 187). — И никад се не чуди *по свршеном вучењу* (Верт. 260) —

— синтагме у којима је доминантан чинилац процеса издвојен као време, у односу на које радња управног глагола пада или као паралелна, или као постериорна. По датоме чиниоцу, природно, ове се синтагме укључују у синтагме за обележавање временских односа (в. т. 69), али се трансформационо укључују у номиналне конструкције са могућношћу чисто глаголских остварења (→ „пошто се Арсен напио, дође Благоје Радојци" и сл.).

(3) *Синтагме везаних околности,* са примерима типа:

— Нарочито уживаше *у својој „мирноћи"* (Верт. 225). — И уживање *у сазнавању* најскривенијих мисли у човеку (Верт. 226) —

— синтагме у којима је доминантан однос веза процеса означеног глаголском именицом са субјектом управног глагола, који је медијалан по роду.

Digitized by Google

(4) *Синтагме објекатско-начинског односа,* са примерима типа:

— Ако умрем, немој ме *по злу* п о м и њ а т и (Нб. 182). — — Јанко већ п о ч е *по пропису* у р е ђ и в а т и своје ствари (Верт. 225) —

— у којима доминирају устаљене (петрифициране) лексеме, те се тако сврставају у језичке јединице граматичког нивоа који је условљен лексичким нивоом. Као такве, ове синтагме чине прелазну категорију у правцу значења и односа који се обележавају наредним типовима синтагми.

(5) *Синтагме устаљених односа,* са примерима типа:

— Ј е с а м л и вам *на сметњи?* (Верт. 202). — А што с т е нам *на сметњи* (Верт. 202). — Б и о чова *на дуелу* (Шв. 45). —

— Ја вам с т о ј и м у сваком погледу *на расположењу* (Шв. 49),

— које представљају праве изразе, и које су као такве ограничене у оба правца: и у правцу избора управног глагола, и у правцу избора глаголске именице која са њим чини синтагму. Са трансформационога гледишта, одн. могућности генерације, њихова се схема може дати као: → „да ли вам сметам". А она свакако и одговара типу изражавања који је у основи и језика Лазе К. Лазаревића. Ова последња констатација, с друге стране, сигурно садржи и нашу претпоставку да је употребљени тип синтагме (номиналне конструкције), као и неки раније спомињани (в. т. 137), заправо нанос језика у контакту (германизам).

(d) *Експресивни тип синтагме с глаголском именицом*

150. Овај је тип, као и у језику других писаца, одређен условно, а онда му је нађено место и у периодизацији пишчевог језика, тј. у одређивању његовог односа према наслеђеној, с једне стране, и будућој (у односу на време пишчево) фази језика. Тип обухвата две синтаксички супротне структуре, једну са глаголском именицом као субјектом (граматичким) и једну са глаголском именицом у функцији објекта управног глагола.

(1) Тип са глаголском именицом у функцији граматичког субјекта представљен је у примеру:

— С т о ј и нас *вриска,* а мој бабо ништа (Пј. 71),

у којем се стање означено апстрактном именицом, која је субјекат инхоативном глаголу (стојати, стати), приписује појму с именом у

Digitized by Google

облику акузатива.[100] Обележен је релативно слободним избором глаголских именица, при чему је Л. К. Лазаревић употребио именицу која не означава унутарње расположење, као и типично дијалекатским карактером,[101] што саму синтагму ставља у систем књижевног језика који је још у фази Вуковог и вуковског времена. Али, таква његова обележеност, иако је могла бити динамични слој у језику Л. К. Лазаревића, слој који би по дефиницији[102] имао све услове да генерише тип синтагме: *глад ме, радост ме, жеља ме, нада ме,* тј. тип чисто фолклорног елемента, какав налазимо у језику писаца XX века који га употребљавају као експресивно стилско средство,[103] — ипак није дала такве резултате, осим клишеа типа: *Мене као стид* (Вет. 268). То значи да у језичком осећању Лазаревићевом, управо зато што је оно гранично према фази када настаје новија етапа модерног књижевног језика, дата конструкција има обично, комуникативно — стилски необележено — оптерећење.

151. (2) Тип са глаголском именицом у функцији граматичког објекта управног глагола представљен је у примеру:

— Тако они б р и г а ј у *бригу* (Ши. 120),

у којем је глаголска именица унутрашњи објекат управног глагола. Као таква, синтагма *бригају бригу*, заправо, иде у категорију морфосинтаксичких секвенци изразито фолклорног карактера, којој више од термина *унутрашњи објекат* одговара термин а л т е р н а ц и ј е на морфосинтаксичком нивоу, и чији је класични пример који налазимо у народној песми: *Град градила три брата рођена.* Л. К. Лазаревић, с обзиром на границе његовога језичког осећања, не генерализује такву синтагму даље од конвенционалног типа као што је у примеру:

— Док Мара с п а в а тврдим *сном* (Ши. 120) —

— са синтагмом у којој се, у инструменталној синтагми с глаголом и апстрактном именицом, подударају, бар у ограниченој (пре свега значењској) мери, корени лексема *спавати* и *сан.*

152. Конвенционалност Лазаревићевог поступка, па тиме и језика, поготову је видљива када се утврди да је велики део његовог приповедачког текста мотивисан фолклорним темама, а да у томе тексту нема алитерације на морфосинтаксичком нивоу као што је,

---

[100] В. сличне примере које наводи Б. Даничић, Српска синтакса, Београд 1858, 407.

[101] И. Стевовић, *Две сродне синтаксичке конструкције,* НЈ н. с. XVI, 1—2, Београд 1967, 82.

[102] В.: Ж. Станојчић, *Прилог тумачењу конструкција типа глад ме,* НЈ н. с. XVIII, 3, Београд 1970, 165—168.

[103] В. нпр. у језику М. Настасијевића, НЈ н. с. XVIII, 3, 1970, 162—168.

Digitized by Google

нпр.: *Трагаху, и не показа се трага. — Па нека му Сида пресуди, кад већ живот јој сатирати живо. — Баволасто се и на увојке из целе ње унапред насмеши даље кружење тајне. И тако заокружих годину. — И све тако до у бескрај. А ево краја.* Такви су примери узети из језика XX века, тј. из језика писца чији су текстови такође мотивисани фолклорном темом par excellence (М. Настасијевић[104]), али чији је израз у томе погледу неконвенционалан, и у томе смислу — изразито продуктиван, ако и није прихваћен и развијен у целовиту етапу одговарајућег времена, као што је Лазаревићев језик био за своје време, па и будућу за њега фазу језика.

[104] Ibid., 162—168.

Digitized by Google

С. ИМЕНСКА ДЕТЕРМИНАЦИЈА ИМЕНСКИХ РЕЧИ

153. У српскохрватском стандардном језику дата детерминација, као и у другим словенским језицима, може се дефинисати као обележавање односа међу предметима које се врши, углавном, помоћу два структурна типа: синтагмом у којој именица у зависном падежу одређује другу именицу, и синтагмом у којој деноминативни придев одређује управну, „другу", именицу.[105] Сасвим прецизно, инвентар синтагматских средстава с тако одређеном функцијом у српскохрватском језику има четири елемента, које ћемо представити типом и примерима из језика Л. К. Лазаревића као:

a-тип: деноминативни придев одредба је дате именице, што чини синтагму као што је: л и ц е *господичино / господичино* л и ц е; *црквена* в р а т а / в р а т а *црквена; школски* с т а р ј е ш и н а / с т а р ј е ш и н а *школски* и сл.;

b-тип: именица је одредба дате именице, што чини синтагму конгруентну само у падежном облику као што је: *господин* ч о в ј е к / ч о в ј е к *господин; људи стручњаци / стручњаци* л ј у д и и сл.;

c-тип: именица у зависном падежу је одредба дате именице, што чини синтагму чија је секвенца представљена са $N_1+N_2(_g/_d/_a/_i/_l)$, тј. примерима као што су: *контракт* (N_1) *пријатељства* ($N_2/_g$); *брат* (N_1) *јој* ($N_2/_d$); *пећ* (N_1) *за хлеб* ($N_2/_a$) и сл.;

d-тип: именица у зависном падежу је одредба/допуна датог придева, што чини синтагму чија је секвенца представљена схемом једнаком схеми *c*-типа, тј. примерима као што су: *пун* (N_1) *шишарке* ($N_2/_g$); *слаб* (N_1) *у географији* ($N_2/_l$) и сл.

141. Прва два структурна типа, заједно са својим апозитивним варијантама,[105] представљају — како се у наведеној расправи истиче

---

[105] В. А. Белошапкова, Изменения в системе словосочетаний в русском литературном язике XIX века, Москва 1964, 130.

[106] В. потпун попис у расправи проф. М. Стевановића, *Карактер одредаба самосталних речи и разлике међу њима*, ЈФ XXIII, 1—4, Београд 1958, 23—34.

Digitized by Google

(в. напомену 105) — историјски стабилну одлику словенских језика, па и нашега, и као такви представљају поливалнетну вредност када се одређују односи између појмова означених управним делом синтагме и основном именицом изведеног придева. С обзиром на то, није погрешно давати им примарни значај и дијахронички, а поготову синхронички — са гледишта њихових генеративних могућности: категоријски, трансформациони правци састојака синтагме *a*-типа и синтагме *b*-типа реципрочни су (*црквена* врата ⇄ врата *цркве* = људи *стручњаци* ⇄ људи *стручни*), тиме представљају затворени систем, али се, поготову *a*-тип, трансформационо отвара према *c*-типу. Примарност у дијахроничком смислу претпоставља да се развој таквих структура може уочити само у већим системима, нпр. у системима језичких епоха, што значи да је у мањим системима, а то значи и у системима који су у континуитету због малих временских дистанци, за констатовање развоја доминантне језичке црте — битнији тип синтагме обележен као *c*-тип и *d*-тип. Ипак, с обзиром на нормативност Лазаревићевог језика за XIX век, и с обзиром на његов континуитет са језиком наше фазе, приказаћемо и оба елемента датог затвореног система.

Digitized by Google

8. СИНТАГМЕ С ОДРЕДБОМ ЛИНЕАРНОГ ОДНОСА

154. Чине их језичке секвенце горе дефинисане као *a*-тип, са деноминативним, или тачније — десупстантивним придевом као одредбом именице и као *b*-тип, тј. секвенца у којој се комбинују именице од којих је једна са функцијом атрибута.

(а) *Синтагме а-типа* [*adj.*+*subst.*]

155. У њима је деноминативни (десупстантивни) придев одредба дате именице, а сасвим су обичне и у Лазаревићевом језику, нпр.:

— И на лицу *госпођичину* показа се нешто налик на понижење (Шв. 36). — Отвори *црквена* врата (Ши. 123). — — И предао га *школском* старјешини (Ши. 123). — Као *ластино* крило мирно огледало воде (Ши. 124). — На глави му широк *сламњи* шешир (Ши. 128). — Његово *светитељско* лице (Ши. 136). — У тај пар из *школске* авлије изиђоше једна кола (Ши. 139). — Ваздух замириса оним тужним пролећним *дахом* (Вучко 388). — После одласка *Маријина* (Верт. 229). — *Вертерова* јадиковања за само га срце уједаху (Верт. 223). — И где је све налик на живот *читаочев* (Верт. 223). — Прси *Маријине* почеше силно одскакати (Верт. 245). — Кад докопа пружену *Младенову* руку (Верт. 245) и сл.

Описани *a*-тип потпуно се уклапа у систем односа са својим синтаксичко-семантичким еквивалентима који се појављују као квалитативни и субјекатски генитив, како су дефинисани у нормативној граматици,[107] која, уосталом, укључује и грађу Лазаревићевог језика у своја правила. С обзиром на та правила, и на ограничења која она уносе у дистрибуцију (нпр. однос: *светитељско* лице→ли-

[107] М. Стевановић, Савремени српскохрватски језик, II, Београд 1969, 174—182.

Digitized by Google

це *светитеља* према икона *Светога Саве* ≠ **светосавина* икона; или однос одлазак *Марин* → одлазак *Маре* према хватање *птица* ≠ **птичје* хватање и сл.), очигледно је да ће и у Лазаревићевом језику функција и значење ових синтагми бити са ознаком наслеђене категорије, која у сопственим оквирима нема много могућности за давање иновационих структура, значењских пре свега, а онда и оних на граматичком нивоу. Тој стабилности, која се може реметити само на екстралингвистичком степену (долазити у језик дате епохе као нанос ранијих епоха, или одлазити из језика као таква), несумњиво доприноси и битно обележје тих синтагми, које се у наведеној расправи В. А. Белошапкове констатује као значење „директног и недиференцираног односа према предмету", које је „по своме карактеру било блиско значењу зависних падежа именице, нарочито генитиву без предлога, који је био типична форма супстантивне дистрибуције".[108]

(b) *Синтагме b-типа* [*subst.*+*subst.*]

156. У систему именских детерминатива, чине их оне са односом који проф. М. Стевановић дефинише термином атрибутив, тј. однос у којем самостална реч (именица) има атрибутску функцију, при чему се конгруентност своди на јединy могућну, на слагање у падежном облику.[109]

У језику Л. К. Лазаревића лако је уочити тај тип синтагме у примерима —

— са одредбом квалитета:

— И у њима један *господин* човјек (Ши. 128). — *Господин* човјек неспретно скочи с кола (Ши. 128). — *Господин* човјек извади готову цигару (Ши. 129). — Кад *господин* човјек затури шшеир (Ши. 128). — Насрће на људе *стручњаке* (Верт. 189).

— са одредбом звања или занимања, одн. сродства и др. односа:

— Како се поче дружити с Мићом *казначејем* (Пј. 76). — — Мићо *црквењак* (Ши. 95). — Олбректом *апотекаром* (Пј. 76). — Седео је Јово *шаркијаш* (Шв. 34). — Да би Војин *четовођа* рахат цијелу њоме нахранио (Ши. 118). — Е, идите у варош, *господар-* и *газда*-Станоје*, па ћете видјети

[108] В. расправу наведену под напоменом 105, стр. 130. нав. дела.

[109] В.: ЈФ XXIII, 1—4, Београд 1958, 23—34.

* Иако овај тип спада у полусложенице, с гледишта морфологије, реч је о идентичном синтагматском типу одређивања.

Digitized by Google

(Ши. 107) — *Теча*-Т о д о р зовнуо је неколико својих пријатеља (Он 310). — Како си, *брат*-Б о к о (Ветар 273). — Она се звала Вујка, т.ј. *баба*-В у ј к а (БВ. 409) и сл.

Ове су одредбе обележене недиференцираношћу односа према предмету чије име одређују у најпотпунијем смислу дефиниције коју даје В. А. Белошапкова (в. т. 155), те отуда и генетски и генеративно (као апстракција, синхронијски узето) представљају сигурно најпримарнију одребу линеарног типа. Дефиниција и, посебно — тип примера које даје проф. М. Стевановић у наведеној расправи (в напомену 106 и 109), а то је тип сачуван било у топонимима, било у петрификатима из језика народног стваралаштва, дају овим одредбама и конкретно (дијахронијско) место у нашем књижевном језику.

157. Што се тиче стабилности ове синтагме у напред дефинисаном смислу (в. т. 155), може се рећи да су индикативније за битна обележја тражених језичких фаза. Као такав индикатор, несумњиво упућују на закључак да се, и у овом погледу, језик Л. К. Лазаревића налази у граничној фази према језику који је инкорпорисан у језик наше фазе: примери овога типа синтагме из Лазаревићевог су п р и п о в е д а ч к о г језика, док је у језику његових писама (ексцерп. грађа П. 477—533) тип заступљен само примерима језичког клишеа: — Видео сам и *кума* М и н у (П. 518). — Љуби те твој *ујка* Л а з а (П. 512). — *Госпођа* Ј а г и ћ к а родила такође сина (П. 509). — То је мој састанак с *владиком* Ш т р о с м а ј е р о м (П. 519) и сл., који су, како је познато, углавном ограничени одређеном лексиком и, као тип синтагме, непродуктивни. Синтагма без лексичких ограничења, а она се појављује у примерима које смо означили као о д р е д б е к в а л и т е т а, већ и у језику Л. К. Лазаревића има статус архаизма, као што га има у језику писаца XX века. А управо због своје непродуктивности и индикативнија је за одређивање стила појединачног писца, па чак и стила једне језичке школе, како смо горе рекли (в. т. 155 према 156), од синтагме *а*-типа, са придевом као атрибутом.

Digitized by Google

9. СИНТАГМЕ С ОДРЕДБОМ ПАРАДИГМАТСКОГ ОДНОСА

158. Обухватају језичке секвенце горе дефинисане као *c*-тип, у којима је именица у зависном падежу (cf.) одредба друге дате именице, са схемом $N_1+N_2(_g/_d/_a/_i/_l)$, где индекс броја 2 чини почетно слово назива падежног облика, и секвенце дефинисане као *d*-тип, у којима је именица у зависном падежу (cf.) одредба/допуна датога придева, са схемом која је једнака схеми *c*-типа (с тим што је у њој N_1 = придев). У оквиру сваког типа, грађу коју анализирамо изложићемо под индексом броја 2, тј. по падежном облику у којем се налази име појма-детерминатора дате именице.

(c) *Парадигматска одредба c-типа* [*subst.+cf.*]

159. Именска одредба парадигматског типа у Лазаревићевом језику заступљена је, као и уопште у књижевном језику, падежним облицима генитива, датива, акузатива с предлозима, инструментала с предлозима и локатива. Наводећи примере који представљају њихов тип, појединачно ћемо истицати оне који, у датом контексту, представљају индикативну вредност за одређивање Лазаревићевог језика према језику сопствене епохе и према језику епохе која је његов „стандард" или наставила, или сврстала у инвентар стилских категорија.

160. (c_1) *Генитивске синтагме.* — Обележене су схемом $N_1+N_2(_g)$ и обухватају два остварења: (cc_1) синтагме с генитивом без предлога и (cc_2) синтагме у којима је зависни члан (одредба) генитив с предлозима. У обе категорије прво ћемо дати неутралне (стилски) представнике, а онда обележене и индикативне.

(cc_1) *Генитив без предлога* представљен је у језику Л. К. Лазаревића примерима у којима је дати падежни облик

— одредба која означава однос према (живом) бићу:

— Против ма кога ч л а н а *наше куће* (Шв. 18). — Сад је узео М е м о а р е *Проте Ненадовића* (Шв. 9). — На зиду је

Digitized by Google

висила једна стара дрвена икона *Светога Саве* (Ши. 104). — — Ни жена *Маринка магазаџије* (Верт. 249). — Катанић је био ваjкадањи пријатељ *Младена, Маријина мужа,* у чијој је кући и одрастао (Верт. 226). — Тужан је увод у одмор *баба-Вујке* (БВ. 4 и 5). — Налик на оно бежање од света а тражење *Марије* (Верт. 223). — Прегнути на дело *поштена човека* (Шв. 21). — Отишао је с њиме и са Маром кући *неког професора Вучетића* (Ши. 123). — Лице *моје мајке* (87),

остајући, као секвенца, у оквиру правила књижевног језика по којима се посесивни генитив јавља само у облику са обавезном одредбеном речју (икона *Светога Саве*), али развијајући се у правцу слободне употребе тамо где именицу у генитиву одређује апозиција (пријатељ *Младена, Маријина мужа).* Овај развитак иде преко компромисних типова са атрибутивом (жена *Маринка магазаџије);*

— одредба која означава однос према не-бићу, а која у делу N_1 (управном) има

(aa) име каквог количинског појма у експлицитном виду:

— Сасусмо чабар *воде* на њега (Ши. 144). — Ту је камара *сирчева* (Ши. 118). — Пуно буре *лакерде* (пј. 77—78). — — Туце *сребрних кашика* (пј. 77). — Па скоро аков *ракије* истекао (пј. 71). — Сви су разлози за, један лакомислен крај *срца* против (Шв. 64). — Дохватим чашу *воде* (Шв. 57). — То парче *свиле* (Шв. 53). — Одсекао сам моме противнику половину *носа* (Шв. 47). — Демонструје садржину *котарице* (Шв. 4). — Пуне вишеке *новца* (пј. 69);

(bb) име каквог предметног појма који имплицитно садржи појам количине:

— С неколико катова *златна гајтана* (пј. 69). — „Потока *суза и уздисаја*" (Шв. 40). — Под гредице подвучени струкови *босиљка* (Ши. 125). — С китом *суха босиљка* (БВ. 410);

(cc) име каквог конкретног појма чије се припадање означава као квалитет посесивним генитивом:

— И паде на рукав *њене Јуде* (Шв. 28). — Албум *Помпеја* (Шв. 3). — Тешан је стао пред врата *малена вајата* (С. 357);

(dd) име каквог апстрактног појма чија се одредба оснива на односу посесивности:

— Споља допиру неразумљиви гласи *ноћног живота* (БВ. 415). — Угушивао сам сваки глас *савести* (Шв. 53). — — Убијају ауторитет *власти* (С. 366). — Ствар *опште потребе и државног живота* (С. 363);

Digitized by Google

(ee) име каквог месног, временског појма или појма глаголске радње, одн. стања који су одређени именом другог временског појма или именом глаголске радње, одн. стања у облику генитива:

— Да сам оставио место *моје патње* (Шв. 64). — Кад је пошљедњи мјесец *школске године* (Ши. 125). — Никака брига *дјетињег доба* (Ши. 119). — Некако осећање *испуњене дужности* (Шв. 43). — И њено вечно осећање *усамљености* (Шв. 28). — И никака знака *нежности* (пј. 72). — Чинило ми се да сам с њом подвезао некакав контракт *пријатељства* (Шв. 18). — Најзад, по свршеном послу прави се с непријатељем, односно са женом, уговор *мира* (Верт. 187);

(ff) име каквог бића које се одређује по основном односу припадања каквом неживом појму (с именом у облику генитива):

— Да води душу *села* из села (Ши. 126). — Да ли је та места подвлачио сам Јанко, да ли господар *књиге*, професор Недић, то не знам (Верт. 235);

(gg) име каквог појма према којем генитив стоји као нужна експликација аблативног односа како га дефинише проф. М. Стевановић:[110]

— Талас *страсти* (Шв. 25). — Заигра пламеном *лампе* (Шв. 23). — Тим бих се пре повукао с поља *љубави* (Шв. 5). — Па зар само ја да улетим у тај страшни обруч *непрорачуњене женидбе* (Шв. 64).

161. Од наведених категорија генитивских одредби (aa-gg), као индикатор граничности Лазаревићевог језика сигурно се могу узети примери наведени под (bb): струк *босиљка*, (cc) врата *малена вајата*, последња два примера у групи (ee): контракт *пријатељства* и уговор *мира*, други пример под (ff): господар *књиге* и примери под (gg): талас *страсти*. Уколико у типу (bb) не доминира састојак имплицитне количине, може се рећи да он заправо чини један тип са примерима апсолутно експликативног карактера (gg). Тиме се, и количински (фреквенцијом), Лазаревићев језик богати метафорским састојком који је својствен и дијалектима и песничком језику. И у Лазаревићевом језику овај се тип употребљава напоредо са експликативним генитивом с предлогом *од* (в. т. 163).

[110] В.:М. Стевановић, *Једна синтагма с аблативним генитивом у стилској функцији поређења и епитета*, НЈ н. с. XVI, Београд 1967, 27—31 и Савремени српскохрватски језик, II,Београд 1969, 202—204. И. Грицкат, *Неколико ситнијих синтаксичких балканизама у српскохрватском језику*, НЈ н. с. XVII, Београд 1970, 41—51.

Digitized by Google

Типови (cc) и (ff) у Лазаревићевом језику, приповедачком, наравно, у конкуренцији су са синтагмама у којима одредбени део чини генитив с предлогом *од* (в. т. 163), при чему их је много мање од ових других. Са гледишта данашње фазе књижевног језика, најзад, треба констатовати да ће у односу синтагми к о н т р а к т *пријатељства*, у г о в о р *мира* (Л. К. Л.) : к о н т р а к т *о пријатељству*, у г о в о р *о миру* овај други тип бити обичнији.

162. (cc_2) *Генитив с предлозима.* — Као одредба самосталне речи, дакле у схеми $N^1+N_{(s)}^2$, у грађи из Лазаревићевог језика јавља се с предлозима *од, без, до, из, с/са* и *у*. Ова констатација, наравно, не искључује ни остале предлоге у генитивским синтагмама, када се оне јављају у детерминативној (одредбеној или допунској) служби, како то нормативна граматика наводи.[111] При томе, с обзиром на припадност језичком типу који би се сматрао колебљивим, и зато за одређивање тенденције развитка и самог развитка — релевантним, анализиране синтагме у Лазаревићевом језику могу се поделити на две групе: (1) на синтагме с предлогом *од* и (2) на синтагме с предлозима *без, до, из, с/са* и *у*.

163. (1) *Генитив с предлогом од.* — У функцији атрибута појављује се са свим семантичко-синтаксичким нијансама које проф. М.Стевановић у нормативној граматици наводи, и које се могу схематизовати као

— генитивске падежно-предлошке одредбе са доминантним чистим аблативним односом:

> — И уморну површину дотиче само још п и с м о *од милога* (Ши. 124). — И никака знака н е ж н о с т и *од њега* (пј. 72). — П о к л о н *од мене* (Шв. 24). — Она је вадила некаке п о к л о н е *од сестре* за матер (Шв. 10). — Свака л е к ц и ј а *од вас* биће ми драга (Шв. 13). — Јави се он за моју с е с т р у *од тетке* (Он. 310). — Ни на путу остаје широка с т о п а *од опанка* (Ши. 139). — О н (коњ) беше *од оне кржљаве арапске расе* (Он. 317);

— генитивске падежно-предлошке одредбе са доминантним аблативно-квалификативним (квалитетним) односом:

> — К о л а ч а *од пекмеза и тијеста* (Ши. 118). — У д а р и д и м *од дувана* (пј. 77). — И л о п т у *од гумаластике* (пј. 72). — — С т а к у м о м *од ћилибара* (пј. 69). — С д р ш к о м *од слонове кости* (пј. 69). — И љ у д и м а *од хартије* (Шв. 26). —

---

[111] М. Стевановић, Савремени српскохрватски језик, II, Београд 1969, 257, 260, 263, 266, 267—300 (за предл.: *иза:* с е л о *иза божјих леђа;* за предл. *између:* п о ј а с *између обале и насеобина;* за предл. *изнад:* и м а њ е *изнад саме Проклете авлије;* за предл. *испод:* в и н о *испод комине;* за предл. *испред;* за предл. *више, ниже, ван, накрај, украј, покрај, близу, код, поред, дуж, преко* и др.).

Digitized by Google

— Свакојаке фигуре *од шећера* (Шв. 26). — Туре на очи наочаре *од жице* (Шв. 45). — Правио ми *од зове* свирајку (пј. 75);

— генитивске предлошко-падежне одредбе са доминантним посесивно-квалификативним (квалитетним) односом:

— Стаде лупати сјекиром по једној греди *од тавана* (Ши. 143). — На један стуб *од звонаре* стајао је наслоњен Павао Берић (Ши. 139). — А он стао на врата *од ковачнице* (Ши. 132). — Врата *од ње* (собе) гледала су у школску авлију (Ши. 104). — У тај пар отворише се врата *од куће* (Ши. 102). — И кмет истави колац којим је био подупро врата *од буваре* (Ши. 98). — Стаде најзад под кров *од амбара* (пј. 88). — Онда ме одведе до врата *од куће* (пј. 83). — Па прекрсти китом врата *од ње* (пј. 82). — Развуче мало леву страну *од уста* (пј. 70). — И наслони се само врхом *од прстију* на клавир (Шв. 65). — Ја углавим свећу у пескаоницу *од дивита* (Шв. 57). — И отвори врата *од кола* (Шв. 26). — Или лупне капак *од прозора* (Ши. 119). — У тај пар отворише се врата *од куће* (Ши. 102). — Пред оштрим врхом *од сабље*... пред брзим зрном *од пиштоља* (Шв. 45). — — Анока ухвати пеш *од гуња* (нб. 183). — И врата *од вајата* све ређе лупају (Х. 154). — Отворивши врата *од собе* (Побр. 461). — Да се код Борђа суши нерв *од ока* (Вет. 294). — Па ресе *од њега* бију по левом боку (пј. 69). — Отвори врата *од наше собе* (пј. 87). — Стаде на врата *од ходника* (Верт. 200). — Врата *од ње* (собе) гледала су у школску авлију (Ши. 104). — Па свак је господар *од себе и своје главе* (Он. 309). — Као што то раде људи *од части* (211);

— генитивске предлошке-падежне одредбе са доминантним аблативно-експликативним односом:

— Читав облак *од воде* сасу се на зид гдје су врата (Ши. 144). — Нећу вам причати шта се ту спрема, ни ону трку и урнебес *од попова* (Ши. 111). — Још мало се види, кроз облак *од прашине*, како се кола крећу (Ши. 123). — — Ниже нас чусмо вику *од много гласова* (На село 348);

— генитивске предлошко-падежне одредбе с другим односима:

— Па стаде читати „молитву *од крвотечења*" (Ши. 142). — Скочи напоље као момак *од двадесет година* (Ши. 142) —

— које су петрификати, истина, с различитом судбином у нашем књижевном језику: прва, заједно с низом примера као што су: молитва *од града*, запис *од урока*, и сл. које наводи проф. М.

Digitized by Google

Стевановић (наведено дело, 216) — замењује се синтагмама изразите намене, тј. акузативом с предлогом *за*, друга — потврђује се као комуникативни образац, сасвим уобичајен у језику наше епохе.[112]

164. И у Лазаревићевом језику очигледна је семантичко-синтаксичка једнакост: (a) експликативних синтагми генитива без предлога (т. 160 gg) и (b) експликативних синтагми генитива с предлогом *од* (т. 160), затим једнакост: (a) синтагми посесивног генитива без предлога (т. 160 cc, ff) и (b) синтагми посесивног генитива с предлогом *од* (т. 163). Треба истаћи, међутим, да је предлошко-падежна конструкција, дакле — у оба случаја (b), за Лазаревићев језик много обичнија. То се потврђује и онда када се као индикатор датога стања узме и не само његов приповедачки језик, него и језик његових писама, где ће бити исто, нпр.: врата *од балкона* (П. 524). — — дозвољење *од г. министра* (П. 520) и сл. Уз ову констатацију треба такође истаћи да је, и поред вуковског контекста Лазаревићевог стила у приповедању, претпоследњи пример у групи синтагми са доминантним посесивно-квалификативним односом: — Па свак је господар *од себе и своје главе* (Он. 309), у којем је однос припадања везан за живо биће, — усамљен. То је, уосталом, у складу са општом тенденцијом у развитку посесивне опозиције типа господар *од књиге* : господар *књиге*, која је утврђена већ и у старијим фазама српскохрватског језика.[113]

165. (2) *Генитив с предлозима без, до, из, с/са и у.* — С обзиром на континуитет, овде сасвим непоремећен, данашње језичке фазе са језиком Лазаревићеве епохе, може се узети да су дате предлошко-падежне структуре представници и осталих генитивских синтагми с предлозима, наравно, у служби коју овде посматрамо (в. напомену 100). И у језику Л. К. Лазаревића имамо, дакле —

— одредбу типа *без*+G:

— И погледа ме онако јадног, *без достојанства, без величине, без мушког поноса* (Шв. 66);

— одредбу типа *до*+G:

— Онда скочи на једну врбу *до самог шљемена* (Ши. 143). — Владика сједе на столицу *до кревета* (Ши. 146);

— одредбу типа *из*+G:

— Црвени зраци *из пећи* удараху у моју постељу (Шв. 39). — Како се поче дружити с Мићом казначејем, Крстом

---

[112] Ibid., 215—216.

[113] A. Gallis, *Gebrauch der Präposition od statt des Genitivus des Eigenturns oder der Zugehörigkeit im Serbokroatischen*, Scando—Slavica 1, 27—35 (И. Грицкат, Актуелни језички и текстолошки проблеми, Београд 1972, 64).

Digitized by Google

из Макевине улице (пј. 76). — Нека пита само кога *из мог села* (Ши. 110);

— одредбу типа *с/са*+G:

— И рупцем брише зној *с чела* (Ши. 128). — Ја сам у левој руци носио једну ћерамиду *с крова* мојега чардака (Шв. 38). — Собица *с десне стране* била је одређена за ме (Х. 152);

— одредбу типа *у*+G:

— Надајући се зар да ће видети отворене очи *у Видака* (Он. 322). — Али су слабе очи *у старца* (НБ. 185).

166. Последњи наведени примери, одредбе изражене синтагмом *у*+G, у потпуности потврђују континуитет Лазаревићеве језичке фазе са каснијом, потврђујући констатацију проф. М. Стевановића о употреби ове синтагме за означавање односа „припадања интегралног дела целини с којом је он неодвојиво везан" (в. Савремени српскохрватски језик, II, Београд 1969, 302—303). Тамо где је та веза слабијег интензитета, а то је у случајевима где се дата синтагма може везивати и за предикат и за неку именицу исте реченице, како смо већ истакли у делу о детерминацији глагола (в. т. 55), и у Лазаревићевом језику могући су, и јављају се примери са конструкцијом *код*+G: — Да се *код Борђа* суши нерв од ока (Вет. 249). Што се екстралингвистичких чинилаца тиче, а они су чинилац раслојавања пишчевог језика, с једне стране, и стапања различитих слојева језика у језик, или пре тога — у стил, једног писца, с друге стране, и у сфери именске детерминације облици генитива с предлогом *у* сигурно су били подржани стањем у матерњем дијалекту Л. К. Лазаревића, у мачванском говору, где је ова предлошко-падежна конструкција врло жива језичка категорија.[114]

167. Дати систем одредби у облику генитива, без предлога и са њим, и у Лазаревићевом језику стоји према одредбама линеарног односа (в. т. 155 а), што се може представити типским примерима међу којима стоји знак трансформационо-генеративне могућности, тј. као слика односа:

тип линеарни	⇄	тип парадигматски
официрска част (Верт. 215)		доба *мужанства* (Верт. 191)
светитељски изглед (П. 519)		чаша *љубави* (Верт. 191)
поштен и осетљив човек (212)		људи *од части* (Верт. 211)
безначајне личности (Верт. 190)		човек *без достојанства* (66)

Карактеристично је, међутим, одсуство одредбе парадигматског односа у којој би се у генитиву без предлога налазиле деадјективне именице (тип: човек *велике доброте/лепоте/ружноће* и сл.), чему

[114] Б. М. Николић, Мачвански говор, СДЗб XVI, Београд 1966, 285.

Digitized by Google

синтагма гравитира везивању за глаголску реч. Наравно, у систему узето, могућно је да постоји, нпр., веза *кроз*+Асс. као одредба именице у структури типа $N_1+N_2(.)$, нпр. одговор *кроз јецање*, или веза *низ*+Асс. у синтагми трчање *низ брдо*, али је и то пре веза са глаголском речи, док се уз предметне именице ипак као одредба јавља само мањи број предлошко-падежних акузативних секвенца. Па и оне су у паровима са апстрактном/глаголском именицом у чиниоцу N_1 дате схеме. За Лазаревићев језик карактеристична су два пара таквих парадигматских одредби, које овде дајемо у по неколико типских примера.

171. (cc_1) *Акузатив с предлозима на, у, уз* појављује се у дефинисаном пару —

— као одредба апстрактној или глаголској именици:

— И помисао *на своју кућу* (Шв. 54). — То је ирониј а *на част, на јунаштво, на раздрљене груди* (Шв. 45). — — Да ме је прошла сва воља *на даље ашиковање* (Шв. 40);

— као одредба конкретној/предметној именици:

— Ал' да се ударн путем *на Јаругу* (Ши. 142). — Да јој одредимо, ако је ваша воља, ово парче земље гдје је кућа, и њиву *уз њу* (Ши. 110). — Кака је то промена! Од девојчице — жена *у напон!* (Он. 313).

172. (cc_2) *Акузатив с предлогом за* појављује се такође у дефинисаном пару:

— као одредба апстрактној или глаголској именици:

— Да ме проће сва воља *за даљу шалу* (Шв. 19). — Без икаке воље *за даљи разговор* (Шв. 35);

— као одредба конкретној/предметној именици:

— А другом *за наше село* иду једна кола (Ши. 128). — — Гледа како Мићо изгрће жар из пећи *за хлеб*, или како сусјед Берић прави страшило *за птице* (Ши. 126). — У њој је била једна повелика соба *за дјецу*, једна мала *за учитеља* (Ши. 104). — Да скује резу *за затвор* (Ши 97). — — Кецељу *за обдукцију* нашао Трифун (67). — И ја сам натура *за презрење* (Шв. 66). — Узео сам наново лозове *за лутрије* (Шв. 43). — И вадила је даље дарове *за матер* (Шв. 11).

173. Тип наведених овде примера акузативне синтагме, посебно акузатива с предлогом *за*, заправо се и дефинише као именичка одредба, одн. „као атрибут именице коју допуњава."[117] У овоме Лазаревићев језик је у потпуном континуитету са језиком наше епохе.

[117] Ibid., 412.

Digitized by Google

Са гледишта синонимских односа у датој групи синтагми, а они се могу изразити напоредношћу примера: вољa *на ашиковање* // вољa *за шалу;* пут *на Јаругу* // друм *за наше село,* наравно — са лексичким ограничењима, може се рећи да дато стање указује на стилску неутралност сваке од категорија које се употребљавају напоредо. Таква неутралност дате граматичке категорије као и у осталим категоријама где је она утврђена, и јесте лингвистичка основа могућности да сама категорија буде чинилац континуитета, који језик Л. К. Лазаревића чини са језиком наше епохе (в. т. 3—4).

174. Наравно, ни у овом систему континуитет није потпун, одређена количина издваја се и овде као дијалекатски слој. Пример, наиме у реченици:

— Кака је то промена! Од девојчице — жена *у напон* (313),

који смо навели у т. 171, потврђује констатацију да је ова „народска употреба те везе нарочито честа у функцији придева. Рече се обично: *Он је главом у таваницу, Борови су врхом у облаке."*[118] Треба рећи да је, у књижевном језику, ова конструкција много фреквентнија, дакле — и продуктивна као тип, у секвенцама где је *у*+Асс. допуна/одредба придеву (в. т. 191), а да је заменљива секвенцама где се као одредба/допуна придеву уз предл. *у* употребљава локатив (в. т. 193).

175. ($с_4$) *Инструменталске синтагме.* — Испитивачи ове синтагме већ су констатовали да је најчешће глагол управна реч падежне синтагме с инструменталом, али да се са службом управне речи јављају и именице и придеви.[119] Такав, адноминални инструментал, као именска одредба именичких речи, јавља се у оба вида — без предлога и с предлозима. Овај други, и по грађи и теоријски, нема ограничења (в. М. Стевановић, Савремени српскохрватски језик, II, Београд 1969, 438—439, 444—468, где се дају примери за инструменталске синтагме с предлозима: *са, за, међу, над, под* и *пред,* са атрибутском функцијом, а међу њима многи из Лазаревићевог језика), док је први заступљен у много мањој мери.

176. ($сс_1$) *Инструментал без предлога* у језику Л. К. Лазаревића употребљен је као именичка одредба —

— у типу примера где је управна реч глаголска/апстрактна именица, нпр.:

— И дао мишљење да је смрт дошла од убода *ножем* (Секц. 365), и

— у типу примера са именицом *име* у облику инструментала:

— Чиновник, човек од тридесет година, *именом Јанко* (Вертер 190),

[118] М. Стевановић, Савремени српскохрватски језик, II, Београд 1969, 400.

[119] М. Ивић, Значења српскохрватског инструментала и њихов развој, Београд 1954, 247.

Digitized by Google

за који је тип утврђено да је стара општеиндоевропска конструкција, и за коју су у литератури дати примери из старијег језика.[120] Први је тип у несумњивом продуктивном континуитету с нашом језичком фазом (исп. примере: т р о в а њ е *храном*, и н т е р в е н ц и ј а *оружјем*), док други тип остаје изван тог континуитета, у сфери архаичнијег слоја и Лазаревићевог и нашег књижевног језика (в. и стр. 252—253 рада наведеног у напомени 120).

177. (cc_2) *Инструментал с предлозима*, с обзиром на неограниченост његове употребе, која је заснована на слободној могућности да се било који предмет доведе у просторну (*за, међу, над, под* и *пред*) или социјативну (*са*) везу с било којим другим предметом, не представља стилски обележену категорију. То значи да су језик Л. К. Лазаревића и језик наше фазе, што се ове конструкције тиче, у апсолутном континуитету. И у језику Л. К. Лазаревића, да просторну везу представимо и само једним примером, сасвим су обичне конструкције —

— са конкретном именицом у управном делу синтагме:

— Сједе поп с Маром за с т о *под орахом* (Ши. 136);

— са апстрактном именицом у управном делу синтагме:

— Који и не сањаше о својој м о ћ и *над нашим срцима* (Ши. 125).

178. Треба констатовати да је адноминални инструментал с предлогом *с(а)*, у односу на инструментал с горе наведеним предлозима, ипак чешћи. Дефинисана у литератури значења овог инструментала, која се огледају и у усвојеним терминима за тај облик (квалитативни инструментал, инструментал карактеристичне појединости),[121] и која — како се у наведеној литератури истиче — могу бити означена облицима дате синтагме у синтаксичким функцијама атрибута, апозитива и атрибутско-прилошке одредбе, и у језику Л. К. Лазаревића се манифестују —

— у синтагмама где је *са*+I одредба именици са значењем живог:

— И гурају се д е ц а и љ у д и *с клискама* (Шв. 26). — — Д е ц а с оним чегртаљкама (Шв. 26). — Моји будући б о л е с н и ц и у пеленгирима, *с раздрљеним рутавим прсима* (Шв. 34). — Т у м а н о в *с његовим дубоким басом и још дубљим брковима* (Шв. 4). — То беше ч о в е к *са широким грудима и тесним ципелама* (Верт. 190). — Седео је Ј о в о ш а р к и ј а ш, *с његовим загушљивим гласом и песмом* (Шв. 34);

[120] Ibid., 253—254.

[121] М. Стевановић, Савремени српскохрватски језик, II, 1969, 436—437. М. Ивић, Значења српскохрватског инструментала и њихов развој, Београд 1954, 202—207.

Digitized by Google

— у синтагмама где је *са*+I одредба именици са значењем неживог:

— Тим исподвлаченим новинама обично повезује баба сутра-дан ћупове *с компотом* (Шв. 8). — Само сам извадио ону /књигу/ *с рецептима* (Шв. 67). — Једна харбија *с дршком* од слонове кости (пј. 69). — У рукама му абонос-*чибук с такумом* од ћилибара (пј. 69). — Узе суху киту босиока и стакленце *с богојављенском водицом* (пј. 82). — И испружам руку *са тридесет и шест фуната у њој* (Шв. 42). — Забран *са шарамповом* и ливадама *с виром* (Ши. 110). — И унесе чинију *с јелом* (Ши. 114). — Лонаца *с кајмаком* (Ши. 118). — Шешир *с црвеном траком* (Ши. 128). — Из мојих приповедака *с Аном* (Шв. 9). — Као четка *с кречем* (279);

— у синтагмама где је *са*+I одредба апстрактној/глаголској именици:

— Афера *с Максом* није на мени оставила никакав утиска (Шв. 52). — Мислио сам на шетњу *с њом* (Шв. 60).

179. Већа заступљеност адноминалног инструментала с предлогом *с(а)* резултанта је лингвистичких (језичкосистемских) чинилаца, пре свега: квалитативни инструментал, како дефинише проф. М. Стевановић (в. Савремени српскохрватски језик, II, 1969, 438), употребљава се у истим функцијама у којима и квалитативни генитив (нпр.: човек *са широким грудима* ⇄ човек *широких груди*), али има и мање ограничења него овај други јер се именица у облику инструментала не мора употребљавати са обавезном одредбом, као што је то случај са квалитативним генитивом. Оваквом се репартицијом, што је и екстралингвистички чинилац, стање у језику уклапа у развитак других словенских књижевних језика. Наиме, и за руски се књижевни језик, на пример, констатује да су се крајем XVIII и почетком XIX века употребљавале с истом функцијом и генитивске и инструменталске синтагме (*человек большого ума — человек с большим умом*), али да је слободнија и семантички отворенија била синтагма типа vb+*с*+I, и то управо из истих разлога као и у српскохрватском језику.[122] Наравно, и у својој епоси, Лазаревићев је језик у томе погледу представљао завршен и стабилан систем, те чини целину с језиком наше епохе, супротстављену језику краја XVIII и почетка XIX века, иако се — како смо у периодизацији истицали (в. т. 1—4) — одликује и обележјима граничности у односу на језичку фазу до 1860—1880. г.

180. (c_5) *Локативске синтагме.* — Адноминални локатив у границама је и данашње његове употребе. Заснован на основном зна-

[122] В. А. Белошапкова, Изменения в системе словосочетаний, Москва 1964, 190—194.

Digitized by Google

чењу простора, употребљава се са предлозима *на, у, о, по, према* и *при* (исп.: М. Стевановић, Савремени српскохрватски језик, II, 1969, 468—506), и у Лазаревићевом језику заступљен је у ситуацијама —

— именица са значењем живог+L(предл.):

— У исти мах опази како се преко ћуприје креће један човек *у простом војничком оделу* (позл. 263). — И ено га: ваљан хришћанин и један по газда *у селу* (Ши. 113). — Видео сам у Топчидеру Перу Зелембаћа *у робијашким халинама* (пј. 91). — Моји будући болесници *у пеленгирима* (шв. 34). — Млад човек *у белим рукавицама* (Шв. 27);

— именица са значењем неживог+L(предл.):

— И Јанко погледа на свој револвер *на зиду* (Верт. 224). — Намазасмо му уљем изгорјело мјесто *на леђима* (Ши. 144). — А бора *на челу* као да још дубља доће (Ши. 129) — А са оне боре *на челу* не може човјек ни знати како му је (Ши. 128). — Застор *на столу* свучен с једне стране (пј. 83). — Па му се виде густе црне длаке *на грудима* (пј. 80).. — Није добро завршио славину *на петачци* (пј. 71). — — Шешир *на лампи* обојио је собу неком зеленкастом светлошћу (Шв. 65). — Брава *на ходнику* шкљоцну (Шв. 37). — — На ово доле што се зове бура *у срцу* (Верт. 246);

— именица са значењем радње/процеса+L(предл.):

— Смејући се рђавој досети *о мољцима и лави* (Шв. 3). — А нисам себи смео дати рачуна *о садашњем свом односу* према њој (Шв. 62). — Досетке *о Банаћанима* (Шв. 29). — Па онда тек док наступе преговори *о примирју* (П.² 538).

181. Од њих, последњи наведени примери, наравно, иду у сферу објекатских допуна, што је условљено семантиком управних речи, представљајући остварене трансформационе могућности других граматичких категорија, у овом случају адвербијалних конструкција падежних облика са глаголима (в. т. 12 и д.).

182. Сви наведени примери локативне синтагме комуникативни су и са гледишта наше језичке епохе, представљајући равноправне чланове могућних синтаксичко-семантичких опозиција које се могу представити типом: човек *у војничком оделу* // човек *с војничким оделом* или шешир *на лампи* // шешир *лампе* // *лампин* шешир и сл. Отуда и представљају, с обзиром на релативну обавезност посебно, стилски неутрални слој, који је, као такав, чинилац и могућности континуитета, и потврђеног континуитета у књижевном језику.

Digitized by Google

183. Индикативни у томе смислу су и примери адноминалног локатива с предлозима *на* и *у*:

— Њен је отац професор *на универзитету* (Шв. 32), —

— који поврђује стање кодификовано у нормативној граматици,[123] а заснован је на основном просторном односу, који је узет са пренесеним значењем; и

— Кола *у такој гомили*, да једва миле (Шв. 26). — Икоција изброја два дуката *у злату* и четири и по *у сребру и крајцарама* (Ши. 104), —

— који су засновани на односу облика материје према облику друге какве материје у чијем се виду јавља појам означен управном речи синтагме, а који су у директном континуитету са примерима тога типа у Вуковоме језику: *Све жутијех у злату дуката. — Већ понеси у брашну колаче. — А кошуље у бијелу платну*, и сл., које наводи Б. Даничић у својој Српској синтакси, Београд 1858 (стр. 637).

(d) *Парадигматска одредба d-типа /adj.+cf./*

184. Тип представља синтагме у којима се управни члан, који је придев (adj.), допуњује или одређује падежним обликом (cf.). У напред датој схеми (в. т. 158), дакле, поклапа се са управо прегледаним типовима именичких детерминатива, па и за њих вреди констатација да су заступљене у оквиру правила која се утврђују у књижевном језику уопште, а да се при навођењу примера који представљају њихов тип — појединачно истичу оне које, у датом контексту, иду у област индикативних вредности за одређивање Лазаревићевог језика било у синхроничкој пројекцији (према језику сопствене епохе), било у дијахроничкој пројекцији, дакле као вредност која указује на граничну природу његовога стила.

185. (d_1) *Генитивске синтагме.* — У границама су употребе у књижевном језику наше епохе. Обухватају два остварења: (dd_1) синтагме с генитивом без предлога и (dd_2) синтагме с генитивом с предлозима. И једне и друге приказујемо на релевантним за одређивање Лазаревићевог стила примерима, истичући према њима, такође као битан део система, одсуство могућних (са гледишта трансформације) синтагми.

186. (dd_1) *Генитив без предлога.* — За одређивање стила, релевантан је као допуна партитивног односа, уз придеве *пун, сит*, као и уз придеве *жедан, жељан, жудан* и сл.,[124] какве налазимо у примерима из Лазаревићевог језика:

[123] М. Стевановић, о. с., 471.
[124] М. Стевановић, о. с., 192.

Digitized by Google

— И препуни *свакојаких „божићних дарова"* (Шв. 26). — Наднијело се увело старчево лице на пун *живота* лик дјететов (Ши. 119). — Чисто сам гладна *овога ваздуха* (Ши. 136). — Додајте ми добар котао, пун *воде* (Ши. 144). — — Доносио је често пуне вишеке *новаца* (пј. 77). — Нагура се пуна црква *жена* (Ши. 96). — А већ је имала чарапа, кошуља, убруса и *других ствари* пун ковчег (Ши. 105). — А *посла* пуне шаке (Шв. 16). — Онда баци на ме једна поглед пун *молбе* (Шв. 35). — Па зар си заборавио на чардак пун *шишарке* (пј. 90). — Угледа пуну цркву *народа* (Ши. 123), —

— и од којих је за утврђивање дистанце према претходним језичким фазама битан пример са придевом *пун*, наравно у вези са својим семантичким сродницима *богат, обилан*, а такође и у вези са својим семантичким опозитумом *празан, сиромашан, оскудан* и сл.

187. Као показатељ дистанце према језику ранијих фаза, у којима је конструкција *пун*+I, како се може закључити из материјала који дају испитивачи,[125] била нормална у функцији ове генитивске конструкције (пун *водом* // пун *воде)*, појављује се одсуство њено у језику Л. К. Лазаревића. Закључак о индицији такве врсте могућ је, наравно, уз констатовање чињенице да се код писаца који долазе после Л. К. Лазаревића, а одликују се артифицијелношћу језика (која подразумева и захватање из архаичних система), конструкција *пун*+I регенерише, дакако — као динамички стилски слој, са конотацијом која упућује на феномен свесног избора датог облика.[126] Спонтаност Лазаревићевог језика, која је историјски факат (в. т. 3), противи се таквој регенерацији, једновремено показујући и које су категорије датих синтагми живе, одн. продуктивне у књижевном језику његове епохе. Његови примери у потпуном су складу са примерима типа: — Пун *радости* спопаде кесу. — Вук не вије што је *меса* гладан и сл., које наводи граматика која је обележје граматичке мисли Лазаревићевог времена, одн. периода у којем се спаја директна Вукова епоха са језичком епохом друге половине XIX века.[127]

188. (dd_2) *Генитив с предлозима.* — Као детерминатив придевске речи, дакле у схеми N_1+N_2(регер.+G), где је N_1=придев (adj.) а N_2=падежни облик именице (cf.), и то релевантан за одређивање стила Л. К. Лазаревића, појављује се као допуна —

(1) — у облику с предлогом *до:*

— Оштра само *до половине* (Шв. 45). — Весео *до раскалашности* (Верт. 192), —

---

[125] М. Ивић, Значења српскохрватског инструментала и њихов развој, Београд 1954, 249.

[126] Мислимо на примере из Ј. Скерлића, И. Ћипика и др. типа: *А под њом (хумком) и у њој кости и „очи гадом и црвима пуне"; Заиста то нијесу досадне (песме), голе мислима, а пуне ријечима,* које наводи М. Ивић у напред цитираном раду (стр. 249).

[127] В.: Б. Даничић, Србска синтакса, Београд 1858, 97.

Digitized by Google

— када је остварени члан могућне опозиције adj.+*до*+G // *adj.+IØ, од које је други, за Лазаревићев језик само претпостављен и могућан, члан посведочен у старијим фазама језика као тип адноминалног инструментала типа х р о м *ногом*, с л е п *оком*;[128]

(2) — у облику с предлогом *од:*

— М о к а р *од воде* (Шв. 57). — Сав м о к а р *од зноја* (Ши. 132) — И што је била з а п у р е н а *од пута* (Шв. 11), —

— када је остварени члан могућне опозиције adj.+*од*+G // adj.+IØ, од које је други члан у језику Л. К. Лазаревића нормално заступљен у пасивним конструкцијама где се трпни придев граничи са правим придевом као делом предиката (в. т. 32 сс);

(3) — у облику с предлогом *од* уз компаративе придева:

— Извесно сам отпасао свога рођеног меса в е ћ е парче *од ћемера* (П. 516). — Увек осорљив, хладан, г о р и *од туђина* (пј. 214). — Једва да је знао што в и ш е *од онога* што је дјеци говорио (Ши. 118). — Глајхенберг није р у ж н и ј и *од Рохича* (П. 524), —

— када је остварени члан могућне опозиције adj.+*од*+G // adj.+N, која је нормална и за језик Л. К. Лазаревића, а која структурно одговара глаголским допунама са *као* уз тип глагола *изгледати, осећати се* и сл. (в. т. 18 с);

(4) — у облику с предлогом *од* у поредбеним изразима, као и у конструкцијама апсолутне негације уз заменицу *ништа:*

— Сељаци су видјели, истина, да је овај учитељ сасвијем нешто д р у г о *од претшашњег* (Ши. 133). — Нема ту н и ш т а *од школе* (Ши. 117);

(5) — у облику с предлогом *с(а)* у конструкцијама за означавање степена особине чије се име налази у управном делу синтагме:

— Преко прсију златан ланац *с прста* д е б е о (пј. 74);

(6) — у облику с предлогом *преко* у конструкцијама лексички ограниченим на именице са значењем степена заступљености дате особине:

— Једно му се само чудно чињаше: не реч о „предузећу", већ *преко мере* д у г а ч к о писмо Катанићево (Верт. 229). — — О з б и љ а н *преко јего*, па само заповеда (пј. 70), —

— од којих примера други сигурно представља облик са рангом израза који је начињен, или преузет као готов, према изразима из

[128] М. Ивић, о. с., 248.

Digitized by Google

црквеног језика, а употребљен, наравно, у језику наратора (в. и пример: Па стаде читати „молитву од кровотечења" у т. 163).

189. Може се закључити да је читав систем придевских допуна у језику Л. К. Лазаревића обележен као чинилац који се потпуно интегрисао у језик писаца XX века, што се тиче генитивских синтагми. Случајеви као што је последњи наведени (у т. 188 6), који сасвим одударају од нашег језичког осећања, природно подлежу правилима лексичке репартиције, а не репартиције граматичких структура, које су предмет нашег испитивања овде.

190. (d_2) *Дативске синтагме.* — У категорији придева које нормативна граматика дефинише као придеве са значењем релативне особине,[129] а који у нашем језичком осећању имају могућност да се јаве у алтернацији падежних синтагми adj.+DØ // adj.+*према*+D, Лазаревићев језик имаће придев *непослушан*, који се јавља као управни члан дативске синтагме без предлога:

— А зар је он тако непослушан *власти?* (Секц. 368).

Подршку има и у систему књижевног језика своје епохе, и у стању матерњег дијалекта, шабачког говора где је дативска конструкција и иначе заступљена управо у облику без предлога (наравно, пре свега уз глаголе кретања).[130]

191. (d_3) *Акузативне синтагме.* — Као адноминална допуна или одредба придеву може се јавити само у облику са предлозима, при чему се принципски може узети да је употребљива већина предлога који се с акузативом слажу: зрела *за удају*, добар *мимо људе*, широк *за шаку*, далек *у недоглед* и сл. У остварењима, међутим, може се рећи да је овај тип конструкција сведен на језичке клишее, те да је, према томе, ограничен одређеним лексичким случајевима. Наша највећа нормативна граматика (Савремени српскохрватски језик, II, Београд 1969, 400) наводи тип синтагми: неспособан *у леву руку*, слеп *у око*, хром *у једну ногу*, здрав *у памет*. Овоме из Лазаревићевог језика можемо додати примере:

(1) — акузатива с предлогом *за:*

— На широком друму лежи *за шаку* дебела прашина (Вертер 193). — А тебе ћу, Марко, да тужим што си толико нехатан *за ме* (П. 478),

---

[129] В.: М. Стевановић, Савремени српскохрватски језик, II, Београд 1969, 350—351, где се за њих каже да означавају „особину која је таква само за некога или у односу на некога," те се као такви дају *драг, мио, милостив* и др. придеви.

[130] В.: Б. М. Николић, СДЗб XVI, Београд 1966, 283.

Digitized by Google

— од којих први означава степен заступљености особине коју казује придев у управном делу, тј. представља акузатив мере, а други намену, алтернирајући при том са синтагмом adj.+*према*+D (нехатан *према мени);*

(2) — акузатива с предлозима *у* и *на:*

— Бјеше то једна велика пјесмарица, сва *у злато* увезана (Ши. 116). — И на лицу госпођичину показа се нешто налик *на понижење* (Шв. 36), —

— од којих је први заправо допуна пасивне конструкције, али која се, као уосталом многе пасивне конструкције, може тумачити и као именски предикат, а други — конструкција-израз са индеклинабилним делом *налик*, који захтева допуну.

И овим својим елементом, Лазаревићев се језик интегрише у језик писаца који долазе после њега, представљајући ону језичку категорију коју смо напред (в. т. 65) одредили као непроменљиве системе.

192. (d_4) *Инструменталске синтагме.* — Адноминални инструментал у синтагмама чији је управни члан придев, како се констатује у литератури,[131] ограничен је на компаративе којима се казује мера (*главом* виши), одн. на архаичне синтагме типа хром *ногом*, пун / празан *чиме;* обилан / богат / *чиме;* сиромашан / оскудан *чиме;* дужан / властан *чиме.* У језику Л. К. Лазаревића налазимо на иста ограничења која и у књижевном језику наше епохе, па се наведена могућност појаве огледа у примеру клишеа чији је управни члан придев *пун:*

— Црква је служила сваки дан, а недјељом је била увијек дупком *пуна* (Ши. 96) —

— који је, заправо, потпуно лексикализован. Одсуство осталих, у историјским остварењима потврђених синтагми, индикатор је дисконтинуитета Лазаревићевог језика у односу на језике који су претходили правом народном језику у књижевности. Природно, од дате се констатације изузима инструментал уз компаративе (*главом* виши) и инструментал уз неке лексеме (богат *имањем,* сиромашан *духом*), за које се никако не може рећи да су остали изван граница савременог књижевног језика. То је објашњиво и чврстом везом лексичких категорија са синтаксичким, одн. овде — са синтагматским.

193. (d_5) *Локативске синтагме.* — Као индикативне, у језику Л. К. Лазаревића могу се узети синтагме с предлозима *у* и *по,* које су у могућној, а историјски (конкретно) и оствареној, алтернацији

[131] М. Ивић, Значења српскохрватског инструментала и њихов развој, Београд 1954, 247—252.

Digitized by Google

са синтагмом adj.+Ø. Наиме, напоредо са примерима кодификованим у непосредно претходној фази књижевног језика, као што су Даничићеви примери: велики *тијелом*, а мален *делом*; како ћу весела *лицем* бити кад ми је душа болесна (наравно, — из Вука Ст. Караџића),[132] у језику Л. К. Лазаревића, који се на дату епоху непосредно наставља, налазимо као фреквентније, па тиме и типичније конструкције adj.+*у*+L:

> — Поцрвенио *у лицу* (Ши. 132). — Што сам тако слаба *у географији* (Шв. 33). — Дебео *у лицу*, шишкав *у телу*; накривио некакав шешир (пј. 79). — Он је најјачи *у тој болесној фантазији* (Верт. 241), —

— са локативом у функцији допуне придевима. И у овоме језик Л. К. Лазаревића, иначе гранична категорија у развитку нашег књижевног језика, представља елемената континуитета са језиком наредне епохе, представљене језиком изврсних стилиста: Матоша, Богдановића, В. Петровића, Ива Андрића, чији је језик — свакога у његовој области — извор правила кодификованих и у савременој нормативној граматици.[133]

194. У истом односу према својој инструменталској алтернацији налази се конструкција adj.+*по*+L, коју је довољно представити типичним примером:

> — Фауст је то исто *што* и Вертер. Мислим, наравно, *по вредности*, не *по предмету* (Верт. 241), —

— наравно, када тај однос посматрамо у границама Лазаревићевог језика, одн. у остваривању могућних алтернација у томе језику као појединачном остварењу језика дате епохе.

[132] Српска синтакса, Београд 1858, 573—574.

[133] М. Стевановић, Савремени српскохрватски језик, II, Београд 1969, 481.

Digitized by Google

ЗАКЉУЧАК

195. (1) У синтетичкој и принципској својој студији под називом Однос граматичара према норми књижевног језика,[134] у којој се науци о књижевном српскохрватском језику постављају одређени задаци, кодификатор нашег савременог књижевног језика, академик Михаило Стевановић експлицитно наводи три битна извора граматичке правилности, и — граматичких правила нашег књижевног језика. То су: (a) језик народа, у првом реду оних крајева који су основа књижевног језика; (b) језик и граматичко мишљење Вука Стефановића Караџића, као кодификатора примарног и дубинског слоја народног језика на којем израста сва доцнија историја књижевног језика и (c) језик богате књижевности која је, сада већ са једноиповековним континуитетом, на томе језику стварана. Тако комплексан извор датога језика, заједно с његовом граматичком апстракцијом, дао је своја појединачна остварења у језику најзначајнијих представника те књижевности, који су се — по речима академика Стевановића — „користили и користе творачком снагом народног језика и свим оним што су други пре њих на овој основи у језику створили, стварајући и сами у њему, и доприносећи тако богаћењу општег нашег књижевног језика."[135]

196. (2) Несумњива је чињеница да и Лаза К. Лазаревић припада реду таквих представника књижевности на српскохрватском језику. И А. Белић, и М. Стевановић, са гледишта науке о српскохрватском језику, и као представници те науке, тај ранг му одређују (в. т. 1—2), сврставајући самом том чињеницом његов стил, његово појединачно остварење стандардног језика епохе друге половине XIX века, с једне стране — у језик који се као целина интегрише у стандардни језик и наше епохе, и, с друге стране — у језик који је, као чинилац континуитета у прелазним језичким фазама (в. т. 1—2), и творачки чинилац историје књижевног језика као језичког развитка, и — предмет историје књижевног језика као

[134] Споменица, Посебна издања САНУ, 26, Београд 1964, 197—209.
[135] Ibid., 200.

Digitized by Google

дела науке о језику чија историја почиње 1818. године делом великог Вука.

197. (3) Такво синтетичко одређење језика Лазе К. Лазаревића, које укључује и његову периодизацију, што је екстралингвистичка чињеница, и његову објективнојезичку „предметност", што је лингвистичка чињеница, — условило је и систем језичких категорија какав је дат у овоме раду. Синтагме, а то су овде дате језичке категорије, као интегралне синтаксичке јединице (в. т. 7) класификоване су и на основама значењских њихових вредности, и на основама бинарних, у крајњој анализи, опозиција, у којима се остварена детерминативна конструкција посматра или према другом и другчијег облика елементу, или према могућном само елементу, који се потврђује у различитој од пишчеве језичкој фази. Ово последње, уз чињеницу да се дата конструкција може потврђивати и у дијалекатском, стилском, страном или каквом другом синхроном слоју, сасвим природно повезује лингвистички ниво са екстралингвистичким и у језику једног писца, па тиме исте нивое и у методу утврђивања, описа и обележавања језичког система једног писца.

198. (4) Два система: систем синтагматских померања и систем лексичко-синтагматских померања, који су у овој књизи приказани, у контексту показаних књижевнојезичких чинилаца друге половине XIX века, у контексту дијалекатских чинилаца и у контексту који је условљен језицима у контакту (другим словенским или несловенским језицима, или архаичним језицима ранијих епоха српске књижевности), одређују језик Лазе К. Лазаревића као језик изразите правилности у дефинисаном смислу (в. т. 195). Хиперграматичност, констатована у поређењу његовога језика са језиком његовог матерњег (шабачког, мачванског) дијалекта, при томе се не искључује, одн. не супротставља творачкој интеграцији у књижевни језик београдског културног поднебља.

199. (5) У именској детерминацији глагола, како смо се уверили, наведеним процесима лингвистичког развитка и екстралингвистичке интервенције омогућен је врло диверсификован развој, нпр., објекатске синтагме, који допушта алтернације vb+Acc. (*на*) // vb+Acc.Ø // vb+*за*+Acc. // vb+L(*о*) // *vb*+I(*за*). А и тај је развитак идентичан са оним који налазимо и у фазама које долазе после Лазаревићеве у нашем књижевном језику (в. т. 14). Једнака обележја имамо у синтагмама чији су управни глаголи фактитивни глаголи (в. т. 15—17), у којима се граничност Лазаревићевог језика апсолутно усмерава према стању које је потврђено језиком наше епохе (нпр., потпуно одсуство архаичног типа предикатског акузатива vb+Acc.$Ø_1$+Acc.$Ø_2$). С друге стране, у истој области допуна глаголима у предикату, одсуство синтагме vb+IØ када је vb=гл. *осећати се*, несумњиво граничност Лазаревићевог језика упућује већој интеграцији са Вуковим и Даничићевим језиком у смислу Вукове „опћените правилности" (в. т. 19). У истој сфери допуна

Digitized by Google

језика, а као категорија ставља у опозицију апстрактном стилу. О томе сведочи висока фреквенција узрочне реченице и одговарајуће последичне, које се обе могу трансформисати у узрочну синтагму (в. т. 45).

202. (8) У синтагмама просторних односа нема системских разлика између језика Л. К. Лазаревића и језика данашње фазе књижевног језика. Дате синтагме, представљене под карактеристичном ознаком: (A) промена на граматичком нивоу, (B) промена на лексичко-граматичком нивоу и (C) стабилних система, међутим показују и појединачне разлике према нашем језичком осећању. Типичан пример ових сигурно је Лазаревићево тачно осећање аблативности предлога сложених са *из-* (в. т. 47), јер сви његови примери, са изузетком можда једног, показују поклапање глаголске и предлошке семантике (в. т. 47—49). Граничност Лазаревићевог језика огледа се, даље, у алтернацијама vb+G(*са*) // vb+Acc.(*са*), када је у тим облицима им. *страна* (в. т. 50), затим у сфери употребе датива с глаголима кретања, управљености или окренутости, где преовлађивање датива без предлога указује и на вуковски континуитет, и на дијалекатску подршку (в. т. 51). Посебно је индикативан у томе погледу генитив с тим глаголима (в. т. 52—53) и алтернација vb+Acc.(*мимо*) // vb+G(*мимо*), која је у Лазаревићевом језику остварена само у виду првог њеног елемента (в. т. 54).

203. (9) У домену промена на лексичко-граматичком нивоу, када су у питању синтагме просторних односа, може се рећи да су присутне све алтернације које су обележје и наше језичке епохе (в. т. 55—64). У употреби примера чија је схематска алтернација vb+G(*у*) // *vb*+G(*код*), може се запазити изразито присуство две, за овај случај подударне линије: верност вуковској норми и стање у пишчевом матерњем, мачванском говору. Карактеристично је да је писац у опредељивању за форму vb+G(*у*) врло доследан у својим приповедачким текстовима, док је та доследност мања у његовом личном језику (в. т. 56). Лазаревићев избор у могућној алтернацији типа vb+G(*у*) // vb+G(*од*), какав се види у примеру: Ја сам се учио *у мога оца*, потврђује у потпуности констатације проф. М. Стевановића о том битном обележју Вуковога језика и језика читаве фазе поствуковских писаца (в. т. 57).

204. (10) Већина синтагми које спадају у стабилне системе у апсолутном смислу, а они имају ранг израза, зависи од тога колико се мења лексика. Отуда се овде само констатују неке од синтагми-израза, уз констатацију да се могу преносити у времену (нпр.: доћи *на ум*, дала му је *на пут* и сл.).

205. (11) У синтагмама временских односа (т. 66—96) занимљиво је за одређивање Лазаревићевог језика и његовога стила одсуство двеју валенци: (1) једне која би чинила чврсћу везу са Вуковим језиком у датој сфери, а која би се састојала у присуству синтагме vb+Acc.(*уз*), с примерима типа *уз часне посте*, које наиме у Лазаревићевом језику нема; и (2) једне која би чинила

Digitized by Google

чвршћу везу према наредној епоси, а која би се састојала у присуству синтагме vb+*са*+I (*са сваким даном*), или у присуству синтагми са конструкцијом vb+*у току*+G, какви су сасвим обични у језику истакнутих писаца XX века. Тако се, уз констатацију о малој фреквенцији оних синтагми чији број непосредно зависи од броја глаголских именица (в. т. 80), и овде уочава граничност Лазаревићевог језика, па према томе и значај његов за развитак датих црта у књижевном језику његовога времена. У домену синтагми за означавање постериорности Лазаревићев језик је од језика XX века сиромашнији за генитив с предлозима *иза* и *након* у генитивским синтагмама (в. т. 82—88). У синтагмама за означавање антериорности, исто се може констатовати за синтагме генитива са сложеним предлогом *уочи*, чему је вероватно разлог што су у Лазаревићевом језику сва значења непосредне антериорности исказана још увек акузативном синтагмом с предлогом *пред*, која иначе иде у правцу адвербијализације (в. т. 92).

206. (12) Глаголска детерминација глагола, обухватајући три индикативне граматичке категорије: (1) везу непотпуног глагола са инфинитивом / презентом с везником *да;* (2) везу глаголске речи са глаголским прилозима и (3) везу глаголске речи са апстрактном (глаголском) именицом, — у прве две категорије показује да су у првој наведеној вези заступљене обе допуне (в. т. 98—116). Из целокупне слике остварене алтернације vb+инфинитив // vb+*да*+презент шта више очигледно је да у језику Л. К. Лазаревића овај тип синтагме нема стилског значаја у смислу везивања инфинитивних допуна за посебан тип експресије, како је то у језику писаца XX века врло често. Језик Л. К. Лазаревића у овом је погледу обележен спонтаношћу, која се утврђује поређењем употребе дате категорије у две врсте његовога текста: (A) у приповедачком и (B) у тексту писама.

207 (13) Веза глаголских речи са глаголским прилозима као њиховим детерминативима (в. т. 117—139), овде изложена по критеријуму A: приповедачки текст, и по критеријуму B: текст писама (комуникативни, лични стил), са грађом статистички обрађеном потврђује констатацију проф. М. Стевановића да се језик Л. К. Лазаревића може узети као образац правилности књижевног језика, засноване на осећању за народни језик, и на осећању за меру у употреби овог иначе литерарног облика. Посебно је то уочљиво за Лазаревићев однос према могућности употребе глаголског прилога садашњег у функцији правога придева, у чему Лазаревићев језик представља прави народни језик, без имало артифицијелног наноса, иако је тога — с обзиром на пишчеве контакте с језицима где такве партиципске конструкције има (руски, француски) — несумњиво могло бити.

208. (14) Синтагме с глаголским (апстрактним) именицама, изражене у облицима: (a) конструкција с апстрактном именицом у служби субјекта (настаде *ћутање*), (b) кон-

Digitized by Google

струкција с апстрактном именицом са функцијом објекта (почеше *разговор)* и (c) конструкција с глаголском именицом у падежу за означавање околности (*при читању* је муцао, *у причању* видеше да се познају и сл.), — нормалне су и у језику Л. К. Лазаревића и указују на остварену могућност развитка у правцу апстрактног изражавања, која је — како смо видели — напоредна, и као таква обележје граничности Лазаревићевог језика, са конкретним (в. т. 45 и 201). Наравно, кад је реч о тој граничности, увек се има на уму да је језик Л. К. Лазаревића у оној фази која долази од 1860—1880, а коју карактерише интеграција наше књижевности, па тиме и њених проседеа и њеног медија — језика, са европском културом (в. т. 1—3). Поред свих наведених синтагми у овоме домену (в. т. 140—150), ваља истаћи синтагме устаљених односа, као што су бити *на сметњи*, стајати *на расположењу* (т. 149, 5), које указују на језике у контакту, као и експресивни тип синтагме, као што су: стоји нас *виска* и бригају *бригу* (в. т. 150), које су чистог фолклорног обележја.

209. (15) Инвентар синтагми које иду у именску детерминацију именских речи, који се може посматрати у сопственом систему опозиција датих облика, као такав се у Лазаревићевом језику своди на (a) синтагме у којима је десупстативни придев одредба именици (црквена *врата*); (b) синтагме у којима је једна именица одредба другој, што чини падежноконгруентне синтагме (*господин* човјек); (c) синтагме у којима је падежни облик дате именице одредба другој именици (контракт *пријатељства*, брат *јој*, пећ *за хлеб*) и (d) синтагме у којима је падежни облик дате именице одредба / допуна придеву (пун *шишарке*, слаб у *географији)*. Прва два типа представљају историјски стабилну одлику словенских језика, па и нашег (в. т. 153), али се може рећи да су, уопште узев, прва два типа, које називамо синтагмама с линеарним односом (в. т. 154), у конкурентном односу са типовима синтагми под (c), које називамо синтагмама парадигматског односа (в. т. 158). У језику Л. К. Лазаревића врло је чест тип *b*, тј. примери типа: *господин* човјек, и у томе погледу закључак је да се језик Л. К. Лазаревића налази управо у граничној фази према језику који је инкорпорисан у језик XX века: примери синтагме овога типа, у својим лексички слободним типовима, увек су из његовог приповедачког језика, док је у језику његових писама тип заступљен само примерима језичког клишеа: *кума* Мина, *ујка* Лаза и сл., који су углавном ограничени лексиком. Синтагма без лексичког ограничења (господин човек, човек стручњак), а она се појављује у примерима које смо означили као одредбе квалитета, рекли бисмо да већ и у језику Л. К. Лазаревића има статус архаизма, као што га има у језику писаца XX века.

210. (16) У синтагмама парадигматског односа, било да су у њиховом управном делу именице, било придеви, индикативно је за стил Л. К. Лазаревића, поред осталих категорија, и присуство екс-

Digitized by Google

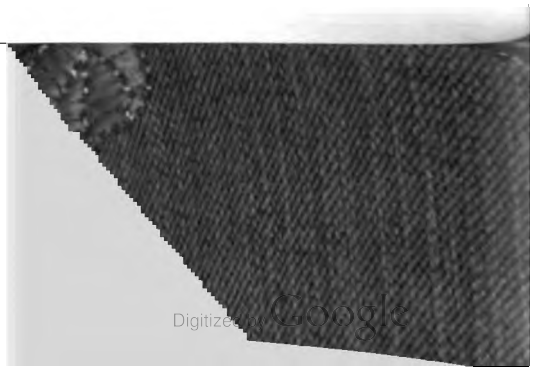
Digitized by Google

Dr ŽIVOJIN STANOJČIĆ

THE SYNTAX OF LAZA K. LAZAREVIC'S LANGUAGE SYNTAGMATIC RELATIONS

Summary

1. The author is establishing the system of syntagmas (syntactic structures) in the language and style of Laza K. Lazarević (1851—1891), confirming the level of Lazarević's language as an abstraction of the standard language in the second half of 19th century. In the same time, the author gives the definition of Lazarević's language as a system which integrates, as a whole, into the standard language of 20th century, being simultaneously a system which represents a transitional element in the continuity of serbocroatian standard language, as it was conceived in 1818 by the work of Vuk Stefanović Karadžić.

2. The definition of Lazarević's language, which includes its periodization, as an extralinguistic fact, and its linguistic existence, as a linguistic fact, — determined the system of language categories described in the present work. Syntagmas (syntactic sequences) are given as integral syntagmatic units smaller than sentence (including the clause), based on both — semantic and oppositional (binary) constructions, in which the realized determinative constructions are observed as opposed to other and different elements, or opposed to a possible element, which is confirmed in a different language phase. The last mentioned fact, according to the author's opinion, together with the fact that a construction can be confirmed in a dialectal, stylistic foreign or any other synchronic layer, connects the linguistic and extralinguistic levels in the language of a writer, as well as it connects the same levels in the very method of definition, description and characterizing a given writer's language system.

3. According to the author's research, two systems exposed in the present work: the system of syntagmatic (sequence) changes and the system of lexical-syntagmatic (sequence) changes — determine the Lazarević's language as a language with an extra high regularity. Supergrammatical regularity, stated in the comparison of his language with its dialectal basis, however does not oppose its creative integration into the standard language of the Belgrade literary circles.

Digitized by Google

4. Analyzing case-form sequences with a verb as determined category (vb+case form), the author states the possibilities of a very diversified development of several verb — object sequences, which generates the alternances as: vb+Acc. (*na*) // vb+Acc.Ø // vb+ +Acc. (*za*) // vb+L (*o*) // vb+I (*za*). The stated development is identical with the one which we can find in the phases occuring after Lazarević's phase. On the other side, in the same field of verb — object predicative complements, the absence of vb+IØ sequence in which vb is the verb *osećati se* — determines Lazarević's language as integrated with Vuk's and Daničić's language in the terms of Vuk Karadžić's "general regularity". Also, Lazarević's language has the vb+Acc. (*za*) sequence with the verbs *držati (se)* and *smatrati (se)*, which indicates its contacts with other languages and a slight artificial quality.

5. The author states that the verb — object sequence with the verb *tresti* appears predominantly in its instrumental form (IØ), while the complements of verbs whose stem is adj. *pun* indicate an evident transition between two phases of the standard language (vb+GØ // // vb+IØ). L. K. Lazarević gives preference to the first part of the opposition *(kuća se napuni veselja)*. And this fact is, according to the author, supported by Lazarević's frequent use of the genitive case in the positive verbal sequence. Taking in account the frequent (and spontaneous) use of gen. case in the negative verbal sequences, the athor emphasizes here the total coincidence of two relevant layers of Lazarević's own and narrator's languages: Vuk's standard language and Lazarević's own dialect, in which the sequence *positive vb+GØ* occurs as a common feature *(ima li čime hraniti žene)*. In the alternance vb+IØ // vb+N, Lazarević — with the same spontaneity — uses material marked by the second part of the opposition. Evidently, the examples of the possible sequence *biti čovekom, biti nesrećnim* had no expressive significance for L. K. Lazarević, to be searched particularly. The author considers that the Lazarević's "grammarian sense" is reflected in the mentioned fact: he made a perfect distinction among the features of different language systems (russian : serbocroatian).

6. The transitional nature of Lazarević's language is confirmed by the system of verb — noun sequences meaning the cause-and-aim relations, what it s. c. philology was long ago considered as an indicative category in language changes, particularly when they are connected with lexical-sequential changes. The most frequent in Lazarević's language is the sequence vb+G (*od*), the others are less frequent. Also, productive are sequences based on the old dative case — the dative without praeposition and locative case with praep. *po*. Such a distribution indicates a system tending to conserve the primary praepositions in given sequences, and this is the cause of relatively small quantity of cause-and-aim sequences in Lazarević's language, when compared with the modern phase of the s. c. standard language. In his language are not found so-called secondary praepositions, which usually are found not only in the 20th century standard language, but

Digitized by Google

phase and circle.
noun sequences,
egory, which
age, and which
ency of cause-
arević's langua-
nces, confirms

un sequences
zarević's and
ıe vb+noun
grammatical
ıle systems,
ıur systems
ıl example,
ıepositions
strate the
ternances
sequence
can be
ıvement,
ıuity of
ce vb+
sense
s con-

level
ıt all
dern
the
ıen-
ent
ect
he
er

s
l

Digitized by Google

10. In the field of the verbal determination of verbs, the author is analyzing three grammatical categories relevant for the definition of Lazarević's style: (1) vb+infinitive // vb+*da*+praesens sequence; (2) vb+vb part. *-ći* or *-vši* and (3) vb+verbal/abstract noun sequence. He concludes that the alternance (1) has no stylistic relevancy in the Lazarević's language, as it has such a relevancy in the language of 20th century writers. Further, the author emphasizes that, in this field, Lazarević's language reveals the extreme correctness, which is based — as Professor Stevanović stated — on Lazarević's distinguished sense of language data and grammatical regularity. Particular proof of this sense is the use of vb. part. *-ći* with the function of an adjective: in spite of his contacts with russian and french, Lazarević made no one mistake, which can occur in the language of other writers.

11. In the paragraphs 140—152, the author is treating the Lazarević's usage of vb+verbal/abstract nouns sequences, stating that their three forms: (a) type *nastade ćutanje,* (b) type *počeše razgovor* and (c) type *pri čitanju je mucao, u pričanju videše* etc. — are common in Lazarević's language. The described usage indicates the realized possibility of a development towards a completely abstract expression. The last one is paralel with the concrete expression in Lazarević's language too, and as such it participates in the transitional nature of his language. Naturally, the author emphasizes, when mentioning the transitional qualities, that the language of L. K. Lazarević belongs to the phase which occurs in 1860—1880, which is marked by a stronger integration of serbian literature with the european, including the integration of its procédés and its media. Particularly, the author is treating the sequences-clichés as: *biti na smetnji, stajati na raspoloženju,* indicating the languages in contact, and the expressive sequences as: *stoji nas vriska, brigaju brigu,* indicating folklore elements in the language.

12. In the chapter dedicated to the nominal determination of substantives, exposed in a system of formal oppositions, the author is treating the usage of following sequences: (a) sequence in which a desubstantival adjective is determiner to a substantive *(crkvena vrata);* (b) sequence in which a substantive is determiner to an another substantive: *(gospodin čovek);* (c) sequence in which the determiner is a case form *(kontrakt prijateljstva, brat joj, peć za hleb)* and (d) sequence in which a case form determines an adjective *(pun šišarke, slab u geografiji).* According to his opinion, first two sequences represent a historically stable feature in slavic languages, being in a competitive relation with the c-type sequences. In Lazarević's language b-type *(gospodin čovek)* is very frequent. The author is emphasizing that the great majority of examples belong to Lazarević's narrative prose, while the examples lexically limited *(ujka Laza, kuma Mina)* are found in his letters. The lexically free sequence *(gospodin čovek, čovek stručnjak)* has the rank of an archaism even in the language of L. K. Lazarević, indicating its transitional character.

Digitized by Google

; given to the
ɔrings a meta-
ɔoet's language,
ion is given to
the possessive
t knjige : go-

to adjectives,
ıaterial (para-
ted into the
the possible
ılways in its
ance of his
ion on this
alternance
ge systems.
ıic stylistic
not spon-
though his
t measure,
ıguage in-
sequences
the 19th

Digitized by Google

Digitized by Google

ЛИТЕРАТУРА ПОМЕНУТА У РАДУ

Белић, А., *„Београдски стил"*, НЈ II, 7, Београд 1934, 193—200.

Белић, А., *Вук Караџић и наш књижевни језик*, НЈ VI, 1, Београд 1939, 3—25.

Белић, А., Историја српскохрватског језика, II, Речи са деклинацијом, Београд 1950.

Белић, А., *О књижевним језицима*, ЈФ XIX, 1—4, Београд 1951—1952, 1—16.

Белић, А., *О значају синтагма за развитак језичких појава*, ЈФ XX, 1—4, Београд 1953—1954, 1—27.

Белић, А., *О језичкој природи и језичком развитку*, I—II, Београд 1958²—1959.

Белошапкова, В. А., Изменения в системе словосочетаний, део: *Изменения в субстантивных словосочетаниях*, Москва 1964, 128—220.

Бошков, Ж., *Лаза К. Лазаревић — личност и дело*, Лаза К. Лазаревић, Дела, МС-СКЗ Нови Сад—Београд 1970, 5—40.

Виноградов, В. В., О языке художественной литературы, Москва 1959.

Вученов Д., О српским реалистима и њиховим претходницима, Београд 1970.

Gallis, A., *Gebrauch der Präposition od stat des Genitivus des Eigentums oder der Zugerhörigkeit im Serbokroatischen*, Scando—Slavica, 1, 27—35.

Гортан—Премк, Д., *Падеж објекта у негативним реченицама у савременом српскохрватском језику*, НЈ н. с. XII, 3—6, Београд 1962, 130—148.

Гортан—Премк, Д., Акузативне синтагме без предлога у српскохрватском језику, Београд 1971.

Грицкат, И., *Језик књижевности и књижевни језик*, ЈФ XXVIII, 1—2, Београд 1969, 1—34.

Грицкат, И., *Неколико ситнијих синтаксичких балканизама у српскохрватском језику*, НЈ н. с. XVII, Београд 1970, 41—51.

Грицкат, И., Актуелни језички и текстолошки проблеми у старим српским ћирилским споменицима, Београд 1972.

Даничић, Ђ., Српска синтакса, Београд 1858.

Борђевић, П., *Прилози за синтаксу српскога језика*, I, Гласник СУД, 68—69, Београд 1889, 110—198, 1—96.

Digitized by Google

Ивић, М., Значења српскохрватског инструментала и њихов развој, Београд 1954.

Ивић, М., *Из проблематике падежних временских конструкција*, ЈФ XXI, 1—2, Београд 1955—1956, 165—209.

Ивић, М., *Српскохрватски падежни облици обавезно праћени одредбом као помоћним морфолошким знаком*, Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду, IV, Нови Сад 1959, 151—162.

Ивић, М., *Диференцијалне синтаксичке особине у словенском језичком свету*, Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду, V, Нови Сад 1960, 49—74.

Ивић, П., *Поговор Вуковом Рјечнику* 1818, Вуков Рјечник 1818, Просвета — Београд 1966, 17—188.

Jakobson, R., *The Metaphoric and Metonymic Poles*, Fundamentals of Language, 'S-Gravenhage 1956.

Maretić, T., Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika, Zagreb 1963[3].

Mathesius, V., *O potenciálnosti jevů jazykových*, Věstník královské společnosti nauk, Třída filosoficko-historicko-jazykopytná, R. 1911, Praha 1912, 1—24.

Николић, Б. М., *Прилог проучавању стила Лазе К. Лазаревића*, НЈ, н. с. IX, 5—6, Београд 1959, 206—212.

Николић, Б. М., *Мачвански говор*, СДЗб XVI, Београд 1966, 179—314.

Павловић, М., *Рекције и функције*, НЈ н. с. XII, 3—6, Београд 1962, 90—93.

Пешковский, А. М., Русский синтаксис в научном освещении, Москва 1956.

Поповић, Љ., *Падежна синонимика у језику Вука Ст. Караџића*, НЈ н. с. XIV, 2—3, Београд 1964, 73—129.

Stanojčić, Ž., Jezik i stil Iva Andrića — Funkcije sinonimskih odnosa, Beograd 1967.

Станојчић, Ж., *Прилог тумачењу конструкција типа глад ме*, НЈ н. с. XVIII, 3, Београд 1970, 162—168.

Стевановић, М., *Један прилог српскохрватској синтакси*, Зборник А. Белићу, Београд 1937, 307—314.

Стевановић, М., *Посесивне форме у српскохрватском језику*, Годишњак Скопског филозофског факултета, IV, 1, Скопље 1939—1940, 1—50.

Стевановић, М., *Попридевљање глаголског прилога на -ћи*, ЈФ XVIII, 1—4, Београд 1949—1950, 55—85.

Стевановић, М., *Двојство облика присвојних придева на -ов и -ин*, НЈ н. с. I, 1—2, Београд 1950, 24—38.

Стевановић, М., *Карактер одредаба самосталних речи и разлике међу њима*, ЈФ XXIII, 1—4, Београд 1958, 23—34.

Стевановић, М., *Падежне синтагме с предлогом за*, НЈ н. с. XI, 7—10, Београд 1961, 207—225.

Стевановић, М., *Рекција глаголâ и облици њихове допуне*, НЈ н. с. XII, 1—2, Београд 1962, 1—11.

Стевановић, М., *Језик у Вукову делу и савремени српскохрватски књижевни језик*, ЈФ XXVI, 1—2, Београд 1963—1964, 73—150.

Digitized by Google

Стевановић, М., *Однос граматичара према норми књижевног језика*, Споменица — Посебна издања САНУ, 26, Београд 1964, 197—209.

Стевановић, М., Савремени српскохрватски књижевни језик — Граматички системи и књижевнојезичка норма, II, Београд 1969.

Стевановић, М., *Једна синтагма с аблативним генитивом у стилској функцији поређења и епитета*, НЈ н. с. XVI, Београд 1967, 27—31.

Стевовић, И., *Две сродне синтаксичке конструкције*, НЈ н. с. XVI, 1—2, Београд 1967, 78—83.

Стојановић, Љ., *Значење глаголских партиципа*, ЈФ VIII, 1—4, Београд 1928—1929, 1—12.

Филипова, В. М., *Изменения в глагольных словосочетаниях*, Очерки по исторической грамматике русского литературного языка, АН СССР, Москва 1964, 17—127.

Digitized by Google

Digitized by Google

СКРАЋЕНИЦЕ И ИЗВОРИ

(a) *Извори и њихове скраћенице*

Лаза К. Лазаревић, Целокупна дела, Библиотека српских писаца, „Народна просвета" — Београд 1929.

П.	Писма, Целокупна дела, Библиотека српских писаца, стр. 477—533.
П².	Писма, Лаза К. Лазаревић, Дела, МС—СКЗ Нови Сад—Београд, 1970, стр. 405—593.
Шв.	Швабица (прип.)
пј.	Први пут с оцем на јутрење (прип.)
Ши.	Школска икона (прип.)
Х.	У добри час хајдући (прип.)
Нб	На бунару (прип.)
Верт.	Вертер (прип.)
позл.	Све ће то народ позлатити (прип.)
Вет.	Ветар (прип.)
Он	Он зна све (прип.)
С.	На село (одломак)
Т.	Тешан (одломак)
Секц.	Секција (одломак)
В.	Вучко (одломак)
БВ	Баба-Вујка (одломак)

(b) *Остале скраћенице и знаци*

ЈФ	Јужнословенски филолог
МС	Матица српска
НЈ	Наш језик
САНУ	Српска академија наука и уметности
СДЗб	Српски дијалектолошки зборник
* —	претпостављени облик или конструкција, могућан облик
// —	паралелизам, напоредна употреба
←	
→ —	са трансформационим могућностима
cf. —	падежни облик (case form)

Digitized by Google

Digitized by Google

ПРЕДМЕТНИ РЕГИСТАР

(Овај регистар је селективан јер се допуњује са садржајем књиге)

А

аблативни однос 104
аблативност, имплицитна 37
адвербијализација 62, 125
акузатив 41, 51, 89, 94, 102, — без предлога 12, 50, 51, — за меру времена 52, — мере 119, — објекта 11, — предикатни 16, — с предлозима 12, 14, 29, 45, 46, 47, 58, 61, 62, — у предикатској вези 52
акузативна синтагма 48, — с предл. *за, кроз, на, под, пред, у* 48, 90—91
акузативне синтагме 109—111, 118—119, 125
акција 26
алтернација 16, 18 и даље, — инструментала 120, — синтагми 11 и даље, — синтаксичких синонима 23
алтернацијски систем 18
антериорност 49, 58, 60—61, 62, 78, 83, 125, — неодређена 61, — непосредна 61—62, — одређена 61
антериорност / начин 81, 83
антериорност / околности 81
антериорност / узрок 81, 83
апозитив 112
апозитивна варијанта 97
апозиција 103
апстрактне (глаголске) именице 125
апстракција 101, — граматичка 121
артифицијелни нанос 18
артифицијелно обележје 123
артифицијелност, језика 116
архаизам 101, 126
атрибут 99, 101, 110, 112
атрибутив 103
атрибутско-прилошка одредба 112

Б

београдски књижевни језик 5
блокирани облик 50
бројеви, непроменљиви 57

В

вишезначност 38
вредност, стилска 71

Г

генеративна могућност 89, 92, 98
генеративно 101
генерација, — могућности 94
генетски 101
генитив 22, 26, 61, 88, 102, 124, 125, — аблативни 39, 127, — без предлога 50, 51, 100, 108, — квалитативни 99, 109, 113, — експликативни 104, 107 — партитивни 20, 123, — посесивни 103, — посесивни без предл. 107, — посесивни с предл. *од* 107, — словенски 20, 22, 123, — субјекатски 99, — с глаголима кретања, управљености, окренутости 40, — с предлозима 35, — с предлогом *због* 30, — с предл. *због* и *ради* 29, — с предл. *до* 60, — с предл. *од* 25, 43, 58, — предл. *из* 25, —

Digitized by Google

с предл. *из* и *са* 44, 46, — с предл. *иза* и *након* 58, 60, — с предл. *око* 25, — с предл. *после* 57, — с предл. *после, иза* и *након* 59, — с предл. *пре* 61, — с предл. *ради* 25, — с предл. *са* 25, — с предл. *у* и *код* 42, — с предл *уочи* (62). — с предл. *од* у конструкцијама апсолутне негације 117, — с предл. *од* уз компаративе придева 117, — с предл. *од* у поредбеним изразима 117, — с предл. *с(а)* у конструкцијама степена особине 117, — са сложеним предлозима 35—36, 38
генитивска синтагма с предл. *напоред* 41, — с предл. *од* 33, — с предл. *са* 33, — с предлозима сложеним 38
генитивске синтагме 102—109, 115—118, — с предл. *услед* 33, — с предл. *зарадн* и *поради* 33
германизам 90, 94
глагол 52, — активни 17, 30, — инхоативни 89, — медијални 29, 30, — модификатор 66, — намене 48, — непотпуни 63, — непотпуног значења 15, — одрични 20, 21, — помоћни 66, — управни 57, 75, — фактитивни 122
глаголски облик пасивни 31
глаголски прилог прошли 63, 77—86
глаголски прилог садашњи 63, 76—86, 125
глаголски прилози 75, — као допуне 125
говор, директни 17, — мачвански 47, 51, 124
граматика, нормативна 56, 99, 109, 115, 118, 120
граматичка правила 121
граматичка средства 35
граматички елеменат 42
граматичко мишљење 5, 9, 123, 127, — Вука Ст. Караџића 121
гранична категорија 120
граничност 113, — језика 122, — језика Л. К. Лазаревића 49, 124, 125, — језичких фаза 17, 123

Д

датив 25, 28, 102, 123, 124, — без предлога 35, 39, — посесивни 109, — с глаголима кретања, управљености, окренутости 39, — с предлозима *к(а)* и *према* 39, дативске синтагме 109, 118
дескрипција 8
десупстативни придев као одредба именици 126
детерминатив 91, — глаголске речи 60, — именски 100, — објекатски 123, — придевске речи 116
детерминација глагола 108, — глаголска глагола 125, — именска глагола 11, 63, 90, — именска 108, — именска глагола 89, 123, 122—125, — именска именских речи 97, 126
дијалекат 9, 104, 118, 123, 127, — матерњи 6, — мачвански 67, — утицај 39
дијалекатска подршка 124
дијалекатски карактер 95
дијалекатски чиниоци 122
дијалекатско порекло 21
дијалектизам 65
дијахронија 14
дијахронијско 101
дијахронички 98
35, — узрочни 32
динамични слој језика 95
дисконтинуитет језика 119
дистрибуција 66, 99, — супстантивна 100, — унутрашња 33
диференцијалне особине 123
допуна 13, 14, 119, — аблативног значења 43, — адноминална 118, — акузативна 89, — *да*+презент 63—74, — инфинитивна 71, 64, 70, — објекатска 20, 89, 114, — /одредба 88, — партитивног односа 115, — придевима 120, — придевска 118, — типа даљег објекта 89, — у облику номинатива 15, — у предикату 19
допуне глаголима у предикату 11, 122, — глаголима *јесам / бити* 22, — глаголима с прилевом *пун* у општем делу 20, — глаголима типа *мислити, питати, показати* 12, — глаголима типа *изгледати, осећати се, звати* и сл. 16, — глаголима типа *сметати, служити, саветовати* и сл. 23, — глаголима типа *трести* 19, — фактитивним глаголима 15
доспевање 39
дублетна употреба 45

Е

еволутивна могућност 35
еволуција језика 5
емфаза 66

Digitized by Google

експликативна генитивска допуна 126—127
експресивни тип синтагме 126
експресивно 11
екстралингвистички 91, — степен 100, чинилац 6, 89, 108, 113, — чињеница 122
епоха, језичка 17, 116, — стилска 42

З

зависни падеж 97
заменица, показна 28
знак, језички, — квалитет 75, — примарни 38
значење, аблативно 38, 43, 60, — интензитета 55, — итеративни елементи 54, — кумулативно 55, — намене и замене 29, — околности 62, — опште дативско 39, — основно 91, — основно — просторно 41, — пренесено 41, 91, 115

И

идентитет лексички 14, 45
избор, свесни 116, — спонтаност 127, — у могућној алтернацији 124
извори, народни 90
изванфолклорни 91
израз 18, 48, 64, 67, 73, 124, 117, — конвенционални 68, — прилошки 47, 72, — у предикату 63
изражавање, — апстрактно 126, — конкретно 126
имена лица 60
именица 8, 16, 22, 28, 57,97,— апстрактна 11, 14, 55, 56, 59, 88, 89, 90, 94, 95, 110, 112, — глаголска 55, 56, 60, 91, 94, 110, 125, — апстрактна/глаголска као детерминатив 63, — временски термин 61, — деадјективна 108, — девербативна 61, — индеклинабилна *доба* 58, — конкретна 59, 110, 112, — предметна 110, — стварна 31
именичке речи 11
именске речи 8
именски део предиката 22, 23
именски предикат 119
индеклинабиле 60
инструментал 15, 19, 22, 23, 30, 54, 102, 123, — адноминални 111, 113, 117, 119, — без предлога 15, 25, 30, 35, 91—92, — карактеристичне појединости 112, — квалитативни 112, 113, — са предл. *за* 31, — са предл. *под* 31, — с предл. *пред* 61, 62, — с предлозима 91—92, — с предл. *с(а)* 55, — с предлозима 25, 31, 35, — са простим предлозима 35, — уз компаративе 119, — узрока 31
инструменталске синтагме 111—113, 119
инструменталско-генитивска конструкција 25
интелектуализација 91
интервенција, екстралингвистичка 122
инфинитив 64, — као детерминатив 63, — као допуна 65, 67, 68, 69, 70, 71—74, 125
истовременост 53
историја језика 8, — српскохрватског 6, — књижевног 7, 11, 20, 38, 121

Ј

јединица, семантичко-синтаксичка 8
језик 8, 9, 35, 108, — Вука Ст. Караџића 35, 38, 121, — Вуков 17, 43, 52, 115, — Вуков и вуковски 22, — Вуков и поствуковски 124, — вуковски 49, — вуковски књижевни 123, — Даничићев 17, — Ива Андрића 55, — и стил 7, — као апстракција 123, — књижевни 13, 47, 56, 60, 63, 64—65, 68, 111, 112, 114, 116, 120, 125, 123, 127, — књижевни београдског поднебља 122, — књижевни, у целини 86, — књижевности 121, — лични 22, 28, 70, 71, 74, — лични и приповедачки 123, — лични, спонтани 22, — матерњи 6, 22, 127, — наратора 118, — народа 121, — народни 6, 86, 119, — песнички 104, 127, — писама 70, 101, 109, 126, — писца 122, — поетски 74, — појединца 91, — посебни 88, — поствуковских писаца 43, — приповедака 109, — приповедачки 28, 101, 107, 126, — руски 23, 113, 123, 125, — српскохрватски 30, 33, 97, 66, 113, 123, — српскохрватски књижевни 121, — српскохрватски старије фазе 127, — стандардни 97, 121, —

Digitized by Google

старији 112, — француски 125, — црквени 118
језици, архаични 122, — несловенски 122, — словенски 59, 66, 97, 98, 122, — словенски књижевни 113, — у контакту 91, 94, 122, 126
језичка свест 6
језичка црта 35, 91
језички систем 7
језичко осећање 9, 28, 35, 39, 44, 47, 53, 70, 73, 86, 90, 127

К

категорија, граматичка 33, — експресивна 73
класа, језичка 8
класификација граматичких категорија 8
клише 95, 118, 119, — језички 101, 126, — структурни 68
књижевна врста 7
књижевни језик 5, 6—9, 15, 18, 19, 32—34, 41, 95, 101, 119, — правилност 125 (в. и под ј е з и к)
књижевнојезички чиниоци друге половине XIX века 6—7, 122
књижевност 119, — на народном језику 42, — на српскохрватском језику 121, — наша и њени проседеи и медији 126, — руска 23, — српска 122
књишки, елеменат 86
кодификација језика 22
колоквијализам 21
компаратив као управни члан 119
комуникативно 11
конвенционални елеменат 85
конвенционалност 95
конкретност, језика 33, 34, 123
конструкција, — адвербијална 114, — активна 18, — аналитичка 66, — безлична 77, — израз са индеклинабилним делом *палик* 119, — инструментално-генитивска 33, — номинална 91, 93, 94, — партиципска 125, — пасивна 117, 119, — поредбена 18, — прилошкопадежна 33, — руска 66, — с апстрактном именицом у служби објекта 87, 126, — с апстрактном именицом у служби субјекта 87, 125, — с генитивом 52, — с глаголском именицом у падежу за означавање околности 88, 126
контакт, културни 6, — језички в. ј е з и ц и у к о н т а к т у
контекст, дијалошки 68, — комуникативни 70, 74
континуитет 8, 32, 107—108, 110—111, 112—115, 121—123, — вуковски 124, — истакнути 54, — језика 17—18, 19, 98, 54, 120, — језичких фаза 22, — књижевног језика 49, — књижевнојезичких епоха 33, — остварени 9, — потврђени 114
концепција, граматичка 35
критеријум, семантички 16
култура, европска 126, — књижевна 6
кумулативност 55

Л

лексеме, петрифициране 94
лексика 7, 24, 101
лексичка заступљеност 13
лексичке измене 35
лексички елеменат 42
лексички идентитет 25
лексичко-синтагматско померање 8, 123
лингвистика, словенска 75
лингвистичка чињеница 122
лингвистички чинилац 7
линеарна одредба 99, 101
литерарни облици 125
локатив 32, 35, 55, 93—94, 102, 123, — адноминални 113, 115, — са предлогом *о* 12, — с предл. *по* 32, — с предл. *по* 59, — с предл. *при* 32, — с предл. *у* 32, — с предл. *на, у, о* 45, — с предл. *у, при, по, о* 25
локативске синтагме 113—115, 119—120

М

матерњи језик 6, (в. и ј е з и к)
мачвански, говор 42 (в. и г о в о р), 108, — дијалекат 122 (в. и д и ј а л е к а т)
метафора 91, 93
метафорски елеменат 127
мисао, говорникова — квалитет 75, — граматичка 116
мишљење, граматичко 6 (в. и г р а м а т и ч к о м и ш љ е њ е)
могућност, генеративна 98, — еволутивна 11, — остварена 17, — трансформативна 91
модалност 66
морфологија 100

Digitized by Google

Н

нанос, артифицијелни 86
напоредност 49, 52—56, 78, — / намера 85, — / начин 77—84 — / околност 77—84 — / узрок 77—84
народни језик 5 (в. и језик)
народне песме 42
народне пословице 42
народне приповетке 42
народне умотворине 42
народно стваралаштво 101
начин (вршења радње) 90
наука о језику 122
негација 22
неконгруентност 78
непроменљиви системи 119
ниво, екстралингвистички 122, — граматички 100, — лингвистички 122, — морфосинтаксички 95, — синтаксички 16, 17
номинатив 15, 22, 23
норма 7, — вуковска 42, 124, — књижевног језика 5, 121
нормативна граматика 7, 20, 22, 41, (в. и граматика)
нормативност, језика Л. К. Лазаревића 98
нормирање 6

О

објекат 14, 52, 88, — граматички 95, — даљи 13, 89, 91, — прави 19, — прави 14, 20, — унутрашњи 95
објекат$_1$ 18
објекат$_2$ 18
објекатска допуна 12
облик падежни 88, 115, — блокирани 50
облици, детерминативни у опозицији 11, — падежни 57
образовање (књижевност, култура и језик) 6
ограничење, лексичко 33, 111
однос, аблативни 37, 89, — временски 92, — намене 90, — склоности 92, — психолошки 11, — синтаксички 11, — узрочни 28, 30, 32, — узрочно-циљни 92, — циљни 27—28
одвајање (значење) 37
одредба 14, 97, 101, — адвербативна 8, — адвербијална 47, — адноминална 8, — генитивска 104, — / допуна 88, — / допуна придева 97, — занимања 100, — звања 100, — именице 99, — именска именичких речи 111, — именска парадигматског односа 102, — квалитета 100, 101, 126, — линеарног односа 99, 101, — месна 48, — парадигматског односа 102, 108, 115, — придеву 118, — средства 100, — темпорална 51
одредбена реч 103
одређивање, глаголско 8, — именско 8
околности 27, 32, 75, 90—91, — спољне 32
опозиција, бинарна 122, — облика 11, — посесивна 17, — синонимска 32, — синтаксичко-семантичка 114
оптерећење, комуникативно 95, — стилско 95
„опћенита правилност" Вука Ст. Караџића 122
општа правилност (језика) 5
општекаузални предлог 34
осећање језика 6

П

падежни облик као одредба 126
падежноконгруентне синтагме 126
парадигматска одредба 102
паралелизам 13
паронимност 24
партицип, лексикализовани 86, — као детерминатив 63, — у придевској функцији 86
периодизација 8, 113, — језичка 7
перципирање 37
петрификат 101, 106
писац 7
писма 61—62
писци, класични 32
позитив, облик глагола 20
појам, конкретан 26
појединачно језичко остварење 121
полусложеница 100
помоћна реч 66
посматрач / прималац 39
постериорност 49, 56, 58—59, 125, — неодређена 57
потенцијал (могућност) 25, — језика 32, — синтагми 33
потенцијалност 7—8
поцерски говор 5
прави придев 117
правилност 5, — граматичка 121, — изразита 122

Digitized by Google

предикат 19, 22, 108, — део клишетирани 72, — прости 21, — сложени 21
предикативна категорија 8
предлог, примарно значење 44, — присуство / одсуство 89, — с непостојаним *а* 28
предлози, аблативни 124, — примарни 32, 123, — секундарни 32, 123
предлошко-генитивска синтагма 127
предметност, објективнојезичка 122
презент, као детерминатив 63, — с везником *да* 63, 64—65, — с везн. *да* као допуна 125
прелазна епоха (развитка књ. језика) 5, 7
прелазност језичких фаза 16, 41
придев 8, 115, — деноминативни 97, — десупстантивни 97, 99, — као управни члан 119, — релативне особине 118
придевска реч 11, 16
прилози 57
прилошка одредба главног глагола у предикату 85
принцип, вуковски 23
проза 61—62, — Л. К. Лазаревића 22
пројекција, дијахрона 25, — дијахроничка 33, — дијахроничка и синхроничка 115
промене, на граматичком нивоу 35, 36, 49, 124, — на лексичко-граматичком нивоу 35, 42, 49, 123, 124
процесуалност 91

Р

радни глаголски придев 17
радња 33
развитак, језички 121, — лингвистички 122
развој, остварени језичке црте 62
реализација, стилска 91
регенерација језичких категорија 116, — ранијих фаза 127
рекција 16—17, — глагола 43
репартиција, лексичка и граматичка 118
реченица 8, 31, — експликативнонамерна 89, 90—91, — ергативна 30, — зависна 75, напоредна 75, — последична 34, — узрочна 33—34, — узрочно-последична 124, — управна 78
реченичкй садржај 89
русизам 23

С

свест, језичка 23
секвенца 18, 31, — морфосинтаксичка 95, — падежна 47
семантика глагола 17, — глаголска 37, — глаголска и предлошка 124, — предлошка 37, — управних речи 114
семантички опозитум 116
семантички сродници 116
синоними 49, 59
синонимика 75
синонимност категоријска 13
синонимска опозиција 15
синонимски однос 47, 111
синтагма 8, — акузативна 19, — алтернативна 45, — главна реч 47, — допунска 17, — експресивни тип са глаголском именицом 94, — инструментална 95, — локативна 56, — компактна 70, — конгруентна у падежном облику 97, — линеарног односа 109, — објекатског карактера 14, — објекатска 122, — предлошка 35, — узрочна 34, 124
синтагматика 11
синтагматски односи 11
синтагматско померање 8
синтагме 122, — везаних околности 93, — временских односа 49, 89, 93, 124—125, — изрази 124, — места, узрока, времена и објекта 11, — објекатско-начинског односа 94, — општијих околности, 93, — парадигматског односа 126, — продуктивне 127, — просторних односа 35, 124, — с апстрактним / глаголским именицама 87, 125, — с глаголским прилозима 75, — са значењем антериорности 60, — са значењем постериорности 56, — са инфинитивом и презентом 63, — с комплексно непотпуним глаголима 67, 72, — с линеарним односом 126, — с одредбом линеарног односа 99, — с одредбом парадигматског односа 102, — с предлозима 26, 27, 28, — за меру времена 62, — с управним глаголима *моћи, хтети, морати, требати* 64, 69, — с управним

Digitized by Google

експресивни
74, — зави-
конвенцио-
ни 108, —
– синтакси-
ке синтаг-
дрићев) 19,
33, — јези-

— синтаг-

ћност 85,

пак 14
ивна мо-

ка 16,
21

мотив

ог је-

а и-
34,

Digitized by Google

Digitized by Google